

Per. A-1169

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ

TARTUSKOJO GOСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 304 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

XVII

TARTU 1973

~~NA~~ - 18. A 1169
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHİK 304 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

XVII

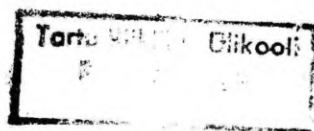
TARTU 1973

Redaktsioonikolleegium:

H. Metsa (esimees), V. Krinal, R. Hagelberg, H. Pauts, K. Parvel, U. Vana-
aseme, E. Pajurui

Редакционная коллегия:

Х. Метса (председатель), В. Криналь, Р. Хагельберг, Х. Паутс, К. Парвель,
Ю. Ванаасеме, Э. Паюпуу

ÜHISKONDLIKULT VAJALIKEST TÖÖKULUDEST JA HINDADE FUNKTSIOONIDEST KAASAJA TINGIMUSTES

H. Määr

Majandusküberneetika ja statistika kateeder

Ühiskondlikult vajalikud töökulud näitavad, kui palju ühiskond mingite toodete ja tooterühmade tootmiseks, ringluseks ja ka kasutamiseks tööd kulutab, ehk teiste sõnadega — milline on nende toodete täielik rahvamajanduslik töömahukus. Ühiskondlikult vajalike kulude all mõistetakse majanduslikult põhjendatud kulutusi kaasaja keskmistes töötingimustes — keskmise tootmistehnika, -tehnoloogia, tootmise organiseerimise, töötajate kvalifikatsiooni jt. tegurite juures.

Ühiskondlikult vajalikud kulud on seega juba oma olemuselt dünaamilised. Tööviljakuse tõus ning põhi- ja käibefondide üha parem kasutamine tagavad töökulude pideva alanemise. Hinnakujundamise praktikas tulebki arvestada tingimusi, mis põhjustavad ühiskondlikult vajalike kulude taseme muutumist. Kulud, mis varem olid majanduslikult põhjendatud ja ühiskondlikult vajalikud, võivad hiljem uutes tingimustes osutuda ebamajanduslikeks.

Ühiskondlikult vajalike kulude, väärtuse ja hinna mõisted on lahutamatult seotud ühiskondliku tarbimisväärtuse kategooriaga. Ühiskond tunnustab vaid sellist tööd, mis on kulutatud ühiskonna ja tema liikmete jaoks kasulikule toodangule ning rahuldab nende konkreetseid vajadusi. Kui on toodetud kaupu, mis mingisugustel põhjustel ei osutu vajalikeks, siis ei leia need realiseerimist ja neile kulutatud tööd ei hüvitata hinna kaudu.

Seega sõltuvad ühiskondlikult vajalikud kulud mitte ainult tööviljakuse tasemest, vaid ka elav- ja asjastatud töö jaotamise proportsioonidest erinevate tooteliikide vahel, ehk teiste sõnadega — ühiskondliku tootmise optimaalsest tootmisharulisest ja naturaalsemest struktuurist. On vaja, et üksikute kaupade tootmise maht vastaks ühiskondlikule vajadusele nende kaupade järele.

«Ühiskondlik vajadus, see tähendab tarbimisväärtus ühiskondlikus ulatuses, — see määrabki siin selle osa kogu ühiskondlikust

tööajast, mis langeb erinevatele tootmisaladele. See on aga just seesama seadus, mis avaldub juba üksiku kauba suhtes, ja nimelt: et kauba tarbimisväärtus on tema vahetusväärtuse, seetõttu aga ka tema väärtuse eelduseks.»¹

Ühiskondlikku vajadust tuleb rahuldada olemasolevate tööjõu, materiaalsete ja rahaliste ressursside kõige ratsionaalsema kasutamise juures. Seetõttu on ka ühiskondlikult vajalike kulude probleem vahetult seotud optimaalsete rahvamajandusplaanide väljatöötamisega.

Ühiskondlikult vajalikud töökulud on alati kindlaks määratud antud riigis vastaval arenguetapil saavutatud ühiskondliku tööviljakuse tasemega. Ühiskondliku tööviljakuse tõus, elav- ja asjastatud töö igakülgne kokkuhoid on selleks reaalseks rahvamajandusliku kokkuhoiu allikaks, mille arvel osutub võimalikuks suurendada nii tarbimist (sealhulgas alandada ka hindu) kui ka akumulatsiooni. Järelikult määrab ühiskondliku tööviljakuse tase kõik ühiskonna majanduslikud võimalused tervikuna, kõik ressursid, mida on võimalik asuda jaotama.

Töökulude ja hindade (ka jaehindade) võimaliku alandamise seisukohalt on oluline ühiskondliku tööviljakuse tõus, elav- ja asjastatud töö kokkuhoid kõigil tootmisaladel, nii tootmisvahendite kui tarbeesemete tootmisel. Otseselt mõjub tarbimishüvede väärtusele ja hindadele töökulude alanemine ühiskondliku tootmise II alajaotuses, s. o. tarbekaupade ja teenuste tootmisel elanikkonna jaoks. Töö kokkuhoid tarbeesemete valmistamiseks minevate masinate, tooraine ja materjalide tootmisel (Lenini poolt täpsustatud ühiskondliku tootmise klassifikatsiooni kohaselt kuulub see I B alajaotusse) kandub samuti üle II alajaotusse. Praktiliselt tähendab see seda, et omahinna alanemise alusel võib osutuda võimalikuks alandada ka nende tootmisvahendite hulgihindu, milline ökonoomia kandub siis juba tarbekaupade tootmise omahinda (kus teatavasti materiaalsed tootmiskulud etendavad määravat osa, ulatudes kuni 90%-ni).

I A alajaotuses (tootmisvahendite tootmine teiste tootmisvahendite valmistamiseks) saavutatav ühiskondliku töö kokkuhoid avaldub lõppkokkuvõttes kapitaalehituse kulude ja põhifondide väärtuse suhtelises alanemises, kapitaalmahutuste efektiivsuse kasvus. Majanduspraktikas kajastuks niisugune kokkuhoid ehitusmaksumuses ning ehitusmaterjalide, seadmete ja masinate hulgihindade tasemes, selle kaudu aga juba rahvamajanduse tootmiskulude laiendatud taastootmiseks vajaliku akumulatsioonifondi suuruses. Kui töökulude kokkuhoiu arvel I A alajaotuses kujuneb võimalikuks tagada efektiivne laiendatud taastootmine suhteliselt väiksema akumulatsioonifondi alusel, siis on võimalik rahvatulu jaotamisel suunata sellevõrra rohkem vahen-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 25, ч. II, с. 186.

deid tarbimisfondi. Tarbimisfondi vahendite kasutamise üheks võimalikuks suunaks on teatavasti ka jaehindade alandamine. Seega luuakse töökulude kokkuhoiuga ühiskondliku tootmise mõlemas alajaotuses potentsiaalsed eeldused jaehindade alandamiseks.

Ühiskondlik tööviljakus seaduspäraselt kasvab, pidevalt hoitakse kokku elav- ja asjastatud tööd. Praktiliselt avaldub see põhi- ja käibefondide paremas kasutamises, toodangu omahinna alandamises, tootmise rentaabluse tõus. Sellele tuleb lisada tootmise ja toodangu realiseerimise mahu järjekindel kasv, mis kõik suurendavad ühiskonna käsutuses olevaid ressursse. Viimase 12 aasta jooksul tõusis tööviljakus NSV Liidu tööstuses 93%, põllumajanduses 85%, ehituses ja raudteetranspordis 2,2 korda; materiaalsete kulude tase alanes enam kui 10% võrra. Järelikult toodangu väärtus suhteliselt (tooteühiku kohta) alanes, saavutati ilmset rahvamajanduslikku kokkuhoidu.

Ühiskondlikult vajalike töökulude vähendamisest tulenevad ka potentsiaalsed eeldused jaehindade alandamiseks. Kas ja millisel määral neid igal konkreetsetel perioodil kasutatakse, see sõltub eeskätt rahvatulu tarbimisfondi jaotamise teiste vormide (palkade tõstmine, ühiskondlike fondide suurendamine, kokkuostuhindade tõstmine jm.) osatähtsusest, samuti laiendatud taas- tootmiseks vajaliku akumulatsioonifondi suurusest. Kõigi nendeks vajadusteks kasutatavate vahendite allikas on rahvatulu juurde- kasv.

Uus majandussüsteem on oluliselt tõstnud konkreetsete kaupade hindade ning nendest sõltuvate väärtuselistel näitajate (kasum, rentaablus, realiseeritav toodang jt.) osa majandusel. Majandusteoorias ja -praktikas püütakse seetõttu sageli leida vastust küsimusele: milline kaup on odavam ja milline kallim? Tarbijad seavad siin esiplaanile kaupade tarbimisväärtusliku külje, püüavad kaupade tarbimisomaduste ja jaehindade võrdle- mise teel teha endi suhtes soodsamat valikut. Tootjad ja majan- dusteadlased üldse hindavad ning võrdlevad hindade taset ena- masti toodete omahinna ja nende hinnas sisalduva kasumi vahe- korra alusel.

Tänapäeva jooksva planeerimise vajadusi niisugune lähene- mine rahuldab. Hinna struktuurist moodustabki põhilise osa kauba omahind, mis on meil ka tegeliku hinnakujundamise baa- siks. Probleem seisneb aga selles, et tööstustoodangu omahind sõltub 80% ulatuses, tarbekaupade puhul aga isegi ca 90% ulatuses nende valmistamisel kasutatava tooraine, materjali, kütuse, masinate jt. tootmisvahendite hindadest. Seega tuleb välja, et me otsustame toodete hindade vahetõrgete üle teiste toodete hindade, aga mitte neile kaupadele endile osanevate summaarsete ühiskondlikult vajalike töökulude alusel.

Oigeks kriteeriumiks konkreetsete kaupade hindade taseme ja vahekordade üle otsustamisel saavad olla ikkagi neile kaupadele osanevad ühiskondlikult vajalikud töökulud. Rahvamajanduslikku täielikku töökulu (nii otsest kui ka kaudset) tooteliikide järgi on kaasajal võimalik välja selgitada tööajas koostatava tootmis- harudevahelise tootmise ja tarbimise maatriksbilansi abil. Meto- doloogiliselt kuuluvad need arvutused komplitseeritumate hulka.

Kaasajal on juba võimalik teha üldisi järeldusi põhiliste kaubarühmade hindade taseme ja vahekordade kohta. Ettekuju- tuse sellest, kas kaubad on omavahel võrreldes odavamad või kallimad, annab nende osatähtsuse võrdlemine vastavalt 1) jae- käibesse kuuluvatele kaupadele osanevates täielikes töökuludes ja 2) jaekäibe maksumuses.

Kaubakäibe kaubarühmaline struktuur (protsentides)

Kaubarühmad	Osatähtsus	
	Täielike rahvama- janduslike töökulude järgi	Maksumuse järgi tegelikes hindades
I. TOIDUKAUBAD	63,0	57,0
Sealhulgas:		
toidukaubad ilma alkohoolsete ja alkoholita jookideta	60,5	46,5
liha ja lihasaadused	16,0	8,3
suhkur ja kondiitritooted jne.	4,0	8,3
II. TÖÖSTUSKAUBAD	37,0	43,0
Sealhulgas:		
rõivad, trikotaaž, jalatsid jne.	22,0	13,0
KOKKU	100,0	100,0

Esitatud võrdlusandmed tuginevad eeskätt tööajas koostatud NSV Liidu 1966. aasta tootmisharudevahelise tootmise ja tarbi- mise bilansi andmetele. Võrdlusest nähtub, et toidukaupade (eriti iga päev massiliselt nõutavate toidukaupade) hinnad on meil ühiskondlikult vajalike summaarsete töökuludega võrreldes kül- laltki madalad, tööstuskaupade hinnad veidi kõrgemad, alkohool- sete jookide hinnad aga küllaltki kõrged.

Hindade ja töökulude selliste vahekordade kujundamisel on omad kindlad põhjused, ka reguleeritakse neid vahekordi rahva- majandusele vajalikus suunas kindlaid finantskanaleid pidi. Toidukaupade töökulude ja jaehindade vahekord tervikuna on

suuresti mõjustatud tänapäeval veel suhteliselt madalast tööviljakuse tasemest põllumajanduses. Sealjuures on tööviljakuse tase kõrgem taimekasvatuses, loomakasvatusest saadavast toorainest toodetavad toidu- ja tööstuskaubad eeldavad aga suuremat summaarset töökulu.

Tuleb arvestada, et jaehindades ei kajastu mitte kõik kulud, mida riik teeb põllumajanduslikule tootmisele ja tema toodangu edasisele töötlemisele. Juba väljaspool kokkuostuhindu teeb riik suuri kulutusi maaparandustöödeks, väetisturba varumiseks, põldude lupjamiseks, sordi- ja tõuaretuseks jne., mis on kõik seotud põllumajandusliku tootmisega. Suurte töökulude tõttu loomakasvatuses kalkuleeritakse liha- ja piimatööstuses tooraine toodangu omahinda kokkuostuhinnast madalama arvestushinnaga, kusjuures vahe katab riik. Taimekasvatuses, vastupidi, võimaldab madalam töökulude tase näha ette mõningate toidukaupade hinnas ka käibemaksu, mistõttu lõplike toodete jaehindade tase on siin suhteliselt kõrgem.

Teatavasti kujutab hind endast kauba väärtuse rahalist väljendusvormi. Väärtuse ja hinna vahelist seost väljendas V. I. Lenin järgmiselt: «Hind on väärtuseseaduse avaldus. Väärtus on hindade seadus, s. o. hinna avaldumise üldistatud väljendus.»¹ Hinna kui majandusliku kategooria olemus on aga määratud tema poolt väljendatavate kaubalis-rahaliste suhete sotsiaalsete raamidega.

Sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes kasutab ühiskond hindu teadlikult, plaanipäraselt kogu rahvamajanduse ja kõigi ühiskonnaliikmete kasvavate vajaduste üha täielikuma rahuldamise huvides, ning seda tööviljakuse pideva kasvu ja tootlike jõudude kiiretempolise arendamise alusel. Hinna sotsiaal-majanduslik sisu avaldub ning on üksikasjalikumalt lahtimõtestatav tema funktsioonide kaudu.

Millised on siis hinna funktsioonid sotsialistlikus majanduses ning kuidas tuleb neid mõista uue majandussüsteemi taustal? Hinna kui kaubamajanduse keskse väärtuselise kategooria ja rahvamajanduse arendamise tähtsa majandusliku hoova osa väljendavad kokkuvõtlikult tema kaks põhifunktsiooni:

- 1) kauba väärtuse, töökulude ühiskondliku määra kvantitatiivse väljendamise funktsioon ning
- 2) jaotus- ja stimuleerimisfunktsioon.

Hinna keskseks funktsiooniks sotsialistlikus rahvamajanduses ongi kaupade väärtuse kvantitatiivne väljendamine. Selles funktsioonis kasutatakse hinda toodangule osanevate kulude plaaniliseks arvestamiseks ning taastootmise väärtuseliste proportsioonide kindlaksmääramiseks. Teatavasti on rahalised näitajad kõige üldistavamad. Ainult nende abil saab iseloomustada tootmise

¹ V. I. Lenin. Teosed. 20. kd., lk. 178.

mahtu ettevõtete ning majandusharude kaupa ning rahvamajanduses tervikuna, tööviljakuse tõusu, kulude alandamist ning majandusliku tegevuse teisi tähtsaid külgi.

Hinna esimene funktsioon on vahetult seotud rahvamajanduse planeerimise ja materiaalse stimuleerimise uue süsteemiga, hindade igakülgselt põhjendatusest sõltub suuresti tema efektiivsus. Tuleb ju planeerimisel majanduslikke protsesse kvantitatiivselt mõõta ning väljendada. Samuti on vaja õigesti hinnata tootmise ja ringluse iga lüli (ettevõtte, organisatsiooni, tootmisharu) panust üldistesse töötulemustesse, kõrvutada igal sammul individuaalseid ja ühiskondlikult vajalikke kulusid. Mitte asjata ei seatud majandusreformiga esiplaanile selliseid kinnitatavaid plaaninäitajaid, nagu on seda realiseeritav toodang, kasum ja rentaablus.

Seega eeldab uue majandussüsteemi ette püstitatud eesmärkide saavutamine töökulude piisavalt täpset ühiskondlikku määra. Hind kui kauba väärtuse rahaline väljendus peabki olema selliseks määraks. Sealjuures etendab hind oma osa seda paremini, mida enam ta ühiskondlikult vajalikele töökuludele vastab. Õigesti kehtestatud hind annab kriteeriumi selle kohta, mida mingi konkreetse kauba tootmine, realiseerimine ja ka tarbimine ühiskonnale maksma läheb. See aga annab juba planeerimisel, rahvamajanduse arendamise strateegia väljakujundamisel õige orientiiri optimaalsete plaanivariantide valikuks.

Teaduslik hinnakujundamine peab olema rajatud sotsialismi majandusseaduste toime õigele arvestamisele. Kuivõrd hinnad peavad tuginema ühiskondlikult vajalikele kuludele, siis väärtuseseaduse põhinõude — ekvivalentse vahetuse kohaselt peavad hinnad (P) eelkõige sisaldama ühiskondlikult vajalike kulude kõiki elemente ($c + v + m$):

c — tarbitud tootmisvahendite väärtust, mis on üle kantud toodangule ja tarbitud tootmisvahendite plaanipäraseks asendamiseks samas ulatuses;

v — uut väärtust, mis on loodud materiaalse tootmissfääri töötajate tööga enda jaoks ja jaotatakse töötajate vahel vastavalt nende tööle;

m — lisaproducti, uut väärtust, mis on loodud tööga ühiskonnale ja läheb sotsialistlikuks akumulatsiooniks ning ühiskonna aineliste ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks.

Ainult niisugused hinnad vastavad plaanimajanduse nõuetele. Ainult hõlmates kõiki töökulude elemente, võivad hinnad tagada igale normaalselt töötavale ettevõttele tema toodangu omahinna hüvitamise ning vajaliku kasumi saamise. Nad loovad tingimused kaubakoguste ekvivalentseks vahetuseks, mis vastab sotsialistlikule jaotusprintsipile, võimaldavad kõrvutada kulusid töötulemustega ja viia ellu programmilist põhimõtet — saavutada maksimaalseid tulemusi minimaalsete kulutuste juures.

Ka tootmise planeerimise ja materiaalse stimuleerimise uue süsteemi juurdumine kogu NSV Liidu rahvamajanduses eeldas ühiskondlikult vajalikele kuludele tuginevaid hindu. Ainult sellised hinnad võimaldasid ettevõtteid üle viia uutele majandamistingimustele ning tagada igaühele neist tootmiskulude hüvitamise ja kasumi saamise ulatuses, mis on vajalik fondimaksu tasumiseks, majandusliku stimuleerimise fondide moodustamiseks jm. vajadusteks. Oli igati seaduspärane, et üheks kardinaalsemaks abinõuks NSV Liidu rahvamajanduses läbiviidavas majandusreformis oli 1967. a. hulgihindade reform, mis lõi ökonoomilised eeldused ettevõtete massiliseks üleminekuks uuele majandussüsteemile.

Majandusreformi käigus on tunduvalt tugevnenud kogu hindade süsteemi majanduslik põhjendatus. Nii oli praeguste, 1967. aasta hulgihindade kehtestamise üheks tähtsamaks tulemuseks hindade tunduv lähendamine ühiskondlikult vajalikele kuludele. Avaldus see eeskätt selles, et uute hindade taseme planeerimisel tagati kõigi tööstusharude keskmiste tootmiskulude (toodangu omahinna) tingimusteta katmine ning nähti hindades ette kasum ulatuses, mis kindlustab tootmisharu põhi- ja käibefondide normaalse laiendatud taastootmise (rahvamajanduse plaanilistest proportsioonidest lähtudes) põhiliselt selle enda vahendite arvel.

Majandusreformi tulemuseks on ka tootmisharude arendamisega seotud mitmete teiste kulude ulatuslikum lülitamine toodangu uutesse hulgihindadesse. Mitmete hankivate tööstusharude toodangu (toornafta, looduslik gaas jm.) hindades sisalduvad nüüd haru arendamisega seotud geoloogiliste uurimistööde kulud (hinda lülitati eraldised nende kulude katteks), metsamajanduse kulud kaetakse metsatööstuse toodangu hulgihindade kaudu (kännuraha ümarpuidu hinnas tõusis 2,3 korda).

Seega kajastavad uued hulgihinnad tunduvalt täielikumalt kõiki kulutusi, mida ühiskond peab tegema antud toodangu saamiseks ning seda nii jooksvate tootmiskulude hüvitamise kui ka vastava tootmisharu arendamiseks tehtavate kapitaalkulude näol.

Siinkohal tuleks rõhutada hulgihindade ühiskondlikult vajalikele kuludele lähendamise olulist rakenduslikku tähendust. Rahvamajanduse planeerimisel, majanduslike ülesannete lahendamisel tuleb hulgaliselt läbi viia väga mitmesuguseid (tootmisülesannete jaotamise, tootmise spetsialiseerimise, kapitaalmahutuste, ettevõtete paigutuse, projektlahenduste, uue tehnika jne.) majandusliku efektiivsuse arvutusi. Sellised arvutused saavad olla õiged ja suunata meid optimaalsete lahendusvariantide valikule vaid siis, kui arvutuse lähteandmed on tõepärased. Eelkõige peavad kõikvõimalike seadmete, masinate, toorainete, materjalide ja kütuseliikide hinnad andma õige orientiiri selle kohta, mis nende tootmisvahendite tootmine ja kasutamine rahvamajandusele tervikuna

maksma läheb. Praegused hulgihinnad kujutavadki endast senisest tunduvalt õigemalt kriteeriumi taoliste otsuste langetamisel.

Arvestusliku funktsiooni kõrval täidavad hinnad ka jaotus- ja stimuleerimisfunktsiooni. Jaotusfunktsiooni abil reguleerib riik erinevate tooteliikide tootmise rentaablust ning mõjutab seega aktiivselt ühiskondliku produkti ja rahvatulu jaotust. Hinna stimuleerivat funktsiooni kasutab ühiskond vahendina, mis soodustab progressiivseid struktuurinihkeid materiaalsete hüvede tootmise ja tarbimise valdkonnas.

Hinna jaotus- ja stimuleerimisfunktsiooni on võimalik täita hinna väärtusest kõrvalekaldumise tulemusena. See viib hinna ja väärtuse suuruse mittevastavusele, milline võimalus K. Marksi väljendi kohaselt «... peitub juba hinna vormis eneses».¹ Seega jaotatakse rahvamajanduses loodud puhastulu hinna abil tootmisalade vahel ümber. Nii näiteks on gaasi hind (lähtudes kütteväärtusest) orienteeritud kivisöe hinna tasemele, kuigi gaasi väärtus on söe omast mitu korda madalam. Seetõttu moodustab söe hinnas kasum 9%, gaasi hinnas aga peaaegu 50% omahinna suhtes. Gaasi hind hõlmab rendimaksud (fikseeritud maksed) ja käibemaksu. Sama tuleb öelda ka nafta ja naftasaaduste hindade kohta. Seega on gaasi ja nafta hindade kaudu realiseeritav suur puhastulu tema ümberjaotamise ilmne tulemus.

Sotsialistlikus majanduses toimub hindade häälbimine ühiskondlikult vajalikest kuludest plaanipäraselt. Selleks määrab ühiskond kindlaks eri tooteliikide hindade teatavad vahekorrad. Siit järeldubki, et hindade kujundamise õigsuse kriteeriumiks ei ole ainult hindade vastavus ühiskondlikult vajalikele kuludele.

Hinnad peavad samuti kajastama mitmeid majanduslikult põhjendatud väärtuselisi vahekordi, aitama aktiivselt ellu viia Nõukogude hinnapoliitikat kindlate rahvamajanduslike eesmärkide saavutamiseks. Eeltoodud näide eri kütuseliikide hindade kohta iseloomustab samuti analoogiliste ja vastastikku asendatavate tooteliikide hindade vahekorda. Kui näiteks kivisöe, küttemasuudi ja gaasi hinnad kehtestataks ainult nende kütuseliikide tootmis- kuludest lähtudes, siis oleks süsi masuudist ja gaasist (tingkütuse üleviiduna) mitu korda kallim. Selliste hindade korral püüaksid kõik ettevõtted kasutada vaid kõige odavamat kütust — gaasi ja masuuti, ning öelda ära kivisöest. Rahvamajanduslikust seisukohast ei oleks see otstarbekas.

Väga tähtsad on hinnakujundamisel ka vahekorrad uute ja vanade toodete hindade, tehniliselt progressiivsete ja kvaliteetsemate toodete ning tavaliste toodete hindade, vastastikku asendatavate kaupade hindade vahel jne. Kõik need teenivad tootmise efektiivsuse huve, peavad stimuleerima selle tõusu tema mitmekülgses avaldumisvormides.

¹ К. Маркс. Сочинения, т. 23, с. 112.

Lisaks eespool käsitletud funktsioonidele täidavad hinnad sotsialistlikus ühiskonnas tähtsaid sotsiaalseid ülesandeid. Nõukogude riik kasutab hindu teadlikult ka sotsiaalsete protsesside mõjustamiseks, ühiskonna sotsiaalse arengu suunamiseks. Eriti aktuaalseks on muutunud hinnakujundamise sotsiaalne aspekt seoses majandusreformiga ning sellest tulenevate probleemide lahendamisega. Konkreetsete hindade taseme ja nende vahetõrgete kindlaksmääramisel tuleb pidada silmas vägagi mitmesuguseid sotsiaalseid motive, mida Nõukogude riik arvestab tööstustoodangu hulgihindade, põllumajandussaaduste kokkuostuhindade ning eriti tarbekaupade jaehindade kujundamisel.

ОБ ОБЩЕСТВЕННО НЕОБХОДИМЫХ ЗАТРАТАХ ТРУДА И ФУНКЦИЯХ ЦЕН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Х. Мюю

Резюме

В статье рассматриваются вопросы образования общественно необходимых затрат в современных условиях, закономерности их движения и проблемы проявления функций цен при новой системе планирования и материального стимулирования.

Категория общественно необходимых затрат рассматривается в неразрывной связи с категорией общественной потребительной стоимости, указывается, что обществом признается только труд, затраченный на производство продукции, удовлетворяющей конкретные потребности общества и его членов. Таким образом, проблема общественно необходимых затрат связана с оптимальными натурально-вещественными и стоимостными пропорциями в народном хозяйстве.

В связи с закономерным повышением производительности общественного труда уровень общественно необходимых затрат постепенно снижается. При этом на уровень трудовых затрат и цен (в том числе и розничных цен) на конечную продукцию влияет экономия, достигнутая на обоих подразделениях общественного производства. Результаты труда на I Б подразделении передаются во II подразделение посредством стоимости средств производства для производства предметов потребления. Экономия на I А подразделении отражается в конечном итоге в необходимом размере фонда накопления, а следовательно, и в распределении национального дохода в фонды потребления и накопления.

В новых условиях планирования и материального стимулирования значительно повысился всеобщий интерес к ценам и связанным с ними стоимостным показателям (прибыли, рентабельности, объему реализации и др.). На всех уровнях хозяйственного руководства уделяется значительно больше внимания сравнительной экономической оценке отдельных видов орудий труда, объектов труда и готовой продукции. Уровень цен на конкретные виды товаров можно обоснованно оценить лишь на базе их народнохозяйственной трудоемкости. В статье рассматривается роль отдельных групп потребительских товаров в товарообороте как по полной трудоемкости, так и по стоимости, указываются причины и финансовые каналы регулирования этих соотношений.

Далее анализируются функции цен на фоне новой системы хозяйствования. Первая учетная функция цены непосредственно связана с развитием

экономической реформы вглубь. Чем в большей мере цены соответствуют общественно необходимым затратам, тем лучше содействуют они осуществлению эквивалентного обмена и полного хозрасчета в новых условиях. В результате реформы оптовых цен 1967 г. цены значительно приблизились к общественно необходимым затратам и служат теперь более действенным критерием для решения различных проблем планирования.

Функция распределения и стимулирования реализуется через сознательное отклонение цены от стоимости товаров для достижения определенных народнохозяйственных целей. В новых условиях приобретают особое значение соотношения цен на новые и старые виды продукции, на технически прогрессивные, более качественные и обыкновенные товары, на взаимозаменяемые виды продукции и т. д. Все они призваны содействовать повышению эффективности производства в разных формах ее проявления. Советское государство использует цены и для сознательного направления социальных процессов.

ПОТРЕБИТЕЛЬНАЯ СТОИМОСТЬ И КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ

А. Цирк

Кафедра политической экономии

Повышение эффективности общественного производства невозможно без решения проблемы качества продукции. Разработка данной проблемы в теоретическом и практическом планах требует ясных методологических основ качества продукции как экономической категории. На Всесоюзной научной конференции по проблемам повышения качества, состоявшейся в сентябре 1969 г., указывалось, в частности, на необходимость разработки таких проблем, как политико-экономический аспект категорий «потребительная стоимость» и «качество продукции»¹.

Много споров вызывает положение: считать или нет потребительную стоимость экономической категорией. Для этого имеются свои причины. Обратимся к К. Марксу. Потребительная стоимость как вещь не является объектом изучения политической экономии. Объектом изучения последней она становится, если «выступает как определенность формы»².

Интересно отметить два определения потребительной стоимости в зависимости от того, рассматривал ли К. Маркс потребительную стоимость как экономическую категорию, или как объект изучения «товароведения». В начале I тома «Капитала» К. Маркс определил потребительную стоимость «полезностью вещи», которая обусловлена, с одной стороны, «свойствами товарного тела», с другой стороны, способами «употребления вещей»³. В данном случае потребительная стоимость не является носителем общественных отношений, и, как справедливо указывал К. Маркс, она является «объектом изучения особой дисциплины — товароведения», т. е. не является экономической категорией. Приведенное выше определение потребительной стоимости назовем конкретной потребительной стоимостью (в отли-

¹ «Стандарты и качество» № 3, 1970, с. 55.

² К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 13, с. 14.

³ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. т. 23, с. 43—44.

чие от общественной потребительной стоимости как экономической категории, о которой речь пойдет ниже). Для определения конкретной потребительной стоимости необходимо знать свойства продукта и способ потребления. Потребление есть акт удовлетворения потребности, значит, чтобы знать способ потребления, необходимо знать потребность. Потребностью в данном случае является любая потребность человека, «порождена ли та фантазией или желудком» человека (К. Маркс). Назовем такого рода потребности — потребностями вообще (в отличие от экономических потребностей).

К. Маркс рассматривал потребительную стоимость как экономическую категорию в связи с тем, что она является носителем отношений стоимости, и, следовательно, является объектом потребностей людей: товары «должны доказать наличность своей потребительной стоимости для того, чтобы они могли реализоваться как стоимости»⁴. «Затраченный на товар труд должен быть затрачен в общественно полезной форме, или должен быть действительным звеном в системе общественного разделения труда»⁵. Продукт будет потребительной стоимостью, если затраты труда на его производство есть затраты в общественно полезной форме.

В данном случае потребительная стоимость выражает общественное отношение, отношение общества к затратам конкретного труда производителя, которое, однако, в условиях товарного производства принимает форму отношения к затратам абстрактного труда — источника величины стоимости.

В чем выражается экономическая сущность потребительной стоимости? Товары прежде, чем реализоваться как стоимость, «должны доказать наличность своей потребительной стоимости». Рассмотрим подробнее это условие. Наличность потребительной стоимости означает способность товара удовлетворять потребности. Но какие потребности? Понятие потребности может иметь весьма широкий смысл как потребности вообще; например, К. К. Вальтук определяет потребности как «те социальные, материальные и духовные условия жизни, к достижению которых стремится общество, отдельные группы и члены»⁶. Здесь, по-видимому, дано общее определение потребностей. Но, как справедливо отмечает Я. А. Кронрод, потребность как экономическая категория и потребность вообще — не одно и то же. Экономические потребности далеко не совпадают с безгранично широкими потребностями вообще⁷. Итак, необходимо выяснить,

⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с. 95.

⁵ Там же, с. 116.

⁶ К. К. Вальтук. Общественная полезность продукции и затраты труда на ее производство, М., 1965, с. 4.

⁷ Я. А. Кронрод. Закон стоимости и социалистическая экономика. М., 1970, с. 100.

что такое потребность как экономическая категория. Для этого приведем некоторые основные выводы К. Маркса из анализа диалектики производства и потребления.

Потребление создает производство в двояком отношении:

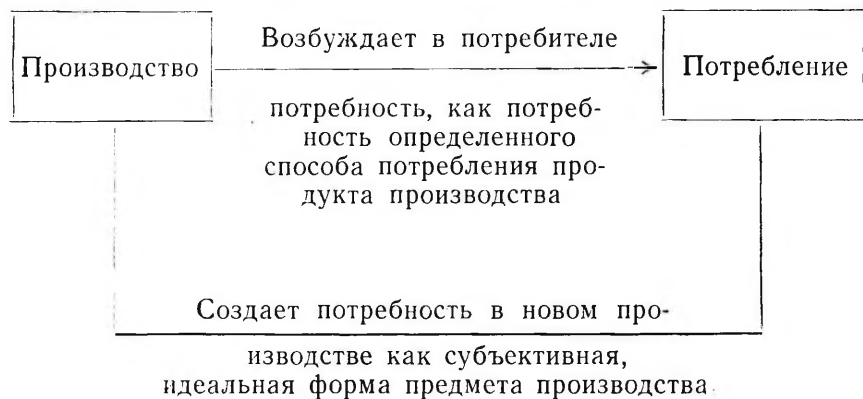
1. Тем, что только в потреблении продукт становится действительно продуктом, т. к. продукт «есть продукт не как овеществленная деятельность, но лишь как предмет для действующего субъекта».

2. Тем, что потребление создает потребность в новом производстве, «полагает предмет производства идеально», т. е. «создает предметы производства в их еще субъективной форме. Без потребности нет производства».

Производство создает потребление:

1) производя для него материал,
2) определяя способ потребления,
3) возбуждая в потребителе потребность, предметом которой является созданный им продукт⁸.

Какие выводы можно сделать по отношению к формированию потребностей? Представим процесс в виде схемы:

Потребности (т. е. экономические потребности), следовательно, создаются и производством, и потреблением. Производство возбуждает потребность определенного способа потребления в определенном продукте производства (т. е. в продукте, который произведен). В процессе потребления (а потребление есть акт удовлетворения потребности) потребность исключается (удовлетворяется) и в то же время воспроизводится как потребность в новом производстве, как идеальная форма нового предмета производства. Исходя из вышесказанного, представляется неправомерным ставить вопрос о том, обгоняют ли потребности

⁸ См. К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 12, с. 717—718.

развитие производства⁹. Потребности порождаются производством и в этом смысле — вторичны к производству. Потребности удовлетворяются и воспроизводятся в потреблении, являются предпосылкой производства, здесь потребности первичны к производству.

Экономическая природа потребностей обусловлена наличием прямой и обратной связи между производством и потреблением. Прямая связь между производством и потреблением заключается в создании у потребителя потребности, предметом которой является определенный продукт производства. Однако производство не вольно выбирать любую структуру продуктов. Здесь проявляется обратная связь между производством и потреблением.

Рассмотрим воспроизводство потребности, т. е. как динамическую категорию. В процессе потребления потребность, порожденная производством, удовлетворяется, и воспроизводится новая потребность, как потребность в новом производстве. Воспроизведенная потребность может качественно отличаться от удовлетворенной потребности. Это отличие зависит от степени удовлетворения потребности. Если потребность удовлетворяется в незначительной степени (т. е. ощущается острый дефицит), воспроизведенная потребность не имеет существенных качественных отличий. В результате, производство развивается в сторону количественного увеличения данного продукта. В процессе такого количественного увеличения производства происходит увеличение степени удовлетворения потребности. В результате, воспроизведенная потребность может стать качественно отличной от удовлетворенной потребности. Эта отличительная особенность воспроизведенной потребности проявляется в том, что для ее удовлетворения необходимо производство продукта нового качества. Как замечал К. Маркс, голод как потребность, «который утоляется вареным мясом, поедаемый с помощью ножа и вилки, это иной голод, чем тот, при котором проглатывают сырое мясо с помощью рук, ногтей и зубов»¹⁰. Потребности приобретают в потреблении относительную самостоятельность по отношению к производству, что выражается в возможности отклонения структуры потребностей от структуры производства на данном этапе¹¹.

Итак, продукт есть потребительная стоимость (как экономическая категория), или общественная потребительная стоимость, если он удовлетворяет экономические (общественные) потребности.

⁹ См.: Экономические законы социализма и их использование. М., 1970, с. 139.

¹⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 12, с. 718.

¹¹ В. В. Радаев. Потребности как экономическая категория социализма. М., 1970, с. 31.

С категорией потребительной стоимости тесно взаимосвязана категория качества продукции. Эта связь обуславливается тем, что продукция, или продукт по Марксу, есть «не овеществленная деятельность, но лишь как предмет для действующего субъекта»¹², т. е. продукт, его качество может оцениваться только по отношению к удовлетворению потребностей.

Отметим некоторые подходы к определению качества продукции. Ряд авторов утверждают, что если потребительная стоимость выражает полезность вещи вообще, то качество — степень ее полезности, меру, в какой она объективно способна удовлетворять определенную потребность¹³. Качество продукции, как и любая категория, имеет свою качественную и количественную сторону, поэтому представляется неправомерным сводить ее только к количественной стороне. Подробней на этом остановимся несколько позже. Отметим особый подход к качеству продукции у сторонников интегральной оценки качества. Основные их положения сводятся к следующему. В товарном производстве имеем дело с товаром. Поэтому рассматриваем не качество вообще, а качество товара. Следовательно, качество товара нужно рассматривать как со стороны его полезности (потребительной стоимости), так и затрат труда (стоимости). В качестве производимых материальных благ должна отражаться эффективность общественного производства¹⁴. Выводится комплексный показатель качества:

$$K = \frac{Q_2}{B_2} \rightarrow \max, \text{ где}$$

Q_2 — величина потребности, удовлетворяемая продуктом.

B_2 — расходы на проектирование, изготовление и применение продукции¹⁵.

Как указывалось выше, продукт есть продукт для потребления, качество продукта, следовательно, должно отражать существенную сторону удовлетворения потребности данным продуктом. И хотя в товарном производстве продукт прежде, чем быть потребленным, должен реализоваться как стоимость, потребляется все-таки потребительная стоимость, а не стоимость. Стоимость может способствовать потреблению или, наоборот, ограничивать его, но она никаким образом не может влиять на результаты потребления. Исходя из вышеприведенных выводов об интегральной оценке качества, можно сказать, что повыше-

¹² К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. II, с. 717.

¹³ См., например: А. П. Вавилов. Экономические проблемы качества техники. М., 1967, с. 5; В. И. Сиськов. Статистическое измерение качества продукции. М., 1966, с. 15; И. Кузнецов. Некоторые экономические вопросы повышения качества пром. продукции, Автореф. диссерт. М., 1969, с. 3.

¹⁴ См. «Стандарты и качество», № 2, 1970, с. 12.

¹⁵ А. В. Гличев. Качество продукции и экономика. М., 1968, с. 47.

ние качества продукции означает и его оптимизацию. Проблема же оптимального качества является весьма сложной и вряд ли сводится к конструированию одного комплексного показателя качества. Впрочем, и авторы вышеприведенной статьи стихийно стоят на позициях отрицания возможности отражения в качестве продукта «эффективности общественного производства»: один из вопросов, нуждающихся в дальнейшей разработке, заключается в том, «чтобы повышение качества создаваемых изделий было экономически оправданным»¹⁶, т. е. чтобы повышение качества соответствовало бы повышению эффективности общественного производства.

Вышеприведенный комплексный показатель качества

$$K = \frac{Q_2}{B_2}$$

позволяет в динамике экономически оценить эффективность повышения качества, эта модель может успешно использоваться в экономической оценке качества. Но экономическая оценка качества и качество продукции — это не одно и то же.

Д. С. Львов и Ю. А. Зыков определяют качество продукции как экономическую категорию по отношению к удовлетворению конкретных потребностей. «Качество предмета или результат труда есть совокупность параметров, определяющих степень его соответствия заданной конкретной потребности в фиксированных условиях потребления»¹⁷. Причем конкретные потребности понимаются как потребности, объем и структура которых заданы. Однако представляется, что такое определение качества продукции не указывает на экономическую сущность качества. Как справедливо отмечает А. Кёёрна, качество как совокупность потребительских свойств продукта, определяющие степень его пригодности для определенного использования, может быть объектом изучения многих наук¹⁸. Только в той степени, в какой конкретные потребности будут являться общественными (экономическими) потребностями, вышеприведенное определение качества продукции будет объектом изучения экономической науки. Приведем пример. Пусть дана конкретная потребность в определенной обработке информации (т. е. дана структура и объем информации и цель ее переработки). Удовлетворение данной конкретной потребности (например, создание ЭВМ), повышение качества (усовершенствование ЭВМ), оценка уровня качества (сравнение различных типов ЭВМ) является технической задачей.

¹⁶ «Стандарты и качество», № 2, 1970, с. 13.

¹⁷ Экономические проблемы повышения качества продукции. М., 1968, с. 32.

¹⁸ «Tehnika ja Tootmine», nr. 8, 1968, lk. 397.

Качество ЭВМ может стать объектом изучения экономической науки, если данная потребность станет экономической (общественной) потребностью. В начале своего развития качество определенного продукта может быть объектом изучения только технических наук. Объектом изучения экономической науки оно может быть постольку, поскольку является представителем потенциальных, будущих экономических потребностей. Например, в начальный период конструирования ЭВМ мало кто предполагал, что данная продукция найдет применение в экономике. В конце 40-х гг. один из основателей производства ЭВМ в США Джон Мочли считал, что в стране найдется 4—5 компаний, которые когда-либо в будущем смогут их использовать. Однако уже в 1960 г. в США эксплуатировалось несколько тысяч ЭВМ¹⁹. Применение ЭВМ в производстве означает, что их качество перестает быть только технической проблемой, такие показатели качества, как быстрое действие, надежность, универсальность, совершенство командной системы и пр. и пр. становятся чрезвычайно важными с экономической точки зрения.

Вышеприведенными рассуждениями хочется еще раз подчеркнуть, что качество продукта как совокупность параметров, определяющих степень удовлетворения определенной потребности, может и не быть объектом изучения экономической науки. Как уже указывалось выше, «потребности вообще» не совпадают с экономическими потребностями. Только в том случае, если рассматривать качество продукта по отношению к удовлетворению экономических потребностей, качество становится объектом экономического исследования.

Итак, качество продукции есть экономическая категория. Какие проблемы при анализе этой категории могут возникнуть? Во-первых, выделение качественной и количественной стороны, и в связи с этим определение уровня качества продукции. Выделение качественной и количественной стороны методологически важно в связи с тем, что часто смешиваются качество и уровень качества продукции, отождествляются оптимальное качество и оптимальный уровень качества²⁰. Удовлетворение потребностей, как справедливо отмечает В. И. Сиськов, имеет качественную и количественную сторону. Качественная сторона — удовлетворение потребностей в определенных потребительных стоимостях. Ее изменение означает изменение структуры потребностей. Количественная сторона — эта степень удовлетворения потребностей в конкретных видах потребительных стоимостей²¹.

¹⁹ «Вопросы экономики». № 7, 1970, с. 31.

²⁰ Например, Я. Б. Шор утверждает, что выражение «оптимальное качество» является неточным. Качество — это совокупность свойств и она быть оптимальной не может. Оптимальным может быть уровень качества. См. «Стандарты и качество», № 2, 1970, с. 31.

²¹ «Вопросы экономики». № 2, 1965, с. 14.

Так как продукт есть продукт, предназначенный для потребления, то качество продукта есть существенная определенность с точки зрения удовлетворения потребности. Определенность же процесса удовлетворения потребности (потребления) выражается, во-первых, в определенной потребительной стоимости, во-вторых, в степени соответствия данной потребительной стоимости данной потребности — уровне качества продукта. Можно, например, сказать, что дом и туфли имеют различное качество²². Но далее, о соотношениях уровней качества этих продуктов мы ничего сказать не можем — где нет качественной однородности, не может быть и количественного соизмерения.

В конце хотелось бы отметить еще один аспект в необходимости выделения качественной и количественной стороны качества продукции. Всем известно о необходимости повышения качества продукции. Но что понимать под «повышением»? Повышение качества продукции понимается в двояком смысле. Во-первых, повышение качества означает повышение уровня качества продукции, что означает лучшее в большей степени удовлетворение общественных потребностей. Во-вторых, повышение качества означает изменение структуры производимых потребительных стоимостей, что обусловлено изменением структуры общественных потребностей. Повышение качества в данном случае означает выпуск продукции, соответствующей структуре общественных потребностей.

²² По этому поводу К. Маркс указывал, что «как потребительные стоимости товары различаются прежде всего качественно». См. К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с. 46.

ОБ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ И АГРАРНЫХ ТЕОРИЯХ В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ

В. Криналь

Кафедра экономики отраслей народного хозяйства

В ходе революции 1940 г. эстонское крестьянство окончательно сбросило с себя капиталистическое иго. К настоящему времени в ЭССР крупное социалистическое производство прочно укоренилось и в сельском хозяйстве. Победа нового уклада в эстонской деревне — результат сложных социальных процессов. На современном этапе можно с уверенностью утверждать, что к 1940 г. перед эстонским народом встала объективная историческая необходимость — коренным образом перестроить общественно-экономические отношения в эстонской деревне. Идеологи эстонской буржуазии, проживающие сейчас за рубежом, не хотят признать этого факта. Они пытаются доказать, что уже в буржуазной Эстонии сложились нормальные так называемые семейно-трудовые хутора и что аграрный вопрос был решен. Так, бывший преподаватель экономического факультета Тартуского университета Эдуард Поом, работающий в настоящее время в Швеции, отмечает, что аграрная реформа, осуществленная в буржуазной Эстонии, была радикальной и обширной¹. Вместе с тем в ходу утверждения, что крестьянин в буржуазной Эстонии был зажиточным и счастливым²; удельный вес мелких и крупных хозяйств неуклонно сокращался, на смену им шли середняцкие хозяйства — число хозяйств с земельной площадью в 20 гектаров постоянно возрастало. «Это были жизнеспособные хозяйства для одной семьи, где не ощущалось особой потребности в наемной рабочей силе...»³

Ниже мы попытаемся осветить вопрос о фактическом складывании аграрных отношений в буржуазной Эстонии и о харак-

¹ E. Poom. Kultuuraspektid ja sotsiaal-ökonoomiline kultuur (Аспекты культуры и социально-экономическая культура). — «Maapä», 1962, nr. 3, lk. 236.

² Meie maa. Eesti sõnas ja pildis. I (Наша страна. Эстония в словесном и художественном изображении). Kogumik. Lund, 1955, lk. 170.

³ Eesti talu (Эстонское крестьянское хозяйство). Stockholm, lk. 13.

тере распространявшихся в ней аграрных теорий, хотя автор отнюдь не претендует на исчерпывающий анализ всего комплекса вопросов, связанных с указанными выше проблемами.

АГРАРНАЯ РЕФОРМА И «ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ» ДЕРЕВНИ

Эстонская буржуазия пришла к власти, опираясь на внешние и внутренние контрреволюционные силы в период начала общего кризиса капитализма и крайнего обострения противоречий империалистической системы, в период, когда капиталистические производственные отношения в промышленности и сельском хозяйстве уже давно стали тормозом в развитии производительных сил. В такой период сложного переплетения классовых противоречий в сельском хозяйстве аграрный вопрос является одной из важнейших социальных проблем.

Если в городе классовые отношения уже с самого начала вырисовались достаточно четко, то в деревне буржуазия своими аграрно-политическими маневрами добилась иллюзии, будто все беды и невзгоды порождены чужеземной властью, а в своем государстве удастся самим уладить все проблемы.

Одним из наиболее важных аграрно-политических мероприятий эстонской буржуазии была земельная реформа. В ходе реформы хозяйства, принадлежавшие ранее прибалтийско-немецким помещикам, были отчуждены и подвергнуты разделу между желающими получить землю. Эта аграрная реформа постоянно находилась в центре внимания буржуазных идеологов. Так, бывший ведущий буржуазный теоретик по аграрным вопросам и руководитель различных государственных учреждений К. Лийдак отмечал, что аграрная реформа привела к утолению земельного голода и демократизации крестьянства⁴. Нельзя не подчеркнуть, что этот тезис был в свое время господствующим и продолжает оставаться в арсенале пропаганды, которую ведут на современном этапе буржуазные теоретики-эмигранты. Верным соратником Э. Поома является, например, А. Марк, указывающий, что «благодаря аграрной реформе в Эстонии исчезли поместья, вместе с принадлежавшим к прослойке господ сельским дворянством, привыкшим жить в роскоши, и вместе с принадлежавшими к пролетариату мызными батраками, влачившими жалкое существование; аграрная реформа в значительной степени снизила удельный вес бедняцких бобыльских хозяйств»⁵. Однако этот господствующий тезис был не единственным. Довольно часто имели место и критические выступ-

⁴ K. Liidak. Eesti agraarpoliitika ühiskondlik-kultuurilisi saavutusi ja ülesandeid (Общественно-культурные достижения и задачи эстонской аграрной политики). — «Agroöömia», 1938, nr. 3, lk. 122.

⁵ Eesti talu (Эстонское крестьянское хозяйство), lk. 12.

ления по адресу аграрной реформы. Вполне закономерно напрашивается вопрос: каково было фактическое положение вещей?

Несмотря на относительно быстрое развитие капитализма, Эстония вплоть до 1917 г., до установления Советской власти, продолжала оставаться страной с отсталым поместным землевладением латифундийного типа, с лишенным политических прав, экономически поработанным малоземельным или безземельным крестьянством. Во владении 1149 поместий находилось 2,4 миллиона десятин пахотной земли, что составляло 58% всей обрабатываемой земли в Эстонии. Средняя земельная площадь поместий составляла 2113,2 десятины. В то же время на долю 51.640 крестьянских хозяйств приходилось всего лишь 1,6 миллиона десятин земли, что составляло 42% всей земельной собственности в Эстонии. При этом 48% крестьянских дворов располагали каждый более чем 30 гектарами земли, т. е. принадлежали в основном к разряду кулацких хозяйств.

В дореволюционной Эстонии насчитывалось 23.023 арендатора; арендованные ими земли составляли 509.381 десятину, т. е. 23% общей площади поместного землевладения. Около 70% сельского населения было безземельным⁶.

10 октября 1919 г. Учредительное собрание буржуазной Эстонии приняло закон о земле, согласно которому в пользу государства отчуждалось около 2350 тыс. га земли, т. е. приблизительно 96,6% всей крупной земельной собственности⁷. Однако отчуждению не подлежали, независимо от земельной площади, те поместья и хозяйства, владельцы которых не были дворянами; вместе с тем аграрная реформа не коснулась хозяйств сельской буржуазии и так называемых образцовых поместий, хотя у многих из них было свыше 100 десятин земли.

Если аграрную реформу, осуществленную в буржуазной Эстонии, сравнить с аналогичными мероприятиями в Польше, Венгрии, Румынии, Югославии и в других странах Восточной и Центральной Европы, то с точки зрения общей площади отчужденной земли аграрная реформа в буржуазной Эстонии принадлежала к числу наиболее радикальных. Радикальность Эстонской буржуазии при решении земельного вопроса объяснялась непосредственным воздействием Великой Октябрьской Социалистической революции. Революционные преобразования, осуществленные Советской властью в 1917—1919 гг., разрушили систему помещичьего землевладения в Эстонии, и с этим нельзя было не считаться, в чем откровенно признался лидер социал-демократов А. Рей в своей вступительной речи на открытии заседаний Учредительного собрания. «Если Учредительное собра-

⁶ Р. Антонс. *Agraarsuhted kodanlikus Eestis* (Аграрные отношения в буржуазной Эстонии) 1957, lk. 20—21.

⁷ J. Kahk, E. Laasi, A. Ruusmann. *Eesti talurahvas teel sotsialismile*. (Эстонское крестьянство на пути к социализму). Tallinn, 1965, lk. 65.

ние не сможет или не захочет коренным образом улучшить наши аграрные условия, осуществить те коренные преобразования в аграрной системе, которых народ требует от него, то это грозит крушением Учредительного собрания и государственной независимости»⁸.

Таким образом, основным мотивом осуществления буржуазией аграрной реформы послужило не стремление «наделить народ землей», как это демагогически утверждала сама буржуазия, а именно страх перед пролетарской революцией. К тому же аграрная реформа проводилась не за счет эстонской буржуазии: подавляющая часть отчужденной земли принадлежала ранее немецким помещикам. Следует учесть и то, что земля отчуждалась за денежную компенсацию. Выкуп всей земли вместе с постройками, инвентарем и пр. составил сумму приблизительно 100 миллионов крон, которую пришлось возместить эстонскому крестьянству⁹.

Далеко не все заявки на получение земли оказались удовлетворенными в ходе осуществления аграрной реформы. По неполным данным, в период 1920—1923 гг. по всей Эстонии был подано 56615 заявлений с просьбой о выделении земельных наделов. 31654 заявления остались неудовлетворенными¹⁰.

При наделении земель учитывались прежде всего политические факторы. В начальный период осуществления аграрной реформы, вплоть до 1924 г., землю получали главным образом те, кто принимал участие в подавлении эстонских трудящихся в классовой войне, а также в интервенции против Советской России. Самые лучшие участки вместе с постройками, скотом и инвентарем были розданы генералам и офицерам, лидерам буржуазных и мелкобуржуазных партий, кулацким сынкам. Батраки, бобыли и остальные категории безземельных крестьян-бедняков первоначально вообще земли не получили. Однако поскольку потребность в рабочей силе бывших мызных батраков и прочих безземельных крестьян в других отраслях производства оказалась меньшей, чем первоначально полагали, что привело к неуклонному росту армии безработных и обострению классовой борьбы, то буржуазия была вынуждена пойти на новые уступки. В 1924 г. за мызными батраками было признано право на получение земли, однако ею были наделены немногие. К маю 1925 г. получили землю всего лишь 5504 человека, хотя мызных батраков насчитывалось в общей сложности 21 600 человек. Земельные участки, выделенные мызным батракам, составляли в среднем менее 7 гектаров каждый, тогда как

⁸ Asutav Kogu. I istungjärk 1919. a. (Учредительное собрание. I сессия). Protokollid nr. 1—27. Tallinn, lk. 10.

⁹ Р. И. Антонс, там же, с. 64.

¹⁰ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa (Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, часть II). Tallinn, 1963, lk. 12.

участников антисоветской войны наделили участками размером свыше 20 гектаров¹¹. Нельзя не подчеркнуть, что аграрная политика эстонской буржуазии и в дальнейшем носила откровенно классовый характер, преследуя лишь собственную выгоду. Десятки тысяч семей по-прежнему оставались без земли.

В период 1919—1939 гг. в буржуазной Эстонии образовалось 56 239 хозяйств крестьян-новопоселенцев общей площадью приблизительно в 600 тыс. га. Из этого общего числа 54 239 хозяйств были созданы на культурных угодиях, а 2000 хозяйств — на целинных землях.

По размерам земельных участков хозяйства новопоселенцев распадаются на следующие группы¹²:

Т а б л и ц а 1

Площадь земельных участков в гектарах	Количество хозяйств	Процент
До 1	7.951	14,1
1—5	7.900	14,0
5—10	10.165	18,1
10—20	16.241	28,9
свыше 20	13.982	24,9
Итого	56.239	100,0

Согласно мнению буржуазного теоретика по аграрным вопросам Т. Синберга, «... минимальная земельная площадь жизнеспособного, обрабатываемого силами своей семьи, крестьянского хозяйства составляет 15 гектаров, при условии, что качество земли не ниже среднего и что участок на 50 процентов состоит из культурных угодий, пахотной земли»¹³. Сопоставляя сказанное с воспроизведенными в таблице данными, можно утверждать, что свыше 50% хозяйств новопоселенцев не были жизнеспособными в силу недостаточности выделенной им земельной площади и скудной оснащенности орудиями производства.

Подводя итоги, можно сказать, что аграрной реформой и всей своей аграрной политикой буржуазия преследовала следующие цели:

¹¹ Там же.

¹² Р. И. Антонс, там же, с. 53.

¹³ Т. Sinberg. Asundustegevuse võimalusi Eestis ja selle korraldamise põhihooni (О возможности создания хозяйств крестьян-новоселов в Эстонии и основных направлениях в налаживании этого дела). Tallinn, 1963, lk. 22.

1) передать землю из рук одной группы эксплуататоров в руки другой группы. Если ранее большая часть земли принадлежала прибалтийским баронам, то в результате осуществления аграрной реформы большая часть земли перешла в распоряжение эстонской буржуазии;

2) подорвать союз рабочего класса с крестьянством. Наделение одной части безземельных крестьян землей создавало иллюзию и вселяло надежду на то, что все безземельные крестьяне могут получить землю, тем самым их уводили в сторону от совместной с городским пролетариатом борьбы против существующего строя. Вместе с тем буржуазия полагала, что рост численности собственников ослабит революционные силы в деревне;

3) путем умножения мелких, нежизнеспособных крестьянских хозяйств обеспечить дешевую рабочую силу кулацким хозяйствами, сделать, наделенного крошечным земельным участком крестьянина, батраком.

Идеологи сельской буржуазии восхваляли аграрную политику буржуазии, в частности аграрную реформу 1919 г., и в ходе пропаганды теории так называемого национального единства и «демократизации» капитала. Не входя в более глубокий анализ этих теорий, все же отметим, что приемом, к которому идеологи сельской буржуазии обращались чаще всего, было полное отрицание самого существования капиталистов-эксплуататоров и, исходя из этого, также отрицание существования антагонистических классов в буржуазной Эстонии.

«Если мы хоть сколько-нибудь осмотримся, — писала газета «Кая» («Эхо») — орган печати кулаков, еще в 1926 г., — то мы увидим, что этих эксплуататоров-капиталистов в прямом смысле слова у нас нет и в помине»¹⁴.

Такого рода высказывания не были исключением и имели место не только на страницах печати. В пользу утверждения об отсутствии классов выдвигалось положение о всеобщей бедности. «Все мы бедняки, — утверждал один из виднейших представителей эстонской финансовой олигархии генерал И. Лайдонер с трибуны Государственного собрания, — у нас нет класса капиталистов, победа над которым могла бы улучшить положение рабочих; величайшее несчастье наших рабочих заключается в том, что наша страна бедна капиталом». При этом Лайдонер демагогически уверяет, что в Эстонии якобы нет класса, «живущего за счет прибавочной стоимости, полученной путем эксплуатации рабочих»¹⁵. Голословные апелляции представителя финан-

¹⁴ E. M. Kaks ilmavaadet (Два мировоззрения). — «Kaja», 1926. 19. veebruar.

¹⁵ Kapitalistid ja klassivõitlus (Капиталисты и классовая борьба). — «Päevaleht», 1929, 6. märts.

совой олигархии к «бедности» свидетельствуют, конечно, прежде всего о скудности мысли И. Лайдонера и его неумении маскироваться, так как разница между «бедняцким миллионером» Лайдонером и живущим только продажей своей рабочей силы (в случае, если это вообще удавалось) пролетарием была сверхочевидной. С другой стороны, это проливает свет на мечты местных капиталистов — уподобиться своим «старшим братьям», монополистам империалистических держав.

С особым усердием велась пропаганда положения об отсутствии классов в сельском хозяйстве буржуазной Эстонии. Все содержатели крестьянских хозяйств демагогически объявлялись одинаковыми сельскими хозяйствами; вдобавок к этому твердили о том, что между кулаками и немыми рабочими нет классовых противоречий.

Что касается сельских хозяев, то ни о каком единстве или «гармонической кооперации сотрудничества», как утверждала буржуазия, не могло быть и речи. Согласно исследованию академика АН ЭССР Р. Антонса, в буржуазной Эстонии сложились три основные социальные группы земледельцев: 1) бедняки, 2) середняки и 3) сельские буржуа — кулацко-капиталистические земледельцы. В эту последнюю группу входили также владельцы крупных капиталистических хозяйств.

К бедняцкой группе в условиях буржуазной Эстонии принадлежали в основном хозяйства с земельной площадью до 10 гектаров. Они составляли 33,8% общей численности хозяйств, располагая 9,4% земли. В эту же группу входили и так называемые полупролетарии, в хозяйстве которых было до 5 гектаров земли. Такие хозяйства составляли 17,8% общей численности, на их долю приходилось 3% всей земельной площади.

Средняцкая группа охватывала главным образом хозяйства с земельной площадью в 10—30 гектаров. Такие хозяйства составляли 44,4% общей численности, им принадлежало 41,2% всей земли. К кулацко-капиталистической группе относились хозяйства с площадью свыше 30 гектаров. Они составляли 21,8% общей численности всех хозяйств, располагая 49,4% всей земли. Кроме того, в буржуазной Эстонии насчитывалось более 470 хозяйств с площадью свыше 100 гектаров. Они составляли 0,4% общей численности хозяйств и на их долю приходилось 3,7% всей земли¹⁶.

Конечно, группы хозяйств, определяемые по размерам земельной площади, по своим социально-экономическим признакам далеко не идентичны с классовыми группами, так как основание группировки в обоих случаях в корне различно. Тем не менее это рисует картину неравенства сельских хозяев.

¹⁶ Р. И. Антонс, там же, с. 86—98.

Картина окажется более полной, если добавить, что в хозяйствах с земельной площадью свыше 30 гектаров было сосредоточено около 45% крупного рогатого скота, 36,8% свиного поголовья и 36,2% овец. В бедняцкой группе соответствующие показатели составляли 11,4%, 15,7% и 14,3%¹⁷.

Выявлялась еще вторая закономерность: чем больше было у хозяйств земли, тем большим количеством сельскохозяйственных машин они обзаводились. Среди мелких собственников было мало крестьян, вообще располагавших машинами. Как правило, мелкие хозяйства пользовались самыми простыми и примитивными орудиями труда.

В идиллическом свете изображались и взаимоотношения хозяев и наемных рабочих. Так, например, аграр-экономист П. Кинд усматривал проявление демократичности деревенской жизни в совместной работе, в проживании под одной крышей и в питании за одним столом. Он утверждает, что «... в силу этого нельзя признать правильным то учение, которое стремится воздвигнуть классовые преграды между отдельными группами сельскохозяйственного населения»¹⁸. Особые старания прилагались к тому, чтобы с положительной стороны обрисовать сельских хозяев, которые якобы обязаны проявлять о батраках большую заботу, чем о членах своей собственной семьи. Еще в 1927 г. преподаватель университета Н. Кёстнер, впоследствии чиновник Лиги Наций, писал, что землевладелец и члены его семьи якобы вынуждены «во всех хозяйствах Эстонии мириться с более низким дневным заработком, чем та плата, которую получали батраки, а в крупных хозяйствах заработок предпринимателя за рабочий день составлял едва одну пятую обычной повременной оплаты наемного работника»¹⁹.

Аналогичная концепция распространялась и в более поздний период²⁰. К такому выводу приводил следующий расчет: чистый доход, за вычетом процента на капитал (обычно 7 процентов) и оплата труда наемных рабочих, составляет заработок хозяина (теоретическим основанием служила так называемая теория трех факторов). Следует отметить, что и сумма чистого дохода нередко занижалась в связи с тем, что начислялся довольно высокий процент амортизации основных средств. В результате получалось, что заработок хозяев низок. Фактически это было не так. Процент определяется прибылью. Будучи видоизмененной формой прибавочной стоимости, он пред-

¹⁷ Там же, с. 139, 145.

¹⁸ P. Kind. Põllumajanduslikke juhtmõtteid (О ведущих идеях на сельскохозяйственные темы). — «ERK», 1934, nr. 1, lk. 18.

¹⁹ N. Kõstner. Töö tasuvus Eesti põllumajanduses (Рентабельность труда в сельском хозяйстве Эстонии). — «Päevaleht», 1927, 25. august.

²⁰ «Põllumajandus» («Пыллумаияндус»), 1937, nr. 28, lk. 605.

ставляет собой результат эксплуатации наемных рабочих. Рассматривая этот процент как самостоятельную величину, якобы автоматически сопутствующую капиталовложениям (независимо от процесса труда), буржуазные ученые-экономисты получили возможность демагогически утверждать, что труд в сельском хозяйстве — дело нерентабельное. Такая трактовка была одним из наиболее распространенных (однако не единственным) приемов, при помощи которых пытались замаскировать сущность и пути возникновения прибавочной стоимости. Указанная теория служила еще одной цели: сельская буржуазия выкачивала из государственной казны крупные суммы под видом компенсации за нерентабельность труда в сельском хозяйстве.

Если же сопоставить доходы сельских хозяев и наемных рабочих, то перед нами вырисовывается следующая картина. В 1934 г. работавшим по годовому найму мужчинам в буржуазной Эстонии было выплачено в среднем 200,4 кроны и женщинам 141,6 кроны в год. В крупных хозяйствах, где свыше 80% работников составляли наемные рабочие, одному члену семьи выдавалось на карманные расходы в среднем 105,42 кроны в год. Все расходы на удовлетворение личных потребностей вместе взятые превышали сумму в 630 крон на одного члена семьи²¹.

О том, что заработки были невысокими, свидетельствует также непрекращавшаяся борьба за повышение оплаты труда в буржуазной Эстонии. Чтобы подавить требования рабочих о повышении заработной платы, в 1937 г. начали ввозить рабочих из-за рубежа. Это было откровенно признано на пленарном заседании Камеры земледелия, где отмечалось, что «ввоз зарубежных рабочих оказался необходимым, чтобы урегулировать заработную плату наших сельскохозяйственных рабочих»²². Это подтвердил также депутат Государственного собрания А. Лаур, сказав, что если бы в 1938 г. в Эстонию не были ввезены польские рабочие, то ему пришлось бы выплатить своим батракам за летний сезон на 20—30 крон больше²³.

Однако сельская буржуазия не ограничивалась тем, что подгоняла батраков кнутом. К концу тридцатых годов все чаще раздавались и пряники. По примеру других стран сельскохозяйственным рабочим Эстонии начали выдавать и премии. В 1939 и 1940 г. выделили на эти цели 25 тыс. крон. Премии

²¹ Eesti arvudes 1920—1935 (Эстония в цифрах в 1920—1935 гг.). Tallinn, 1937, lk. 103, 94.

²² Maatööliste ja Väikemaapidajate Koja Teataja (Известия Камеры сельскохозяйственных рабочих и мелких земледельцев). 1937, nr. 2, lk. 43.

²³ Riigikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. I ja II istungjärg (Стенографические отчеты Государственного собрания I созыва. I и II сессии). 1938, lk. 436.

были небольшими (высшая ставка — 60 крон), и они предназначались лишь незначительной части сельскохозяйственных рабочих. Цель премирования заключалась в еще большем их подчинении своим хозяевам, в ограничении свободы передвижения. Ведь премия выдавалась по предложению хозяина, с учетом непрерывного рабочего стажа. (Например, в 1939 г. премировали тех, кто свыше 20 лет проработал сельскохозяйственным рабочим.)

Уже сказанное выше позволяет утверждать, что взаимоотношения на селе в буржуазной Эстонии не составляли исключения. Это были взаимоотношения, характерные для сельского хозяйства буржуазного государства.

· КРУПНОЕ ИЛИ МЕЛКОЕ КРЕСТЬЯНСКОЕ ХОЗЯЙСТВО?

Экономисты-теоретики буржуазной Эстонии, а также периодическая печать уделяли, особенно в тридцатые годы, значительное внимание проблеме размеров крестьянского хозяйства. При анализе аграрных отношений на первый план выдвигалась идеализация мелкого производства. Некоторые буржуазные экономисты — специалисты по аграрным вопросам, выдвинули даже общетеоретическое положение о том, будто для империализма вообще типично мелкое крестьянское хозяйство. Имея в виду сельское хозяйство, преподаватель Тартуского университета Н. Инно, в настоящее время принадлежащий к реакционной верхушке эмиграции, писал: «Если мы теперь захотим сделать некоторые общие выводы..., то мы волей-неволей вынуждены констатировать все большую несовместимость крупного предприятия с современным развивающимся капиталистическим обществом. Вытеснение крупного предприятия мелким и средним предприятием наблюдается почти во всех странах, причем среднему предприятию грозит участь крупного предприятия...»²⁴.

В подкрепление своего утверждения К. Инно приводит примеры таких стран и таких периодов, для которых были характерны раздел феодальных латифундий и восторжествование капиталистических отношений (Германия, Латвия, Литва, Эстония). На этом же основании П. Кинд в своей конкурсной работе доказывает, будто предсказание Маркса относительно гибели мелких крестьянских хозяйств не находит себе подтверждения²⁵. Поскольку в основном таких же точек зрения придержи-

²⁴ K. Inno. Suur- ja väikekäitis põllumajanduses (Крупное и мелкое предприятие в сельском хозяйстве). — «Majandusteaduslik Ajakiri», 1931, nr. 1, lk. 139.

²⁵ P. Kind. Eesti talundite suuruse mõju tasuvusse (Зависимость рентабельности от размеров крестьянского хозяйства в Эстонии). 1930, lk. 2.

живается и К. Лийдак, то можно сказать, что в Тартуском университете эта точка зрения была господствующей. Однако это же направление распространялось также в буржуазной и мелко-буржуазной печати.

В чем же эстонские буржуазные ученые-экономисты усматривали преимущества мелких крестьянских хозяйств и были ли это действительно преимущества?

К. Инно считает за положительное в мелком предприятии прежде всего: «... минимальную смену работников, тогда как на крупном предприятии это обыденное явление. В мелких крестьянских хозяйствах рабочая сила более стабильна (члены своей семьи), чем в крупных хозяйствах (наемные рабочие). Знатоки местных условий производства, мелкий земледelec якобы способен лучше развивать свое сельскохозяйственное производство в соответствии с особенностями почвы. В учебном пособии по экономике в числе преимуществ мелкого хозяйства указывается еще на более рациональное использование рабочей силы и более бережное обращение с орудиями труда²⁷.

Перечисленные доводы неоспоримы в том случае, если мелкие крестьянские хозяйства сравниваются с немеханизированными крупными хозяйствами, которые ведутся при помощи наемной рабочей силы. В условиях капитализма, а это наблюдалось и в буржуазной Эстонии, уровень механизации в крупных хозяйствах выше, чем в мелких; крупные хозяйства применяют больше удобрений и обрабатывают землю лучше. Все это сводит на нет роль «стабильной рабочей силы».

Проповедуя преимущества мелких крестьянских хозяйств, К. Инно все же не может обойти молчанием те экономические трудности, с которыми они сталкиваются. По его мнению, эти трудности могут быть преодолены при помощи кооперации. То же утверждается в цитированном выше учебном пособии для гимназии.

Кооперация (товарищество) в классовом обществе носит классовый характер. К какой-то мере кооперативные товарищества ограждали крестьянина от купцов, однако не служили защитой от господства капитала. Изучение кооперативного движения в сельском хозяйстве буржуазной Эстонии показывает, что среди членов товариществ большую часть составляли крупные земледельцы и середняки, значительно меньше было среди них мелких земледельцев и крестьян-арендаторов. В качестве примера приведем средние показатели, относящиеся к товариществам по наблюдению за состоянием продуктивного скота. В 1935 г. на каждого из членов этих товариществ при-

²⁶ К. Инно, там же, с. 124.

²⁷ R. Kleis, R. R ä g o, *Maajandusteadus ja kodanikuõpetus gümnaasiumile* (Экономика и обществоведение для гимназии). Tartu, 1934, lk. 46.

ходило в среднем более 7 коров²⁸. Уже одна эта цифра подтверждает, что эти столь тесно связанные с эстонским сельским хозяйством товарищества (в 1935 г. их насчитывалось 256) представляли отнюдь не мелких земледельцев, ибо последние имели не более 1—3 коров. Аналогичным было положение и в молочных товариществах, в товариществах по совместной эксплуатации молотилок и др.

Мелким земледельцам и беднякам преграждался путь в товарищества прежде всего высоким членским взносом. Так, пай, вносимый в товарищества по скупке и обработке картофеля, колебался между 50 и 100 кронами: взнос, взимаемый с членов Центрального кооперативного банка, составлял 100 крон. Если даже пай в некоторых случаях был небольшим, то члены все же несли огромную гарантийную ответственность за долговые обязательства. Так, например с пайщиков молочного товарищества, в Пилиствере взималось всего лишь 10 крон, однако уставом предусматривалось, что члены товарищества берут на себя гарантийную ответственность за долговые обязательства товарищества в десятикратном размере своего пая.

Довольно значительная материальная ответственность естественно тормозила приток в товарищества новых членов из менее обеспеченных слоев крестьянства. В то же время денежные тузы под вывеской товариществ сосредоточивали в своих руках крупные капиталы, используя их в своих собственных интересах. В угоду буржуазии была осуществлена монополизация вывоза сельскохозяйственной продукции. С этой целью в 1930-е гг. взамен прежним конкурирующим между собой кооперативным организациям и частным предприятиям образовались три центральных союза товариществ — «Выйэкспорт» («Маслоэкспорт»), «Ээсти Мунаэкспорт» («Экспорт яиц») и «Ээсти Лихаэкспорт» («Экспорт мяса»), которым предоставили монопольное право на вывоз указанных видов сельскохозяйственной продукции.

Таким образом фактические производители попали в полную зависимость от монопольных центральных союзов товариществ. В отличие от принципа формирования руководящих органов кооперативных товариществ, председатели центральных союзов и часть членов правления назначались правительствами и, следовательно, неуклонно шли в фарватере буржуазии. Ввиду отсутствия других возможностей, фактические производители были вынуждены мириться с действиями центральных союзов и с ценами, которые ими предлагались. В результате центральные союзы получали огромную прибыль. Это позволяет с полным основанием утверждать, что кооперация

²⁸ Eesti arvudes 1920—1935 (Эстония в цифрах в 1920—1935 гг.), lk. 65.

превратилась в источник доходов главным образом для крупной буржуазии.

В качестве второго преимущества мелких крестьянских хозяйств отмечался тот факт, что они обеспечивают большую занятость населения в сельском хозяйстве. Этот аргумент подчеркивался особо в период кризиса 1929—1933 гг. Однако к этому доводу обращались и в другие периоды, ибо он представлял собой составную часть аграрной политики буржуазии. С одной стороны, создание мелких хозяйств отвечало потребностям кулачества в дешевой местной рабочей силе, а с другой — позволяло сглаживать острые углы в социальных взаимоотношениях.

Как третье преимущество мелкого сельскохозяйственного предприятия идеологи буржуазии выдвигали тезис об их большей рентабельности (К. Инно, К. Лийдак, заведующий кафедрой политической экономии Тартуского университета профессор М. Курчинский и др.). Тенденциозно используя статистические материалы, они пытались доказать, что в мелких крестьянских хозяйствах сбор зерна с одного гектара больше и животноводство носит более интенсивный характер. Сокрушительный удар по такому рода воззрениям был нанесен еще Лениным²⁹. И в буржуазной Эстонии рентабельность мелких крестьянских хозяйств все же зависела от часто непосильного труда земледельца.

Четвертое преимущество мелких крестьянских хозяйств усматривалось в том, что колебания конъюнктуры на мировом рынке на них непосредственно не отражаются. Это подчеркивается и в цитированном выше учебном пособии для гимназии³⁰. Об этом же пишет аграр-экономист В. Оямаа, полагавший, что мелкие земледельцы «... работают только на себя, у них нет нужды стучаться в чужие двери в поисках работы. Они в состоянии прокормить и одеть свои семьи и в такие периоды, когда произведенная ими продукция вообще не имеет цены»³¹. Такое рассуждение не соответствует действительности. Конечно, мелкий земледелец не производит такого количества рыночной продукции, как крупные крестьянские хозяйства, однако, мелкие хозяйства также принимают участие в процессе общественного воспроизводства и распределения. И в буржуазной Эстонии мелкие крестьянские хозяйства облагались налогами в пользу государства и органов местного самоуправления и потребляли промышленные товары. В эпоху империализма даже мелкий производитель не может оставаться на уроне натурального хозяйства, он связан с общественным производ-

²⁹ В. И. Ленин. Аграрный вопрос и «критики Маркса». Соч., т. 13.

³⁰ Р. Клейс, Р. Ряго, там же, с. 46.

³¹ V. Ojamaa. Rahvamajanduse elustamine (Оживление народного хозяйства). — «Agronomia», 1934, nr. 11, lk. 426.

ством. Ножницы цен и менее благоприятные условия производства в мелких хозяйствах влекли за собой неуклонный рост их долгового бремени.

Буржуазный аграр-экономист И. Куркус пытается доказать, что мелкие крестьянские хозяйства несли меньшее долговое бремя, чем крупные³². Куркус ошибается, так как выводит сумму задолженности из расчета на одно хозяйство. Более точная картина о долговых обязательствах складывается при вычислении соответствующей суммы по количеству гектаров. Выявляется, что сумма задолженности из расчета на один гектар была наиболее высокой в хозяйствах размером до 10 гектаров (144 кроны) и наименее значительной в хозяйствах размером более 10 гектаров (72 кроны)³³. Однако сущность вопроса заключалась не только в этом, но и в перспективах уплаты долгов. Какие крестьянские хозяйства были обременены долгами в наибольшей степени? Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо определить соотношение суммы задолженности и стоимости всего имущества крестьянских хозяйств. Вырисовывается следующая картина.

Т а б л и ц а 2

Сумма задолженности составляла из стоимости имущества³⁴

в хозяйствах размером до 10 гектаров	24,9 проц.
— „ — от 10 до 20 гектаров	18,9 проц.
— „ — от 20 до 30 „	18,6 проц.
— „ — от 30 до 50 „	16,3 проц.
— „ — свыше 50 „	17,3 проц.

Эти данные свидетельствуют о том, что в группе мелких хозяйств долговое бремя сказывалось гораздо сильнее, чем в в других группах. В то же время на долю мелких крестьянских хозяйств приходилась одна треть сельскохозяйственного населения.

Приведенные данные вместе с данными о банкротствах в категории мелких крестьянских хозяйств (в 1938 г., например, хозяйства размером до 10 гектаров составили 42,4% всех проданных с молотка хозяйств) еще раз опровергают теорию их большей рентабельности и стойкости. Эта теория распространялась лишь как один из вариантов оправдания существующих производственных отношений.

³² J. Kurkus, Talundite võlakoorumus ja maksuvõime (Долговое бремя и платежеспособность крестьянских хозяйств). — «Põllumajandusturg», 1932, nr. 46, lk. 548.

³³ A. Einbaum, Laenud põllumajanduses (Долговое бремя крестьянства «Пыллумаяндус»). — «Põllumajandus», 1934, nr. 4, lk. 97.

³⁴ G. Abel, Väikemajapidajate seisukord mõõdunud aastal (Положение мелких сельских хозяев в предыдущем году). — «Uus Tali», 1932, nr. 12, lk. 436.

В связи с оживлением мировой экономической жизни увеличился спрос и на сельскохозяйственную продукцию. Особым спросом пользовалась сельскохозяйственная продукция Эстонии в фашистской Германии, которая развернула подготовку к войне. В результате, в конце тридцатых годов в Эстонии заговорили о крупных крестьянских хозяйствах.

Выступая в 1936 г. с речью на первом съезде Камеры земледелия, президент К. Пятс отметил, что в дальнейшем следует уделять больше внимания развитию крупных крестьянских хозяйств. Он выразил свое несогласие с теми, кто считает максимальным размером земельной площади крестьянских хозяйств 50 гектаров³⁵. Далее К. Пятс отозвался с похвалой о фашистской Германии где, по его мнению, устанавливается «здоровый уклад» и земледелец «становится бароном». Он высказал пожелание, чтобы и Эстония пришла к тому же.

Сторонником крупных крестьянских хозяйств был также министр экономики Л. Сепп, полагавший, что способ производства, опирающийся на мелких земледельцев, не оставляет надежды на удешевление производства сельскохозяйственных продуктов³⁶. 28 мая 1940 г. на заседании ученых-экономистов Эстонии Л. Сепп оценил все крестьянские хозяйства площадью до 30 гектаров (т. е. 80% от общего числа в Эстонии) как нерентабельные производственные единицы и потребовал принятия мер к их вытеснению и объединению в более крупные хозяйства³⁷. Л. Сепп дал понять, что существует возможность применения насильственных методов с тем, чтобы уничтожить мелкие крестьянские хозяйства и создать взамен им более крупные.

Следовательно, идеология состояла на службе сложившихся капиталистических аграрных отношений, приспособлявая к своим целям и старые, распространившиеся ранее в других странах теории. Основная цель заключалась в защите капитализма и его экономической основы — частной собственности.

³⁵ Uusi sihtjooni põllumajanduses (Новые перспективы в сельском хозяйстве). — «Uus Eesti», 1936, 30. november.

³⁶ Eesti majanduspoliitika sihtjooni (Перспективы экономической политики Эстонии). — «ERK», 1939, nr. 1, lk. 10.

³⁷ «Põllumajandus» («Пыллумаяндус»), 1940, nr. 23, lk. 509—513.

MAJANDUSSTATISTILISTE MUDELITE INTERPRETEERIMISEST

J. Vainu

Rahanduse ja krediidi kateeder

Majandusnähtuste analüüsimiseks konstrueeritud mudelid võib jaotada kolme põhilisse klassi:

1) polünoom

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_{11}x_1^2 + a_{12}x_2^2 + \dots + a_{1n}x_n^2 + \dots + a_{kj}x_1x_j + \dots; \quad (1)$$

2) astmefunktsioon

$$y = a_0x_1^{a_1}x_2^{a_2}\dots x_n^{a_n}; \quad (2)$$

3) funktsioon

$$y = \bar{y}_0 f(x_1) f(x_2) \dots f(x_3). \quad (3)$$

Tähtsal kohal majandusnähtuste analüüsimisel modelleerimise kaudu on konstrueeritud mudelite interpreteerimine. Konstrueerida võib praktiliselt piiramatul hulgal mudeleid, kuid tulemused osutuvad nulliks, kui uurija ei oska mudeleid lahti mõtestada, aru saada nende majanduslikust sisust. Seega on välistatud keeruliste funktsioonide kasutamine modelleerimisel, sest mida keerulisem on kasutatav funktsioon, seda raskem on seletada saadud tulemusi.

Majandusstatistiliste mudelite interpreteerimisel ei tohi unustada, et tegemist on korrelatsioonimudelitega, s. t. me kirjeldame ja analüüsime mudeli abil ainult nähtustevahelisi seoseid, mitte põhjuslikke sõltuvusi. Ka saame uuritava nähtuse karakteristikud — mudeli parameetrid — ainult teatava tõenäosusega, kuna mudel kajastab ainult väikese arvu kvantitatiivsete tegurite seost resultaatinähtusega. Peale mudelis kajastunud tegurite mõjutab nähtuste kujunemist veel terve rida tegureid, mille mõju me otsestelt ei saa ega oska mõõta.

Mudeli interpreteerimine kujutab endast mudeli (resp. majandusnähtuse) käitumise selgitamist leitud parameetrite põhjal. Põhiliseks probleemiks on vastamine küsimusele: kuidas muutub resultaatinähtus üksikute mõjutegurite muutumisel?

A. A. Frenkel kasutab majandusstatistiliste mudelite interpreteerimiseks elastsus- ja β -koefitsiente.¹ Elastsuskoefitsiendid näitavad, mitu protsenti muutub resultaatinähtus faktornähtuse üheprotsendilisel muutumisel.

β -koefitsiendid näitavad, millise osa võrra oma standardhälbest muutub resultaatinähtus faktornähtuse muutumisel oma standardhälbe võrra.

Mõlemad koefitsiendid on konstrueeritud eeldusel, et muutuvana vaadeldakse ainult ühte tegurit, kusjuures teised tegurid on konstantsed, s. t. eeldatakse tegurite isoleeritud muutumist ja leitakse nende isoleeritud mõjuulatused.

Teatavasti võivad üksiktegurite absoluutsed mõjuulatused avalduda kahes osas: esiteks iga teguri isoleeritud mõjuulatusena ja teiseks iga teguri ja ülejäänud tegurite kombineerumisel tekkinud täiendava osajuurdekasvuna.

Seega nii elastsus- kui ka β -koefitsiendid ei anna meile täielikku pilti resultaatinähtuse dünaamika kohta faktornähtuste muutumisel, sest argumentide koosmõju jääb alati arvesse võtmata.

Et õigesti mõista üksikute tegurite osa resultaatinähtuse formeerumisel, tuleb jaotada resultaatinähtuse juurdekasv tegurite vahel, s. t. tuleb leida tegurite absoluutsed mõjuulatused. Olemaolevad funktsiooni juurdekasvu jaotusviisid põhinevad indeksimeetodil. Lähtudes tegurite (argumentide) muutumise järjekorra käsitlemisest, eristatakse ahelasendusmeetodit, mille kasutamine eeldab tegurite vaatlemist üksteise järel muutuvaina, ja meetodit, mis eeldab üksiktegurite vaatlemist samaaegselt muutuvaina.

Ahelasendusmeetodi kasutamine ei anna elastsus- ja β -koefitsientidega võrreldes mingit efekti, sest ikkagi vaadeldakse tegureid isoleeritult muutuvatena. Funktsiooni juurdekasvu jaotamiseks argumentide samaaegse muutumise korral on pakutud mitmeid võtteid, kuid need kas ei rahulda kõiki nõudeid või on väheefektiivsed.²

Ilmselt ei saa anda kindlat reeglit või valemit funktsiooni juurdekasvu jaotamiseks ja lähtuda tuleb iga kord konkreetse funktsiooni tüübist.

Vaatleme nüüd lähemalt artikli alguses toodud funktsioone.

1. Funktsioon esitub ilmutatud kujul argumentide astmete summana.

Sellisel juhul on funktsiooni juurdekasvu jaotamine argumentide vahel lihtne. Võtame argumentide x_i ($i = \overline{1, n}$) mingid väär-

¹ А. А. Френкель, Математический анализ производительности труда, М., 1968, с. 57, 69.

tused x_1^0 ja anname neile juurdekasvud Δx_i . Funktsiooni $y = F(x_i)$ juurdekasv

$$\Delta y = \Delta F(x_i) = F(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0 + \Delta x_2, \dots, x_n^0 + \Delta x_n) - F(x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0).$$

Kui funktsioon esitub ilmutatud kujul argumentide astmete summana, siis langeb ära argumentide koosmõjude jaotamise vajadus, kuna koosmõjusid ei esine.

Võib juhtuda, et juurdekasvud $\Delta x_2, \Delta x_n$ on võrdsed nulliga, s. t. argumentid x_2, x_n jäävad muutumatuiks; siis funktsioon $F(x_i)$ saab osajuurdekasvu

$$\Delta(x_1)y = F(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_n^0) - F(x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0).$$

Analoogiliselt saame ka teised osajuurdekasvud:

$$\begin{aligned} \Delta(x_2)y &= F(x_1^0, x_2^0 + \Delta x_2, x_3^0, \dots, x_n^0) - F(x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0); \\ \Delta(x_1)y &= F(x_1^0, x_2^0, \dots, x_1^0 + \Delta x_1, \dots, x_n^0) - \\ &\quad - F(x_1^0, x_2^0, \dots, x_1^0, \dots, x_n^0). \end{aligned} \quad (4)$$

Näide: Funktsiooni $u = 2x^2 - y^2$ täisjuurdekasv on

$$\begin{aligned} \Delta u &= \Delta(2x^2 - y^2) = 2(x + \Delta x)^2 - (y + \Delta y)^2 - (2x^2 - y^2) = \\ &= 4x\Delta x + 2\Delta x^2 - 2y\Delta y - \Delta y^2. \end{aligned}$$

Osajuurdekasvud on

$$\begin{aligned} \Delta(x)u &= 4x\Delta x + 2\Delta x^2; \\ \Delta(y)u &= -2y\Delta y - \Delta y^2. \end{aligned}$$

2. Funktsioon esitub ilmutatud kujul argumentide astmete kor-
rutisena.

Antud juhul on funktsiooni juurdekasvude jaotamine argumen-
tide vahel tunduvalt raskem, kuna eelmises punktis kasutatud
võtet otse rakendades saame rea argumentide koosmõjusid.

Nüüd rakendame võtet, mida tihti kasutatakse funktsiooni
parameetrite leidmiseks vähimruutude meetodil: anname funk-
tsioonile logaritmilis-lineaarse kuju.

Olgu antud funktsioon

$$u = f(x, y, z) = x^A y^B z^C. \quad (5)$$

² A. I s o t a m m. Nähtuse täisjuurdekasvu jaotamise meetodika. — TRÜ Toimetised. Majandusteaduslikke töid XIV. Tartu, 1970, lk. 20.

Logaritmides seda funktsiooni, saame

$$\log u = A \log x + B \log y + C \log z.$$

Teeme muutujate vahetuse:

$$U = \log u; \quad X = \log x; \quad Y = \log y; \quad Z = \log z. \quad (6)$$

Anname argumentidele juurdekasvud

$$X_1 = X_0 + \Delta X, \quad Y_1 = Y_0 + \Delta Y, \quad Z_1 = Z_0 + \Delta Z.$$

Funktsioon saab juurdekasvu $\Delta U = U_1 - U_0 =$

$$\begin{aligned} &= AX_1 + BY_1 + CZ_1 - AX_0 - BY_0 - CZ_0 = \\ &= A(X_1 - X_0) + B(Y_1 - Y_0) + C(Z_1 - Z_0). \end{aligned}$$

Funktsiooni (6) osajuurdekasv argumenti X järgi on

$$\begin{aligned} \Delta(X)U &= AX_1 + BY_0 + CZ_0 - AX_0 - BY_0 - CZ_0 = \\ &= A(X_1 - X_0) = A(\log x_1 - \log x_0). \end{aligned}$$

Kuna $A(\log x_1 - \log x_0) = \log\left(\frac{x_1}{x_0}\right)^A$, siis oleme saanud funktsiooni (5) kasvukoefitsiendi. Analoogiliselt saame ka teised kasvukoefitsiendid ja

$$\frac{u_1}{u_0} = \left(\frac{x_1}{x_0}\right)^A \cdot \left(\frac{y_1}{y_0}\right)^B \cdot \left(\frac{z_1}{z_0}\right)^C = i_x^A \cdot i_y^B \cdot i_z^C. \quad (7)$$

Funktsiooni (5) absoluutse juurdekasvu võime jagada proportsionaalselt kasvukoefitsientide logaritmidele. Tulemuseks saame funktsiooni (5) osajuurdekasvud kõigi argumentide järgi:

$$\Delta(x)u = \frac{\log i_x^A \cdot \Delta u}{\log i_x^A + \log i_y^B + \log i_z^C};$$

$$\Delta(y)u = \frac{\log i_y^B \cdot \Delta u}{\log i_x^A + \log i_y^B + \log i_z^C};$$

$$\Delta(z)u = \frac{\log i_z^C \cdot \Delta u}{\log i_x^A + \log i_y^B + \log i_z^C},$$

kusjuures individuaalindeksite väärtused peavad erinema ühest.

Juhul kui $i = 1$, siis see tähendab, et juurdekasvu antud argumenti järgi ei olnud ja vastav kasvukoefitsient tuleb jätta juurdekasvu jaotamisel kõrvale. Ka $\log(i = 1) = 0$.

Analooiliselt toimub kasvukoefitsientide ja nende vastavate absoluutsete juurdekasvude leidmine n argumenti korral.

3. Kui on tegemist funktsiooniga (3), siis esinevad mudelis paratamatult liikmed $a_{ij}x_i x_j$ mida võib seletada kui argumentide koosmõju.³ Mida teha seelisel juhul?

Taolise mudel korral toimub argumentide täielike mõjuulatuste väljaselgitamine etappide kaupa.

1. Leiame argumentide isoleeritud mõjuulatused.
2. Leiame argumentide koosmõjude väärtused.
3. Koosmõjude väärtused jaotame proportsionaalselt argumentide kasvukoefitsientidele.
4. Summeerides argumenti isoleeritud mõjuulatuse ja koosmõjude antud argumentile vastavad osad, saame argumenti täieliku mõjuulatuse.

Mudeli interpreteerimisel tuleb lähtuda kõigi argumentide ühikulisest juurdekasvust, mis võimaldab reastada argumentid vastavalt nende mõju intensiivsusele. On selge, et argumentide järjestus sõltub sel juhul mingil määral baasiperioodiks saavutatud tasemest, kuid seda eredamalt torkavad silma faktorid, mida on vaja arendada esmajoones, s. t. mahajäänud faktorid. Vastavalt argumentide valiku põhimõtetele satuvad mudelisse sellised tegurid, mis kõik on oluliselt resultaatanhtusega seotud.⁴ Seega omab tegurite «pingerea» ning tegurite mõjuulatuste väljaselgitamine majandusstatistilise modelleerimise seisukohalt erakordset tähtsust.

ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ

Я. Вайну

Резюме

При экономико-статистическом моделировании экономических явлений широкое применение найдут следующие типы функций:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_{11} x_1^2 + a_{12} x_2^2 + \dots + a_{1n} x_n^2 + \dots + a_{kj} x_i x_j + \dots,$$

$$y = a_0 x_1^{a_1} x_2^{a_2} \dots x_n^{a_n} \quad (2)$$

$$y = \bar{y} f(x_1) f(x_2) \dots f(x_n) \quad (3)$$

После построения модели возникает необходимость интерпретации полученных результатов. В этих целях найдут применение коэффициенты эластичности и β -коэффициенты. По мнению автора, эти коэффициенты являются недостаточными для анализа сущности изучаемого явления, так как назван-

³ Argumentide taoline koosmõju võib esineda ka mudelis (1).

⁴ Вл. А. А. Френкель, оп. cit.

ные коэффициенты характеризуют изолированное изменение аргументов. В действительности экономические факторы изменяются одновременно и при этом связаны между собой.

По мнению автора, обобщающими и точными характеристиками изучаемого явления являются показатели приращения функции за счет изменяющихся аргументов — частные приращения.

Определение частных приращений выполняется легко для моделей (1). Для определения частных приращений для модели (2) отсутствуют соответствующие методы. Автор предлагает метод, сущность которого состоит в следующем.

1°. Функции (2) дают логарифмическо-линейный вид. При функции

$$u = f(x, y, z) = x^A y^B z^C \quad (4)$$

получим

$$\log u = A \log x + B \log y + C \log z. \quad (5)$$

После перемены аргументов, где $\log u = U$, $\log x = X$, $\log y = Y$, $\log z = Z$, получим функцию

$$U = AX + BY + CZ.$$

2°. Даем аргументам приращения. Функция получит приращение

$$\begin{aligned} \Delta U &= U_1 - U_0 = AX_1 + BY_1 + CZ_1 - AX_0 - BY_0 - CZ_0 = \\ &= A(X_1 - X_0) + B(Y_1 - Y_0) + C(Z_1 - Z_0). \end{aligned}$$

Приращение функции за счет аргумента X имеет вид

$$\Delta^X U = A(X_1 - X_0) = A(\log x_1 - \log x_0).$$

3°. Так как $A(\log x_1 - \log x_0) = \log \left(\frac{x_1}{x_0} \right)^A$, мы получили результат, по которому частные приращения функции (2) пропорциональны коэффициентам роста соответствующих аргументов.

4°. Значения частных приращений получаются по следующим формулам

$$\Delta_x u = \frac{\log(i_x)^A \cdot \Delta u}{\log(i_x)^A + \log(i_y)^B + \log(i_z)^C}, \quad (6)$$

$$\Delta_y u = \frac{\log(i_y)^B \cdot \Delta u}{\log(i_x)^A + \log(i_y)^B + \log(i_z)^C}, \quad (7)$$

$$\Delta_z u = \frac{\log(i_z)^C \cdot \Delta u}{\log(i_x)^A + \log(i_y)^B + \log(i_z)^C}, \quad (8)$$

при условии, что коэффициент роста не равняется единице.

5°. Если в модели имеются члены $a_{ij}x_k x_j$ (могут быть в моделях (1) и (3) типах), то их совместное влияние $a_{ij} \Delta x_i \Delta x_j$ разделяется на две части самостоятельно и пропорционально коэффициентам роста аргументов.

TÖÖSTUSETTEVÖTETE RENTAABLUS

V. Josu

Raamatupidamise kateeder

Majandusreform tõi ettevõtte töö hindamise kriteeriumidesse olulisi muudatusi. Praktikas kasutatakse praegu mitmesuguseid hindamise kriteeriume, millest üheks levinumaks on nn. rentaabluse norm. See arvutatakse kasumi suhtena tootmisfondide (arvestamata töötasufondi) summasse. Kasum on majandusliku efektiivsuse sünteetiline näitaja, ning taoliselt arvutatud rentaabluse norm väljendab tootmisfondide ehk asjastatud töö kasutamise majanduslikku efektiivsust.

Ettevõtetes on kasutusel üldine ja arvestuslik rentaabluse näitaja. Üldise rentaabluse leidmisel ($\frac{\text{bilansiline kasum}}{\text{tootmisfondid}}$) võetakse arvesse tootmisega seotud põhifondid ja panga poolt krediteerimata käibevahendite tegelik maksumus. Viimane saadakse, kui normeeritud käibevahendite üldisest bilansilisest maksumusest lahutatakse:

1) väheväärtuslike ja kiiresti kuluvate esemete kulumine ning plaaniliste kahjude ja kulude katteks moodustatud spetsiaalne reserv seal, kus selliste reservide moodustamine on lubatud;

2) kaubalis-materiaalsete väärtuste tagatisel saadud Riigipanga laenude summa pärast laenuvõlgnevuse reguleerimist;

3) tegelik võlgnevuse summa hankijatele aktsepteeritud arvete järgi, mille tasumistähtaeg ei ole veel saabunud, ja hankijatele arveteta hangete alal, kuid mitte rohkem ülenormatiivsete käibevahendite jääkidest.

Põllumajanduslikku toorainet töötlevais ettevõtetes lahutatakse veel võlgnevuse summa põllumajandusliku toodangu andjatele.

Ettevõtete majanduslikku tegevust hinnatakse aga arvestusliku rentaabluse järgi. Viimane on aluseks ka stimuleerimisfondide moodustamisel.

Arvestusliku rentaabluse näitaja erineb ülalnimetatud üldise rentaabluse näitajast selle võrra, et bilansilise kasumi asemel

kasutatakse nn. arvestuslikku kasumit. Arvestusliku kasumi leidmiseks bilansilisest kasumist lahutatakse kohustuslikud maksed (fondimaks, fikseeritud maksed, krediidiprotsent), mis ettevõtteid kannavad otse riigieelarve tuludesse. Lisaks sellele arvatakse bilansilisest kasumist maha ka see osa, mis jääb otseselt ettevõtte käsutusse, nagu põllumajanduslike abimajandite kasum, kasum laiatarbekaupade realiseerimisest jne.

Tootmisfondide osas jäetakse arvestusliku rentaabluse leidmisel välja nende põhifondide maksumus, millele kehtib fondimaksu soodustus. Käibevahendite osas võetakse arvesse, nii nagu üldise rentaabluse arvutamisel, krediteerimata käibevahendite tegelik maksumus.

Selliselt arvutatud rentaablus oli 1969. a.:

1. Trikotaazitootmiskoondises «Marat»	73,4 %
2. Õmblusvabrikus «Baltika»	37,4 %
3. V. Klementi nimelises Eksperimentaal- õmblusvabrikus	77,8 %
4. Õmblusvabrikus «Sangar»	35,2 %
5. Tekstiilivabrikus «Areng»	62,0 %

Tekstiilivabrikus «Areng» oli selle metoodika kohaselt arvu-
tatud rentaablus 1968. a. 51,0%. Seega 1969. a. tõusis rentaablus
vaatluse all olevas ettevõttes võrreldes eelmise aastaga 11,0%.
Rentaabluse sellise tõusu tingisid väga mitmesugused tegurid,
kusjuures otsustavaks oli bilansilise kasumi suurenemine (vt.
skeem 1).

Seega rentaabluse arvutamisel (nii üldise kui ka arvestusliku
rentaabluse arvutamisel) võetakse normeeritud käibevahendite osas
arvesse ainult panga poolt krediteerimata varud. See annab ju
ettevõtetele võimaluse vahenditega manööverdada. Pangalt püü-
takse laenu saada isegi siis, kui tegelikult on ettevõtte käibe-
vahendite formeerimiseks rahalised vahendid olemas. Tuleks luua
ühesugused tingimused ettevõtetele, kes formeerivad normeeritud
käibevahendid pangalaenu abil, ja nendele ettevõtetele, kes teevad
seda omavahendite allikate arvel. Sellest lähtudes tuleks rentaab-
luse arvutamisel tootmisfondide hulka arvata kõik tegelikult ette-
võtete käsutuses olevad normeeritud käibevahendid. Normeeritud
käibevahendite üldist bilansilist maksumust tuleks vähendada vaid
väheväärtuslike ja kiiresti kuluvate esemete kulumise võrra, kuna
nimetatud vahendid arvatakse käibevahendite hulka jääkmaksu-
muses.

Tootmispõhifondide osas tuleks rentaabluse arvutamisel
arvesse võtta kõik antud perioodil ettevõtte käsutuses olevad põhi-
fondid. Nimelt kui välja lülitada need, millele kehtib fondimaksu
soodustus, siis tegelikult teatud perioodil me tõstame kunstlikult
rentaabluse taset. Soodustustähtaegade möödumisel rentaablus

järsku langeb. Erinevaid aruandeperioode võrreldes võib dünaamika olla väga suur ning ettevõtte tegevusest saame petliku ülevaate.

Näide Tekstiilivabrikust «Areng».

Tabel 1

Tootmispõhifondide maksumus

(tuh. rubl.)

Näitaja	1968	1969	Hälve
1. Tootmispõhifondide aasta keskmine maksumus algväärtuses	1127	1154	+27
2. Fondimaksuga maksustatud tootmisfondide aastakeskmine maksumus	1087	1084	—3

Nagu tabelist näme, suurenes ettevõttes põhifondide maksumus aruandeaastal tegelikult 27,0 tuh. rubla võrra. Nende põhifondide maksumus, mis kuuluvad maksustamisele fondimaksuga ja mis võetakse arvestusliku rentaabluise leidmisel arvesse, hoopiski vähenes 3 tuh. rubla võrra.

Lähtudes nüüd rentaabluise analüüsis praegu kasutatavast meetodikast, näeme, et eespool toodud põhifondide vähenemise tulemusel rentaabluis 1969. a. tõusis võrreldes 1968. aastaga 0,1% (vt. skeem 1). Võttes rentaabluise arvutamisel arvesse tegelikult ettevõttes olevad põhifondid, siis rentaabluise tase nimetatud teguri mõjul alaneks võrreldes baasiperioodiga 0,23% (vt. skeem 1).

Seejuures erand tuleks teha vaid nende tootmisfondide osas, mis on konserveeritud NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsustega. Need tuleks tootmisfondide üldisest summast maha arvata, et kindlustada nende säilivust kogu rahvamajanduse huvides.

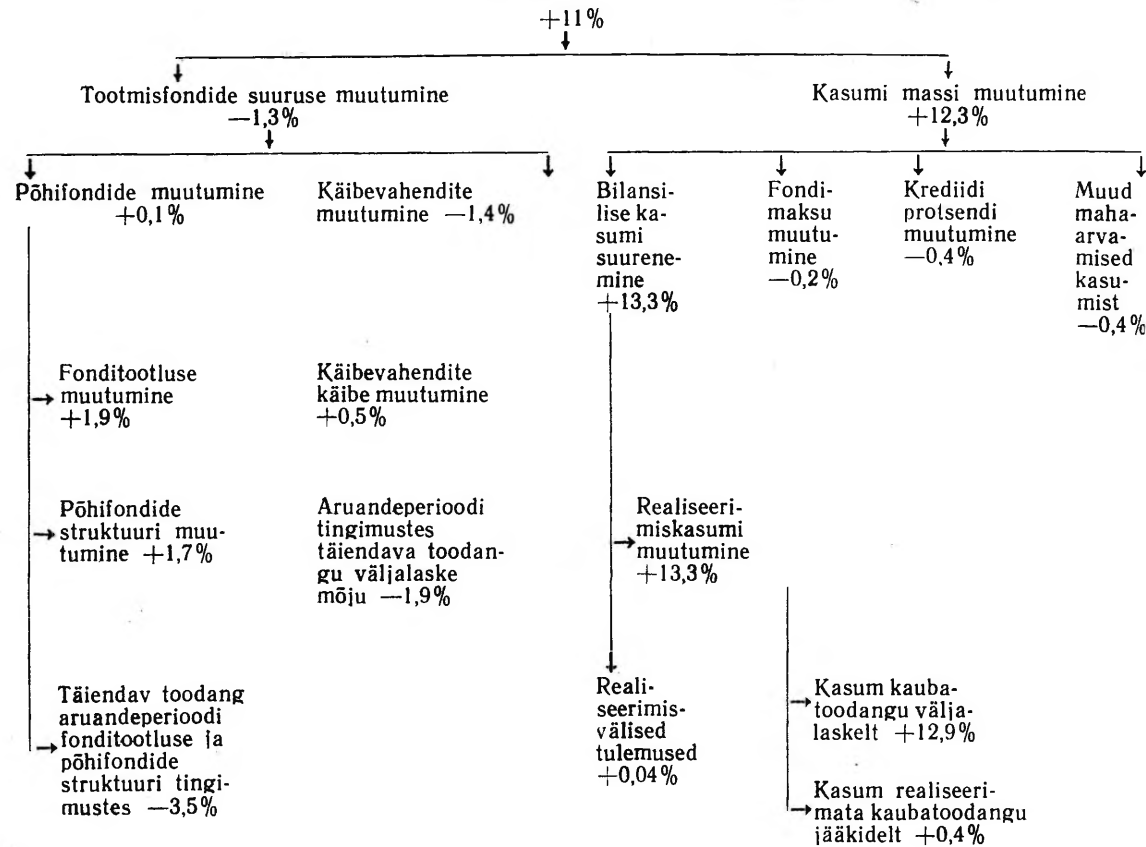
Kõrge rentaabluise tase ühes ettevõttes võrreldes teisega ei iseloomusta veel tema tegevuse efektiivsust objektiivselt. Tegelikult võib ettevõttes teatud perioodil tõepoolest olla vähem põhifonde ja käibevahendeid. Samal ajal on tema käsutuses rohkesti tööjõudu.

Praegu kasutatava rentaabluise näitaja puuduseks on, et ta iseloomustab ainult asjastatud töö kasutamise efektiivsust, s. t. töövahendite efektiivset kasutamist. Kuigi tootmisvahendid on tootmisprotsessi hädavajalikuks ja oluliseks elemendiks, on nad siiski ainult vahendid, mille abil inimene töötab. Inimese võime töötada ehk tööjõud on tootlike jõudude peamine element, sest iga sugune töö taandub lõppkokkuvõttes tervenisti elavtööle. Järelikult on tööjõu kulu tootmiskulude peamiseks komponendiks ning sellest tulenevalt oleks õige arvata ka palgafond, mis näitab kulutatud töö kogust rahalises väljenduses, teiste tootmisfondide hulka

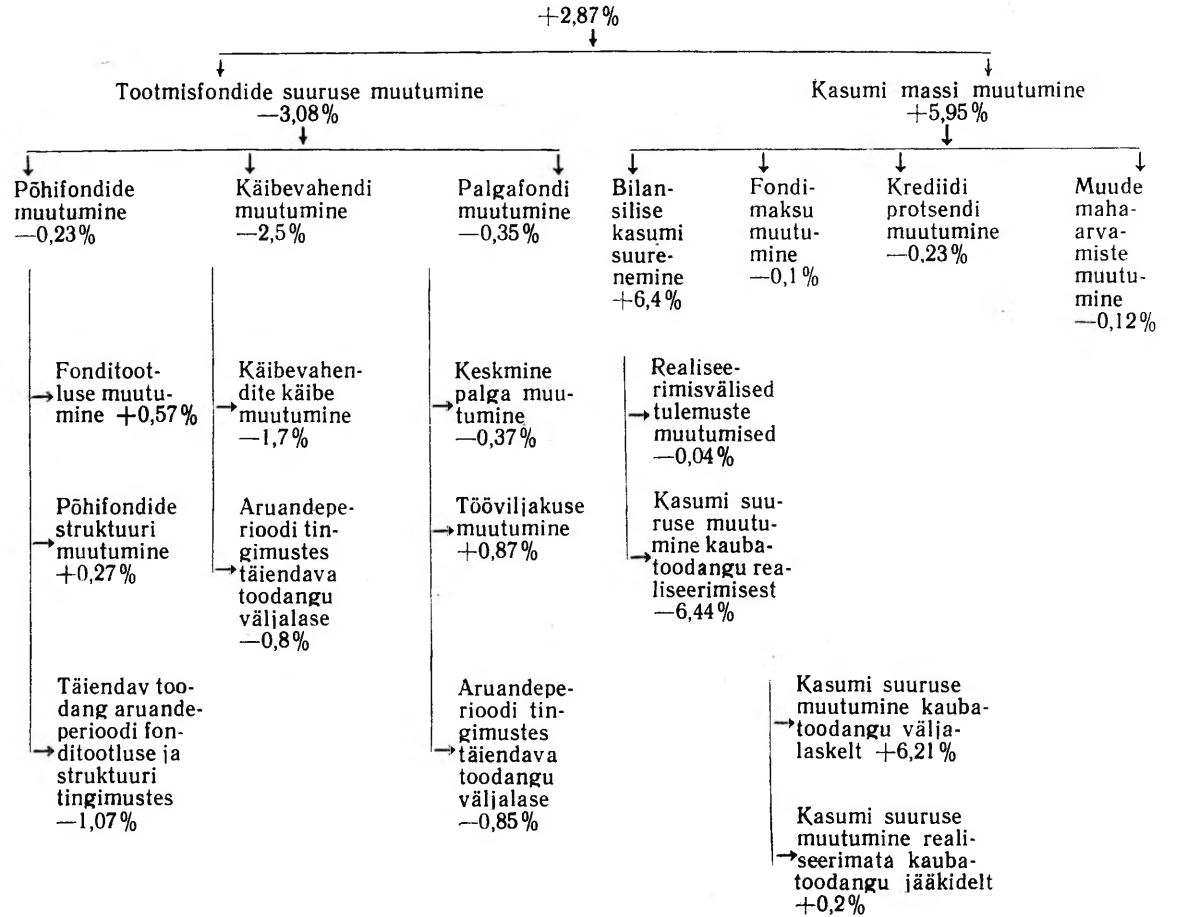
Skeem 1

Rentaablust mõjutavad tegurid Tekstiilivabrikus «Areng» 1969. aastal võrreldes 1968. aastaga

Praktikas kasutatava meetoodika kohaselt arvatud rentaablu näitaja üldine hälve

Soovitava meetoodika kohaselt arvatud rentaablu näitaja üldine hälve

ja arvestada nimetatud fondi ka rentaabluse arvutamisel. Seejuures üldise rentaabluse leidmisel tuleks kasutada kogu personali palgafondi, kuid arvestusliku rentaabluse arvutamisel tööstuslik-tootva personali palgafondi, kuna see haarab nende töötajate töötasu, kes on otseselt seotud tootmisprotsessiga.

Palgafondi arvamiseiga teiste tootmisfondide hulka rentaabluse arvutamisel avaneb meil võimalus viia tööviljakus otseselt sõltuvusse rentaabluse näitajast. Skeemilt 1 on näha, et vaatluse all olevas ettevõttes tööviljakuse muutumisel on rentaablus 1969. a. tõusnud võrreldes 1968. aastaga, kuna võrreldaval perioodil tööviljakus tõusis tunduvalt.

Lisaks eeltoodule on võimalik analüüsida, kuidas ettevõtetes mõjutavad rentaablust keskmine palk, päeva tööviljakus, töötatud päevade arv, tööstuslik-tootva personali arv jne.

Seega soovitatava meetoodika kohaselt arvutatud rentaabluse näitaja iseloomustab objektiivsemalt ettevõtete majanduslikku tegevust ning rentaablus suureneb aasta-aastalt ühtlaselt vastavalt teiste näitajate tegelikele muutustele. Näiteks olgu esitatud rentaabluse tõus Tekstiilivabrikus «Areng».

	1967.	1968.	1969.	Hälve eelmi- sest aastast	Hälve 1967. aastast
a) Kasutatava meetoodika kohaselt arvutatud näitaja %	34,9	51,0	62,0	11,0	27,1
b) Soovitatava meetoodika kohaselt arvutatud näitaja %	19,9	27,13	30,0	2,87	10,1

РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В. Иозу

Резюме

Для того, чтобы оценить хозяйственную деятельность предприятия, используют различные критерии, из которых наиболее употребительна норма рентабельности, представляющая собой отношение балансовой прибыли к производственным фондам. Так показатель характеризует эффективность использования производственных фондов.

В настоящее время на предприятиях определяются два показателя рентабельности: общий и расчетный.

Однако практика позволяет утверждать, что необходимо изменить методику определения расчетной рентабельности. В расчет следует включать все основные фонды, используемые в производстве.

Нуждается в пересмотре и вопрос об уменьшении оборотных средств на сумму полученных ссуд и заченной кредиторской задолженности. Исчисление рентабельности, исходя из нормируемых оборотных средств, непродуктивно.

тованных банком, порождает стремление предприятий получать ссуды даже в тех случаях, когда имеются сводные денежные средства.

Однако этот показатель не характеризует достаточно точно эффективность деятельности предприятия, а показывает только эффективность использования общественного труда. Для производства же необходимо еще учитывать и рабочую силу. До сих пор показатель рентабельности не характеризует эффективность использования живой рабочей силы. Для этой цели в расчет рентабельности надо включать и фонд зарплаты, определяющий в денежном выражении затрату рабочей силы. Для исчисления общей рентабельности надо использовать фонд зарплаты всего персонала предприятия, а для исчисления расчетной рентабельности — фонд зарплаты промышленно-производственного персонала предприятия.

По новой методике исчисленная рентабельность характеризует более объективно деятельность предприятия. Производительность труда можно теперь прямо связать с рентабельностью.

EHITUSETTEVÖTETE TOOTMISVARUDESSE PAIGUTATUD KÄIBEVAHENDITE NORMATIIVIDE ANALÜÜS MATEMAATILIS-STATISTILISTEL MEETODITEL

V. Raudsepp

Rahanduse ja krediidi kateeder

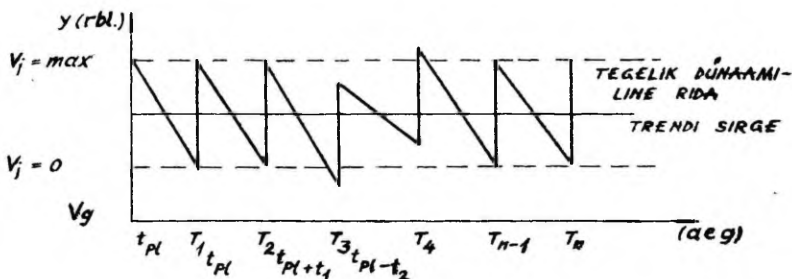
V. Tamm

Rahvamajandusharude ökonoomika kateeder

Materiaalsed tootmisvarud on vajalikud iga tööstusettevõtte või ehitusettevõtte tootmislikus tegevuses. Kuna materiaalsed ressursid varude kujul on ajutiselt ringlussfäärist kõrvaldatud (n.ö. kinni külmutatud), siis rahvamajandusele tervikuna ei ole see ükskõik, milline kogus varudena seisab. See pole ükskõik ka ehitusettevõttele, sest suurte tootmisvarude puhul nõutakse rohkem käibevahendeid, mis omakorda mõjutavad ehitusettevõtte rentaablust (fondimaksu, krediidiprotsendi jne. abil). Järelikult on tootmisvarude ja nendesse paigutatavate käibevahendite teaduslikult põhjendatud normeerimisel ja normatiivide analüüsil esmajärguline tähtsus.

Peab mõnema, et seni on meie majandusalases kirjanduses veel vähe tähelepanu pööratud käibevahendite normatiivide analüüsi meetodite väljatöötamisele. Seepärast pidasime vajalikuks hakata otsima teid maaehitusettevõtte käibevahendite normatiivide analüüsiks matemaatilis-statistilistel meetoditel. Järgnevalt lühidalt meie poolt väljatöötatud analüüsi meetodist.

Piltliku ülevaate tootmisvarude liikumisest annab tootmisvarude liikumise graafiline mudel.

Joon. 1. Tootmisvarude liikumise mudel.

Ehitusettevõtte varustuse ideaalsel organiseerimisel peaks V_j hõlbima oma maksimaalväärtuse ja nulli vahel, s. o. $V_{j\max} \geq V_j \geq 0$, kuna aga $V_g = \text{const}$. Tegelikult see ongi nii ajamomentidel T_0, T_1, T_2 , kuid ajamomendil T_3 saabusid materjalid hilenemisega t_1 päeva, mistõttu kulutati garantiivarust $q \cdot t_1$ ühikut. Ajamomendil T_4 saabusid materjalid varem t_2 päeva võrra, mille tagajärjel tekkis ülenormatiivne varu $q (t_2 - t_1)$ ühikut jne.

Ehitusettevõtte kasutab oma tootmislikus tegevuses palju eri liiki materjale, mis saavad erinevatel aegadel (ja erinevates kogustes). Näiteks kui ühe materjali puhul $V_j = \max$, on teise seis kahanenud poole võrra, kolmas läheneb nullseisule jne. Tootmisvarudesse paigutatavate käibevahendite normeerimisel võimaldab selline olukord kasutada vahendite vajaduse leidmiseks trendi.

Võtame ühe materjaliliigi (näiteks tsemendi) ja uurime sellesse paigutatud käibevahendite hulga muutust. Lähteandmed koondame tabelisse 1 ning kujutame dünaamilise reana joonisel 2.

Materjalivaru dünaamilisele reale võime trendi arvutada vähimruutude meetodil siis, kui oleme tõestanud, et materjalivarude seisud on juhuslikud suurused ja need alluvad normaaljaotusele.

Materjali laovaru suuruse juhuslikkust tingivad järgmised tegurid:

- 1) ehitus- ja montaažitööde plaani täitmine, ületamine, mitte-täitmine;
- 2) ülekulu või sääst materjalide kasutamisel;
- 3) hankelepingute, tellimuste, hankegraafikute täitmine või mittetäitmine;
- 4) kasutatavad transpordiliigid ja -skeemid jne.

Ehitusmaterjalide laoseisude kui juhuslike suuruste normaalsele jaotusele allumise tõestamiseks piisab, kui pöördume Westergardi¹ arvude poole.

Westergardi arvud on 0,3; 0,7; 1,1 ja 3. Et neid arvusid kasutada, tuleb kõigepealt kindlaks määrata aritmeetiline keskmine \bar{x} ja ruutkeskmise hälve σ (vt. tabel 2):

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{t} = \frac{33,41}{17} \approx 2;$$

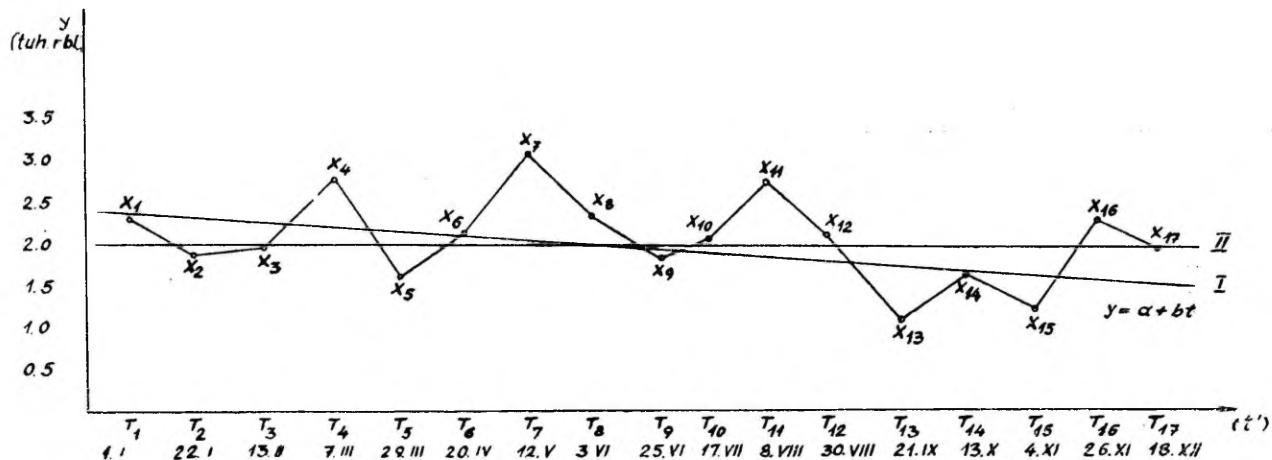
$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2}{t}} = \sqrt{\frac{3,621}{17}} \approx 0,46.$$

¹ И. Т. Венцкий, Г. С. Кильдишев. Основы теории вероятностей и математической статистики. М., 1968, с. 206.

Tabel 1

Käibevahendite vajaduse (Y_i) arvutustabel

t' arv	tinglikud t_i'	x_i	$t_i'^2$	$x_i t_i'$	$y_i = 1,965 + (-0,024)t_i'$
1	-8	2,25	64	-18,00	$y_1 = 1,965 + (-0,024)(-8) = 2,157$
2	-7	1,83	49	-12,81	$y_2 = 1,965 + (-0,024)(-7) = 2,133$
3	-6	1,91	36	-11,46	$y_3 = 1,965 + (-0,024)(-6) = 2,109$
4	-5	2,62	25	-13,10	$y_4 = 1,965 + (-0,024)(-5) = 2,085$
5	-4	1,50	16	-6,00	$y_5 = 1,965 + (-0,024)(-4) = 2,061$
6	-3	2,12	9	-6,36	$y_6 = 1,965 + (-0,024)(-3) = 2,037$
7	-2	3,04	4	-6,08	$y_7 = 1,965 + (-0,024)(-2) = 2,013$
8	-1	2,21	1	-2,21	$y_8 = 1,965 + (-0,024)(-1) = 1,989$
9	0	1,84	0	0,00	$y_9 = 1,965 + (-0,024)(0) = 1,965$
10	1	2,00	1	2,00	$y_{10} = 1,965 + (-0,024)1 = 1,941$
11	2	2,58	4	5,16	$y_{11} = 1,965 + (-0,024)2 = 1,917$
12	3	2,06	9	6,18	$y_{12} = 1,965 + (-0,024)3 = 1,893$
13	4	1,04	16	4,08	$y_{13} = 1,965 + (-0,024)4 = 1,869$
14	5	1,58	25	7,90	$y_{14} = 1,965 + (-0,024)5 = 1,845$
15	6	1,36	36	8,16	$y_{15} = 1,965 + (-0,024)6 = 1,821$
16	7	2,11	49	14,77	$y_{16} = 1,965 + (-0,024)7 = 1,797$
17	8	1,96	64	15,68	$y_{17} = 1,965 + (-0,024)8 = 1,773$
	$\Sigma t_i' = 0$	$\Sigma x_i = 33,41$	$\Sigma t_i'^2 = 408$	$\Sigma x_i t_i' = -10,09$	

Joon. 2. Materjalivaru dünaamilne rida trendi arvutamiseks (Valga ehituskolonni 1969. aasta tegelikel andmetel)

I sirge $V_j + V_g$ — paigutatavate käibevahendite vajadus, arvutatuna trendi abil;

II sirge $V_j + V_g$ — paigutatavate käibevahendite vajadus, arvutatuna kehtiva instruksiooni järgi.

Tabel 2

x_i	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$
2,25	0,25	0,0625
1,83	-0,17	0,0289
1,91	-0,09	0,0081
2,62	0,62	0,1444
1,50	-0,50	0,2500
2,12	0,12	0,0144
3,04	1,04	1,0816
2,21	0,21	0,0441
1,84	-0,16	0,0256
2,00	0,00	0,0000
2,58	0,58	0,3364
2,06	0,06	0,0360
1,04	-0,96	0,9216
1,58	-0,42	0,2764
1,36	-0,64	0,4096
2,11	0,11	0,0121
1,96	-0,04	0,0016
$x_i = 33,41$		$(x_i - \bar{x})^2 = 0,46$

Meie poolt vaadeldav kogum allub normaalsele jaotusele, kui on täidetud neli tingimust. 1. Vahemikku $\bar{x} - 0,3\sigma$ kuni $\bar{x} + 0,3\sigma$ peab mahtuma vähemalt $1/4$ kogumist x_i . Seega meie andmetel $2 - 0,3 \cdot 0,46$ kuni $2 + 0,3 \cdot 0,46$, s. o. 1,862 kuni 2,138. Antud vahemikku jääb meie juhuslike suuruste reast x_i isegi 41 protsenti.

2. Vahemikku $\bar{x} - 0,7\sigma$ kuni $\bar{x} + 0,7\sigma$ peab mahtuma vähemalt $1/2$ kogumist x_i . Meie näites jääb sinna 65 protsenti.

3. Vahemikku $\bar{x} - 1,1\sigma$ kuni $\bar{x} + 1,1\sigma$ peab mahtuma vähemalt $3/4$ kogumist x_i . Meie andmetel jääb sellesse vahemikku 76 protsenti kogumist x_i .

4. Vahemikku $\bar{x} - 3\sigma$ kuni $\bar{x} + 3\sigma$ peab mahtuma vähemalt 0,998 osa kogumist x_i . Meie näites jääb sinna 100 protsenti.

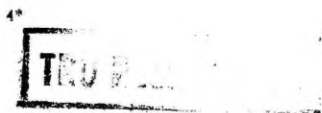
Nagu leidsime, on kõik neli tingimust täidetud. Sama arvutuskaiku on katsetatud 15 põhilise ehitusmaterjali puhul ja kõik tulemused allusid normaaljaotusele. Antud kirjutises ei ole mõtet neid ära tuua. Tähtis on see, et oleme tõestanud materjalivaru dünaamilisele reale trendi arvutamiseks vajalike eelduste olemasolu.

Joonisel 2 kujutatud dünaamilise rea paremaks kohandamiseks trendi arvutamiseks võtame kasutusele tingliku hankeintervalli t' , seejuures peab $t' < t_{pl}$.

x_1, x_2, \dots, x_{17} on materjali (meie näites tsemendi) seisud (konstantse hankeintervalli t' puhul);

a ja b — parameetrid, mis määravad võrrandi $y = a + b \cdot t$;

n — rea liikmete arv (meie näites 17).

Kasutatava vähimruutude meetodi ülesanne seisneb parameetrite a ja b leidmises nii, et vastavate materjalivaru seisude ruutude hälvete summa trendist oleks minimaalne, s. o.

$$\sum_{i=1}^n (X_i - y_i)^2 = \min. \quad (1)$$

Tõestust edasi arendamata on arusaadav trendi arvutamise võrrandite süsteem

$$\begin{aligned} \sum x_i - na - b \sum t_i &= 0, \\ \sum x_i t_i - a \sum t_i - b \sum t_i^2 &= 0, \end{aligned} \quad (2)$$

mis rea paaritu liikmete arvu puhul omandab lihtsama kuju

$$\begin{aligned} na &= \sum x_i, \\ b \sum t_i^2 &= \sum x_i t_i. \end{aligned} \quad (3)$$

Kanname tabeli 1 andmed võrrandisse (3), saame

$$\begin{aligned} 17a &= 33,41, \text{ kust } a = 1,965; \\ 408b &= -10,09, \text{ kust } b = -0,024. \end{aligned}$$

Edasi y_i arvutus on tabeli 1 äärmises lahtris.

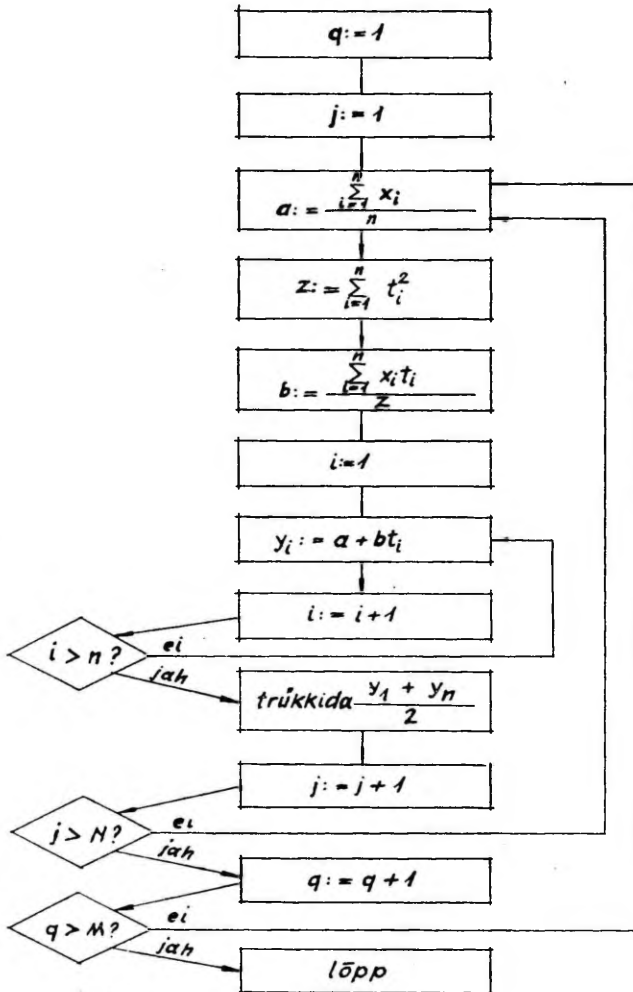
Nagu näeme, on trendi arvutuskäik võrdlemisi töömahukas, mistõttu tuleb kasutada kaasaegset arvutustehnikat. Trendi arvutuskäigu sisuliseks mõistmiseks ja selle kohandamiseks kas elektronarvutile või klaviatuurmasinatele koostame trendi arvutuskäiku iseloomustava blokk skeemi (vt. skeem 1) ja anname seletused ning tähistused.

Olgu meil vaatluse all M ladu. Tähistame nad üldjuhul $q = 1, 2, \dots, M$. Ehitusmaterjalide eri liigid tähistame $j = 1, 2, \dots, N$. Uuritavad laoseisud tähistame $i = 1, 2, \dots, n$.

Kõigepealt võtame vaatluse alla esimese lao, s. o. $q = 1$ ja esimese ehitusmaterjali liigi, s. o. $j = 1$. Järgnevalt leiame (vastavalt vähimruutude meetodile) parameetri a (vt. skeem 1, kolmas blokk), $\sum_{i=1}^n t_i^2$ leiame neljandas blokis ja parameetri b viiendas blokis.

Edasi leiame trendi väärtused iga meie poolt vaadeldava laoseisu puhul. Selleks omistame $i = 1$ (kuues blokk). Trendi arvutamisel võrrandi järgi leiame vastava trendi väärtuse y_1 (seitsmes blokk). Nüüd leiame trendi väärtuse järgmise laoseisu korral $i = i + 1$ (y_2) jne. i -le omistame järjest uusi väärtusi, kuni ta saab võrdseks n -ga. Sel juhul on siis kõikidele laoseisudele leitud vastavad trendi väärtused (y_1, y_2, \dots, y_n). Kui kõik y väärtused on leitud, trükime välja trendi keskväärtuse $\frac{y_1 + y_2}{2}$.

TRENDI ARVUTUSKÄIKU ISELOOMUSTAV BLOKKESKEEM

Seejärel võtame käsile järgmise ehitusmaterjali liigi ja kordame kogu tsükli seni, kuni $j > N$. Kui viimane tingimus on täidetud, olemegi kõikide materjalide kohta esimeses laos välja arvutanud tinglikud keskmised laoseisud.

Nüüd võtame käsile järgmise lao $q: = q + 1$, ning kordame eeltoodud arvutustsükli kuni $q > M$. Kui viimane tingimus on täidetud, oleme kõikide ladude kohta kõigi materjaliliikide vastavad keskmised laoseisud välja toonud, mis sisuliselt võrduvad nendesse varudesse paigutatavate käibevahendite summaga.

Need summeeritud vastused antakse tabeli kujul. Siinjuures jaotame ehitusettevõtte tootmisvarudesse kuuluvad materjalid, konstruktsioonid, detailid jne. vastavalt käibevahendite elementidele ning šifreerime. Maaehituses sobivad järgmised šifrid:

001—400 põhimaterjalid;

401—750 konstruktsioonid ja detailid;

751—800 kütus;

801—999 väheväärtuslikud ja kiiresti kuluvad esemed.

Toodud käibevahendite normatiivide analüüsi meetodi rakendamise aitaks optimeerida ehitusettevõtete tootmisvarusid, parandaks nende finants-majanduslikku tegevust ja vabastaks tootmisvarudes liigselt paigutatud käibevahendid.

АНАЛИЗ НОРМАТИВОВ ОБОРОТНЫХ СРЕДСТВ, ВЫДЕЛЕННЫХ ДЛЯ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ СТРОИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ, С ПРИМЕНЕНИЕМ МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

В. Раудсепп, В. Тамм

Резюме

В резюмируемой статье рассмотрена методика анализа нормативов оборотных средств, выделенных для образования производственных запасов строительных организаций, с применением математико-статистических методов. В настоящее время в нашей экономической литературе еще недостаточно внимания обращено на разработку научно обоснованных методов анализа нормативов оборотных средств в строительстве.

Авторы статьи применяют метод наименьших квадратов для выравнивания динамического ряда запасов материалов (называемый ими «метод тренда»).

Задача определения тренда методом наименьших квадратов основана на таком выборе параметров a и b в уравнении тренда ($y = a + bt$), чтобы сумма квадратов отклонений соответствующих остатков материалов от норматива (тренда) была наименьшей. Условие это мы можем записать следующим образом:

$$S = \sum_{i=1}^n (x_i - y_i)^2 = \min.$$

Без развития доказательства понятно решение системы уравнений тренда:

$$\sum x_i - na - b \sum t_i = 0$$

$$\sum x_i t_i - a \sum t_i - b \sum t_i^2 = 0.$$

Когда число членов ряда нечетное, решение системы уравнений упрощается:

$$na = \sum x$$

$$b \sum t_i = \sum x_i t_i.$$

По данной методике можно вычислить тренд на основные виды строительных материалов. Величина тренда соответствующего вида материала к концу каждого периода (квартала) будет равна вложенным в этот вид материала оборотным средствам.

В целях уменьшения объемов вычислительных работ, при рассматриваемой методике, целесообразно использовать современную вычислительную технику.

MÕNINGATEST HINNAKUJUNDAMISE PROBLEEMIDEST TEENINDUSES

R. Lumiste

Rahanduse ja krediidi kateeder

Elutarbelise teenindamise ehk teeninduse muutumine iseseisvaks rahvamajandusharuks on saanud reaalseks. Seda on tunnistanud nii teoreetikud kui ka praktikud.

Teeninduse kasvutempo on olnud viimastel aastatel väga kiire. Aastatel 1960—1968 kasvas elukondlike teenuste maht NSV Liidus tervikuna 3,1 korda, niisama kiire oli kasv Eesti NSV-s. Siinjuures peab märkima, et kuni 1965. aastani oli elukondlike teenuste juurdekasvu tempo meil kõrgem kui üleliiduline keskmine. Viimastel aastatel on see olnud üleliidulisest keskmisest madalam. 1968. a. oli teenuste mahu indeks 1965. a. suhtes NSV Liidus tervikuna 1,63; Eesti NSV-s — 1,42.

Samal ajal osutati 1968. a. Eesti NSV-s ühe elaniku kohta elukondlikke teenuseid 22 rbl. 11 kop. eest, NSV Liidu keskmine oli 13 rbl. 11 kop. Planeerimine saavutatud arengutasemest lähedes asetab suhteliselt kõrgema arengutasemega teenindussüsteemid halvemasse olukorda. Meie vabariigis on teeninduse kõrgete kasvutempode säilitamise võimalused piiratumad kui neis liiduvabariikides, kus teeninduse arengu tase on momendil madalam. Seevastu elukondlike teenuste nõudlust suurendab meil elanikkonna kõrgem rakendatuse aste ja tööliste ning teenistujate üleliidulisest mõnevõrra kõrgem palgatase.

Majandusreformi ülesandeks on luua teeninduses tingimused elanikkonna nõudluse võimalikult täielikumaks rahuldamiseks, teeninduskultuuri tõstmiseks, tellimuste täitmise kvaliteedi parandamiseks ning tähtaegade lühendamiseks. Neid tingimusi arvestab ka teeninduses rakendatav majanduslike põhinäitajate süsteem ning stimuleerimisfondide moodustamise kord.

1968. aastal uuele planeerimise ning majandusliku stimuleerimise süsteemile üleläänud 5 teeninduskombinaadis («Tarve», «Edu», «Ühendus», «Viru» ja «Valga») moodustatakse stimulee-

rimisfondid kasumi arvel normatiivi alusel kogu personali palgafondist:

- 1) teenuste realiseerimise mahu iga plaanilise kasvuprotsendi pealt,
- 2) rentaabluse taseme, s. o. aastaplaanis ettenähtud rentaabluse iga protsendi pealt.

Fondide moodustamise selliste näitajate kasutamisel ilmnes rida puudusi: süsteem, kus stimuleerimisfondid moodustati protsendi alusel palgafondist, ei soodustanud palgafondi kokkuhoidu, rentaabluse näitaja stimuleeriv mõju oli väike.

1969. a. II kvartalis uuele süsteemile üeläinud ülejäänud 20 kombinaadis on stimuleerimisfondide moodustamiseks teised näitajad:

- 1) teenuste realiseerimise plaaniline maht,
- 2) teenuste realiseerimise plaaniline juurdekasv,
- 3) bilansiline kasum.

Teenusliikide rentaabluse tase on erinev. 1969. a. kõikus rentaablus teenindusharude lõikes — 18 protsendist saunateeninduses kuni 25 protsendini trikooteeninduses. Paljud teenindusharud annavad kombinatsioonidele kahjumit (saunateenindus, ehitusteenindus, rõivaste parandus).

Teeninduskombinaadis «Jõgeva» oli 1969. a. rentaabluse kõikumise diapsoon veelgi suurem — 32,9 protsendilt saunateeninduses kuni 24,6 protsendini trikooteeninduses. Mis aga väärib teeninduskombinaadis «Jõgeva» erilist märkimist, see on teenindusharude rentaabluse mõju teeninduse struktuurile. Kui NSV Liidus tervikuna moodustab trikooteenindus 5,4% ning Eesti NSV-s 12,8%, siis Jõgeva rajoonis oli see 46% teeninduse üldmahust. Sellise teeninduse struktuuri korral ei iseloomusta teenuste maht ühe elaniku kohta elanikkonna teenustega rahuldatus astet. Äärmiselt kirju rentaabluse tase erinevate teenindusharude ning teenuste liikide osas sunnib teenindusettevõtteid arendama kõrgema rentaablusega teenuseid ning pidurdama madalama rentaablusega, kuid ühiskondlikult vajalikumate teenuste osutamist. Ühiskonna ning ettevõtte huvid satuvad teineteisega vastuollu. Üheks selle vastuolu ületamise ning majandusreformi ülesannete realiseerimise vahendiks on olemasoleva hinnasüsteemi täiustamine ning parandamine.

Teeninduse hinnasüsteemi ülesehitamisel rakendatakse samu printsiipe mis hinnakujundamises tervikuna. Samal ajal peavad teenuste hinnad arvestama teeninduse spetsiifilisi iseärasusi. Kõrvuti teeninduse kui terviku omapäraga peavad teenuste hinnad peegeldama teeninduse üksikute allharude iseärasusi. On loomulik, et seejuures ei saa lähtuda igast üksikust teenusest, vaid teatud samaliigiliste teenuste rühmadest. Tekib vajadus teeninduse klassifitseerimiseks.

Olemasolev teeninduse klassifikatsioon jaotab teeninduse tööstuslikuks ning mittetööstuslikuks teeninduseks. Tööstusliku teeninduse alla kuuluvad järgmised teenindusharud: jalatsiteenindus, õmblusteenindus, autoteenindus, mööbliteenindus, keemiline puhastus ja värvimine, trikooteenindus, pesupesemine, ehitusteenindus, fototeenindus, muu tööstuslik teenindus. Mittetööstuslik teenindus hõlmab saunateeninduse, juuksuriteeninduse, laenu- tusteeninduse. Teeninduse selle liigituse puudusi on üksikute teenindusharude seisukohalt analüüsinud H. Jalasto.¹ Paljud selles töös püstitatud probleemid on käesolevaks ajaks juba lahendatud. Nii on näiteks fototeenindus ning ehitusteenindus mittetööstuslike teenindusharude hulgast lülitatud tööstuslike teenindusharude hulka. Teenuste tootmisharuline klassifikatsioon arvestab piisavalt teenuste tootmise tehnoloogilisi erinevusi, kuid teenuste elanikkonnale realiseerimise spetsiifikat arvestab see klassifikatsioon vähe. Seetõttu ei saa hinnakujundamisel ainult sellest klassifikatsioonist lähtuda.

Meie arvates teeb seda hoopis paremini prof. Š. Turetski poolt väljatöötatud elanikkonna elukondlike ja sotsiaal-kultuuriliste teenuste klassifitseerimise skeem.¹ Prof. Š. Turetski jaotab elanikkonna elukondliku ja sotsiaal-kultuurilise teenindamissfääri (reisijate transport, sideteenused elanikkonnale, haridus, tervishoid, teadus, kultuur, kaubandus, teenindus) kolme rühma (A, B, C). Meid huvitab ainult teeninduse koht selles klassifikatsioonis. Väljavõtteliselt hõlmaks teenindus sellest laiemast klassifikatsioonist järgmise osa.

A. Materiaalsete teenuste sfäär

- a) uue toodangu loomine (rõivaste, jalatsite, trikoose-
mete valmistamine individuaaltellimuste alusel),
- b) varemloodud toodangu normaalse kasutamise kindlus-
tamine (esemete remont, elamute remont, pesupesemine, keemiline puhastamine ja värvimine).

B. Ringlussfääri teenused

esemete laenutamine (laenutusteenindus) (pikaajalise kasutamisega esemed, hooajalise kasutamisega esemed).

C. Mittetootmislikud teenused

sanitaar- ning hügieenialased teenused (saunad, dušid, juukselõiklad, ruumide koristamine jt.).

Prof. Š. Turetski klassifikatsioon arvestab paremini teenuste realiseerimise erinevaid tingimusi kui klassifitseerimine ainult

¹ Vt. H. Jalasto. Teeninduse arendamise ja juhtimise teoreetilisi põhi-
küsimusi. Tallinn, 1967, lk. 16—20.

¹ Vt. Проф. Ш. Я. Турецкий. Развитие услуг и цены на услуги.
Когумикуст «Развитие услуг и принципы ценообразования на бытовые услу-
ги». ИНХ им. Плеханова, М., 1966, с. 6.

teenindusharude lõikes. See klassifikatsioon on aluseks hinnakujundamise printsiipide väljatöötamisel erinevatele teenuste rühmadele.

Meie arvates tuleks majanduslikult põhjendatud hindade ülesehitamiseks rühmitada teenused ka sõltuvalt nende kohast inimeste igapäevaste vajaduste rahuldamisel. Teenused võiks jaotada kolme rühma.

1. Primaarsed teenused. Siia rühma kuuluksid eelkõige inimeste esmaste vajaduste hulka kuuluvad sanitaarhügieenilised teenused: massiliselt kasutatavad sauna- ning juuksuriteenused. Nende teenuste tunnuseks oleks nende mitteasendatavus kaupadega.

2. Sekundaarsed teenused. Siia kuuluksid kõik teenused, millele eesmärgiks on esemete normaalse kasutamise kindlustamine, üürimisteeninduse teenused, samuti teenused, mis loovad uut toodangut, omades seejuures massilist iseloomu.

3. Luksusteenused. Nende hulka kuuluksid kõrgemat järku juuksurisalongide, õmblussalongide, jalatsiateljeede jt. teenused.

Nende kolme liiki teenuste hindade kujundamisele peab lähema diferentseeritult. Elukondlike teenuste tariifide korrastamine ei tohi kaasa tuua nende taseme üldist tõusu. Eelkõige puudutab see primaarseid teenuseid. Nende hinnataseme tõus avaldab otsest mõju töötajate elatustasemele, eriti majanduslikult vähem kindlustatud elanikkonna kihtidele. Käesoleval ajal ei saa lugeda õigeks saunatariifide tõstmist, olgugi et need ei kata nende teenuste osutamiseks vajalikke tootmiskulusid.

Kahjumi likvideerimiseks primaarsete teenuste osas võiks kasutada arvestuslikke tariife, näiteks saunateeninduses.

Arvestuslik tariif peaks katma teenuse tootmiseks vajalikud kulud ning kindlustama kasumi normaalselt töötavale teenindusettevõttele. Keskmise arvestusliku tariifi alusel hüvitatakse saunateeninduse kulud teenindusettevõttele. Tegelikult hüvitatakse arvestusliku ja keskmise plaanilise tariifi vahe. Seda tariifide vahet ei hüvita teenindusettevõttele tarbija, vaid selle katmiseks oleks otstarbekas moodustada teenindusministeeriumi juurde hindade reguleerimise fond. Summad sellesse fondi laekuksid eraldistest normaalselt kõrgema rentaablusega teenuste realiseerimistulemist.

Arvestusliku tariifi rakendamisega kaoks vastuolu stimuleerimisfondide moodustamise näitajate kasutamise vahel. Teenuste realiseerimise suurenemine toob kaasa ka bilansilise kasumi suurenemise. See ei tähenda, et saunateenuste hinnad ei võiks tõusta. Hinnatõusule peab kaasnema teenuse tarbimisväärtuse kasv. Kõrvuti kõrgemat järku teenustega peab olema turul ka primaarseid teenuseid, et tarbijal säiliks valikuvõimalus.

Sekundaarsete teenuste puhul tuleks kehtestada hinna objektiivseks alampiiriks tootmisharu keskmised kulud pluss kasum

teenindusharu normaalseks arenguks; ülempiirimääraks teenuste osas, mis kindlustavad esemete normaalse eksploatatsiooni, nende esemete edasise kasutamise majanduslik efektiivsus uute kaupade jaehindadest lähtudes.

Teenuste osas, mis loovad massiliselt uut toodangut individuaaltellimuste alusel (õmblusteenindus, trikooteenindus jt.), on hinna taset piiravaks teguriks ka erasektori konkurents teenuste turul. Liialt kõrged hinnad neile teenustele soodustavad tellimuste valgumist erasektorisse.

Olgugi, et neid teenuseid kasutavad suhteliselt kõrgemapalgalised, ei saa tingimustes, kus õmblustoodete, trikooesemete jt. kaupade pakkumine on nõudlusest väiksem, nende teenuste hinna taset tervikuna tõsta. Need teenused asendavad puuduvaid kaupu. Üksikute teenuste hindade reguleerimine on vajalik. Rentaabluse taseme tõstmise ja kahjumi likvideerimise peamiseks teeks on siin väikeste töökodade likvideerimine, laialdane mehhaniseerimine ja töö organiseerimise parandamine, materjalide kulunormide ümberhindamine ning teised omahinna alandamise ja teeninduse sisemiste ressursside mobiliseerimise abinõud.

Teisest aspektist tuleb lähtuda luksusteenuste hindade kujundamisel. Siin ei pea hind täitma mitte ainult ühiskondliku töö arvestuse funktsiooni, vaid ka suuremal määral reguleerima tootmist ning tarbimist. Nende teenuste osas peaks hind juba nüüd tagama pakkumise ning nõudluse vastavuse. Seda peaks hindade kehtestamisel arvestama. Luksusteenuste osas ei maksa karta, et hindade tõus vähendaks nõudlust, see võib kaasa tuua isegi nõudluse suurenemise (moodsad juuksurisalongid, jalatsiateljeed kõrgema kvaliteediga mudeljalatsite valmistamiseks jt.). Hinnad nende teenuste osas peavad olema tavalistest märgatavalt kõrgemad. Hind ei pea katma mitte ainult kõrgema kvaliteediga teenuse osutamisega seotud kulud, vaid kindlustama normaalsest kõrgema rentaabluse. Täiendav puhastulu tuleks võtta teenuste hindade reguleerimise fondi või kui kõikide teenindusharude osas on kindlustatud vajalik rentaablus, siis kanda riigieelarvesse. Luksusteenuste puhul peab olema garanteeritud nende kõrgem kvaliteet. Kvaliteedinõuded võiksid olla fikseeritud hinnakirjade juurde kuuluvais tööde kirjeldustes.

Kehtiv teenuste hindade ja tariifide süsteem vajab täiustamist. On vaja ühtset metodoloogiat teenustariifide ülesehitamiseks. Eelkõige aga on vaja parandada omahinna kalkuleerimist teenindusettevõttele, sest käesoleval ajal ehitatakse teenustariifid üles sageli individuaalsest tootmiskulude tasemest lähtudes. Andmed teenindusharu keskmiste kulude kohta paljude teenuste osutamisel puuduvad. Tuleks senisest enam rakendada teenustariifide diferentseerimist sõltuvalt kvaliteedist, tähtajast, hooajalisusest, nõudlusest ja pakkumisest.

Kuivõrd teeninduse arengut ning selle kulude taset määravad tegurid on dünaamilised, siis peab ka teenustariifide süsteem olema paindlikum. See peab aitama kaasa teenindusharude vahel valitsevate disproportsioonide likvideerimisele ning õigete proportsioonide kujunemisele teeninduses.

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В БЫТОВОМ ОБСЛУЖИВАНИИ

Р. Лумисте

Резюме

В 1969 г. бытовое обслуживание населения в Эстонской ССР перешло на новую систему планирования и экономического стимулирования.

До тех пор многие отрасли бытового обслуживания и виды услуг оставались нерентабельными.

Для решения проблем ценообразования на бытовые услуги необходимо совершенствовать классификацию бытовых услуг. Применяемая в бытовом обслуживании классификация, мало учитывает специфику реализации услуг. По нашему мнению, в ценообразовании на бытовые услуги следовало бы принять за основу классификацию, данную проф. Ш. Я. Турецким. Эта классификация разделяет услуги на три группы: 1) сфера материальных услуг, 2) услуги сферы обращения, 3) непроеизводственные услуги.

В статье вносится предложение сгруппировать услуги и по их значимости в удовлетворении потребностей населения: 1) первичные услуги, 2) вторичные услуги, 3) услуги «люкс».

Для построения цен на отдельные группы услуг следовало бы исходить из разных исходных принципов.

Уровень цен на первичные и вторичные услуги рекомендуется сохранить. Для обеспечения рентабельности первичных услуг следовало бы применять систему расчетных цен. В части вторичных услуг главным путем повышения рентабельности и ликвидации убыточности является укрупнение маленьких мастерских, механизация и улучшение организации труда, пересмотр норм расхода материалов и другие меры по снижению себестоимости и мобилизации внутренних резервов. По услугам «люкс» уровень цен рекомендуется привести в соответствие со спросом и предложением. Избыточную прибыль следовало бы использовать для покрытия разницы между фактическими и расчетными ценами по первичным услугам через фонд регулирования цен при министерстве.

TÖÖ STIMULEERIMISE MÕNINGATEST PSÜHHO- LOOGILISTEST JA MAJANDUSLIKEST PROBLEEMIDEST KAUBANDUSES

U. Mallene

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateeder

Vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusele nr. 824 31. augustist 1967. a. «Mõningatest abinõudest kaubanduse edasiseks paremustamiseks» ning NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirjale nr. 150 20. septembrist 1967. a. «Kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide katselisest üleviimisest uuele majandusliku stimuleerimise korrale» viidi alates 1. jaanuarist 1968. a. uuele stimuleerimise korrale üle kaks Eesti NSV riiklikku kaubandusorganisatsiooni (Tallinna Tööstuskaubastu ja Tallinna Toidukaubastu) ning üks jaekaubandusettevõtte (Tallinna Kaubamaja).

Uue stimuleerimise korra, mis on uue majandusreformi teiseks etapiks, peamiseks eesmärgiks on suurendada töötajate huvi kaubakäibe ja kasumiplaani täitmise ja kaubanduskultuuri tõstmise vastu. Selleks moodustati uuele korrale üleviidud jaekaubandusorganisatsioonides ja Tallinna Kaubamajas plaanilise ja üleplaanilise kasumi arvel kaks ergutusfondi:

- 1) töötajate materiaalse stimuleerimise ja
- 2) sotsiaal-kultuuriliste ürituste, elamuehituste ja kaubanduse materiaal-tehnilise baasi parandamise fond.

Nende kahe ergutusfondi põhjal peab toimuma töötajate materiaalne stimuleerimine. Kui materiaalsed huvid on esikohal, tuleb materiaalne huvitatus tagada töö stimuleerimise kaudu. Töötajate huvitatus on stiimul, mille tähtsus on seda suurem, mida tihedam on seos stiimuli ja motiivi, huvitatuse ja huvi vahel.¹

Sotsialismi tingimustes eksisteerib objektiivne tendents ühiskonna, kollektiivi ja üksikisikute huvide ühtsusele. Millised huvid

¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut. Majanduslikust stimuleerimisest tööstuses. Tallinn, 1969, lk. 71.

on üksikisikul antud momendil esikohal, need teadmised peab meile kindlustama juhtimine, sest juhtimine on kooskõlastatud ürituste kogusumma, mis on suunatud teatud kindla eesmärgi saavutamisele.²

Stimuleerimise probleem on majanduslik, kuid samal ajal ka psühholoogiline, sest see eeldab eelkõige inimese kui stimuleerimise objekti tundmist.³

Kuid juhtimistegevuse suuremaks puuduseks kaubanduses ongi tööpsühholoogia vähene tundmine juhtide poolt, mis avaldab mõju ettevõtete ja organisatsioonide majanduslikele tulemustele ja mis peamine — ei kindlusta töötajate rahulolu.

Tundub, et ergutusfondide moodustamine ainult kasumi arvelt pole õige, sest rentaablus on kategooria, mis väljendab ettevõtte või organisatsiooni piiratud huve.⁴ Mitte ainult töötajate stimuleerimise korral, vaid alati peame lähenema kasumile läbi inimese, mitte läbi kasumi inimesele.

Ergutusfondide moodustamisele ainult kasumi arvelt tuleb kahjuks ka see, et üldreeglina rentaablus jaekaubanduses aasta-aastalt väheneb käibekulude suurenemise arvel.⁵ Kasum saab sel juhul suureneda ainult brutokasumi suurenemisel, aga see ei sõltu jaekaubandusest. See, et kasum on viimastel aastatel Tallinna jaekaubandusorganisatsioonides tõusnud, on ajutine ja mõnes mõttes isegi mitte positiivne näitaja, sest tõus on toimunud ostjate halvema teenindamise arvel — jaekäive ühe töötaja kohta on tõusnud, samal ajal kui kaubandusvõrgu kvalitatiivses arengus ja töötajate kvalifikatsioonis olulisi muutusi toimunud ei ole. Jaekäive aga tõuseb igal aastal küllaltki stabiilselt.

Otstarbekam oleks moodustada ergutusfondid kasumilt ja kaubakäibelt ning jaotuse juures arvestada kaubanduskultuuri. Nii teevad ETKVL-i süsteemi kaubandusorganisatsioonid ja ettevõtted.⁶

Igasuguse stimuleerimise juures tekib vajadus töötajate hindamiseks. Seejuures lähtutakse kolmest aspektist: töötaja isiksusest (milline ta on?), tehtava töö iseloomust (kasutatakse põhiliselt palga määramisel) ja töö tulemustest. Kasutatakse mitmeid hindamise meetodeid, mis omavahel erinevad täpsuse astmelt.

² V. I. Tereštšenko. Organisatsioon ja juhtimine (USA kogemusi). Tallinn, 1966, lk. 13.

³ В. М. Шепель. Стимулирование труда (психологический аспект). М., 1969, с. 10.

⁴ С. С. Дзарасов. Экономические методы управления, М., 1969, с. 145.

⁵ М. И. Баканов, Г. А. Горман, С. М. Капелюш. Проблемы рентабельности торговли, М., 1968, с. 204—206.

⁶ Э. Х. Намзинг. Хозяйственный расчет в новых условиях работы и некоторые итоги применения опытного порядка материального поощрения в кооперативной торговле, экономическая реформа и совершенствование торговли. М., 1969, с. 171.

Esimesed uue stimuleerimise korra rakendamise kogemused näitavad, et igakuulisel ja kvartaalsel premeerimisel on kasutatud hindamise kriitiliste sündmuste meetodit. 80—90% preemiate jagamisest ongi toimunud selliselt. Seda iseloomustavad direktorite poolt väljaantud käskkirjad, mille sisuks on preemia äravõtmine või vähendamine mõnede negatiivsete töötulemuste eest.

Ühekordne premeerimine, mis summaliselt moodustab nimetatud üksustes 1—7% preemiafondist, toimub aga põhiliselt mingite tähtpäevade puhul ning meetodina kasutatakse suvalise iseloomustuse andmist.

Vähe või üldsegi ei kasutata regulaarset hindamise meetodit varem kehtestatud kriteeriumide alusel, regulaarset hindamist varem kehtestatud programmi järgi ning hindamismeetodit pallide (punktide) alusel. Sellised hindamismeetodid on objektiivsemad, kuid nõuavad pidevamat ja sisulisemat tööd juhtijailt-hindajailt.

Hindamise kriteeriumidele esitatakse järgmisi nõudeid:

- 1) kriteeriumid peavad olema täpselt formuleeritud ning üksteisest kergesti eristatavad;
- 2) kriteeriumid olgu kergesti jälgitavad ja mõõdetavad;
- 3) kriteerium peab olema universaalne.

Vastavalt hindamise objektidele jaotatakse ka kriteeriumid. Töö tulemuste hindamisel kasutatakse kriteeriumidena täpsust, õigeaegsust, kvaliteeti.

Olenevalt konkreetsest olukorrast ning hindamise eesmärgidest valib juht kriteeriumid.

Näiteks premeerimisel aasta töötulemuste eest ei peeta otsarbekaks pretendeerida sellele, et see peegeldaks töö hulka, mida töötaja aasta jooksul andis.

Stimuleerimine aasta töötulemuste eest kui üks stimuleerimise vorme taotleb tugeva töökollektiivi loomist, tööjõu voolavuse vähendamist, kollektiivse huvitatuse tunde kasvatamist.⁷

1969. a. töötulemuste eest maksti Tallinna Tööstuskaubastus töötajatele aastapreemiat keskmiselt 20 rubla ja Tallinna Toidukaubastus 18 rubla.

Seda on ilmselt vähe juba seetõttu, et maksimaalne preemiamäär ainuüksi kuu töötulemuste eest on olenevalt töötajate kategooriast 40—50% kuu töötasust.

Töö stimuleerimise juures kehtib kolm psühholoogilist seadust.⁸

1. Stimuleerimisel on tingimata vajalik töö faktorite arvestus, mille põhjal luuakse või võib luua töötajate arvamust tööst.

⁷ С. С. Дзарасов, там же, с. 253.

⁸ В. М. Шепель, там же, с. 24.

2 Stimuleerimisel on tingimata vajalik pidev seos materiaalsete ja moraalsete stiimulite vahel. Ainult see võib muuta stimuleerimise süsteemi kasvatuslikuks.

3. Stimuleerimisel on vaja tingimata meeles pidada, et see ei eelda mitte ainult ergutust (materiaalset või moraalsel), vaid ka vastavat karistust.

Mõningate autorite arvates on soovitatav rangelt arvestada töö moraalse ja materiaalse stimuleerimise iga külje spetsiifilist osa ja efektiivsust, mille seas rahalised väljamaksed pole kõige tähtsamad ega ainukesed ja vahel isegi mitte kõige peamised kohuse-truele tööle ergutajad.

Nende arvates viib praegu kehtiv stimuleerimise süsteem seleni, et rangelt mõõdetakse neid töö külgi, mis nii või teisiti on seotud töötasuga ja vähemal määral arvestatakse mõningaid üldisemaid näitajaid, mida töötajad täiendavalt lülitavad oma sotsialistlikesse kohustustesse.⁹

Kaasajal peab juhust-käskijast saama juht—koostöö organiseerija, kes, tundes oma inimesi, ei pea silmas mitte ainult majanduslikku lõppesmärki, vaid püüab ka seda saavutada kaastöölisi kui inimesi enam rahuldaval ja arendaval viisil. Uuetüübilise juhi õlgadel lasub vastutus mitte ainult plaaniliste näitajate eest; ta vastutab ka, et plaani täitmisel töötanud inimesed saaksid ühisest tööprotsessist rahuldust, et see tiivustaks neid edasisele loovale tööle.

Käsitledes juhtimiskaadri ettevalmistamist, kirjutab prantslane Paul de Bruyne: «Juhi talent inimestevaheliste suhete valdkonnas sõltub nende püüete arusaamise võimest, kes teda ümbritsevad, tema võimest juhtida tervet inimeste kollektiivi, koostööst selle liikmetega ja võimest luua koostöö õhkkond tema poolt juhitas allüksuses. Selles plaanis juhi osa seisneb teiste inimeste töö organiseerimises ja ettenähtud tulemuste saavutamiseks vajalike tingimuste koordineerimises.»¹⁰

Kõikide nende küsimuste lahendamine ei ole võimalik ühe või kahe inimese jõupingutustega, vaid sellest tööst peavad osa võtma kõik plaaniosakonna, kaadriosakonna, kaubanduse organiseerimise osakonna töötajad, ametiühing ja parteibüroo, kuid inimeseks, kes seda kaastööd juhib ja selle eest vastutab, jääb ikkagi organisatsiooni või ettevõtte juht (juhataja, direktor).

⁹ Под редакцией А. Г. Здравомыслова, В. М. Рожина, В. А. Ядова, Человек и его работа, М., 1967, с. 318.

¹⁰ Поль де Брюйи. Подготовка кадров для управления предприятиями, М., 1968, с. 44.

О НЕКОТОРЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ СТИМУЛИРОВАНИЯ В ТОРГОВЛЕ

Ю. Маллене

Резюме

С 1 января 1968 г. на новый порядок экономического стимулирования в системе министерства торговли ЭССР перешли две организации розничной торговли и одно предприятие.

«Проблема стимулирования — проблема экономическая, но в то же время она и психологическая. Это предполагает прежде всего знание объекта стимулирования — человека»¹.

Самым большим недостатком в управлении торговли являются малые знания психологии и социологии.

Образование фонда материального стимулирования в виде отчислений с оборота, как это делается в названных организациях, нецелесообразно. Рентабельность является категорией, которая выражает интересы организации или предприятия органически.

Годовое вознаграждение не может претендовать на то, чтобы отразить меру вклада, внесенного работником, а должно помочь созданию сплоченного трудового коллектива, закрепить рабочие кадры на своих местах. 18 рублей, сумму которую выплатил Таллинский продторг в среднем за годовую работу своим работникам, нельзя считать достаточной.

Всякое стимулирование требует объективного критерия для оценивания работы служащих, но пока действуют критерии выполнения плана товарооборота, прибыли, и, в меньшей степени, культуры торговли. Выполнение названных конкретных показателей еще не значит, что все работали в среднем хорошо.

Правы авторы, пишущие, что сейчас система оценок сводится к тому, что строго замеряются те стороны работы, которые так или иначе связаны с оплатой труда, и более или менее учитываются некоторые общие показатели, которые работники дополнительно включают в свои обязательства².

¹ В. М. Шепель. Стимулирование труда (психологический аспект), М., 1969, с. 10.

² Человек и его работа. Под ред. А. Г. Здравомыслова, В. П. Рожина, В. А. Ядова, М., 1967, с. 318.

ÜSIKUTE KAUPADE TURU MAHU MÄÄRAMISE METODOLOOGIAST

I. Müür

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateeder

Sotsialistliku tootmise eesmärgiks on rahva kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täielikum rahuldamine. Eesmärk saavutatakse ühiskondliku tootmise pideva arendamise ja täiustamisega. See eeldab toodetavate materiaalsete hüvede hulgalist ja kvaliteedilist vastavust ühiskondlikule vajadusele nende hüvede järele antud etapil. Pakkumine peab vastama seega mitte ainult kaupade ühiskondliku vajaduse üldisele mahule, vaid ka selle struktuurile, üksikute konkreetsete vajaduste sisule. Kaupade kvaliteet ja tarbimisomadused peavad vastama tarbijate nõudmistele. Praktiliselt on see saavutatav sel juhul, kui tööstus toodab ning kaubandusorganisatsioonid pakuvad tarbijaile tarbekaupu nõutavas hulgas, sortimendis ja kvaliteedis.

Nende ülesannete täitmise oluliseks eelduseks on turu süsteemaatiline ja igakülgne tundmaõppimine, mis on sotsialistliku riigi üheks majanduslikuks funktsiooniks. Selle mõte seisneb tingimuste kindlaksmääramises, mille juures saavutatakse vajalikud proportsioonid pakkumise ja nõudmise vahel. Turu analüüsi keskseks ülesandeks on omakorda turu mahu määramine — see on kaupade ühiskondliku vajaduse üldise mahu, struktuuri ja kvalitatiivse sisu väljaselgitamine. Praktiliselt tuleb turu mahu all mõista elanikkonna maksevõimelist nõudmist, s. o. seda osa üldisest ühiskondlikust vajadusest, mis rahuldatakse elanikkonna ostufondide arvel hindade antud taseme juures. Üldisest turu mahust on vaja eristada üksikute kaupade turu mahtu, s. t. konkreetsete kaupade jaemüügi võimalikku mahtu elanikkonna maksevõimelise nõudmise teatud piirides.

Nõudmisest, selle struktuurist ja klassifitseerimisest

Teooria ja praktika seisukohalt tuleb teha vahet kaupade vajaduse ja nõudmise vahel. Nõudmine on maksevõimelise vajaduse

avaldumise vorm. Vajadus on ise teatavasti ajalooline kategooria: see muutub ja areneb tootmise enese mõjul. Paljude individuaalsete vajaduste kogum nende mitmetahulisuses moodustab ühiskondliku vajaduse kaupade ja teenuste järele. Kaubamajanduse tingimustes rahuldatakse aga ainult neid vajadusi, mis on tagatud rahalise ekvivalendiga. Seega on olemas vastuolu tegelike vajaduste ja nõudmise kui nende vajaduste ringlussfääris avaldumise vormi vahel. See vastuolu lahendatakse maksevõimelise nõudmise kategooria abil, mis hõlmab rahaliste vahenditega kaetud osa tegelikust ühiskondlikust nõudmisest kaupade ja teenuste järele. Maksevõimelise nõudmise vormis viib ühiskond tarbimise vastavusse igale sotsiaalsele rühmale ja üksiktöötajale osaneva rahvatulu osaga.

Nõudmise tundmaõppimine on kaasajal omandanud suure tähtsuse ka kogu rahvamajanduses elluviidava majandusreformi edukuse seisukohalt. Majandusreformi tähtsaks eesmärgiks on teatavasti tootmiskollektiivide ja üksiktöötajate materiaalse stimuleerimise täiustamine. Kes hästi töötab, selle sissetulek on suurem, tal on võimalik oma vajaduste ja soovide kohaselt suuremal määral tarbimisest osa võtta. Niisugune võimalus on töö materiaalseks stiimuliks. See võimalus realiseeritakse ja omandab stiimuli tähenduse siis, kui töötaja saab alati temale vajalikke ja soovitud kaupu osta. Seega on elanikkonna varustamine tarbekaupadega temale soovitavas valikus ja struktuuris ühtlasi majandusreformi elluviimise, materiaalse stimuleerimise põhimõtte realiseerimise küsimuseks.

Esmaseks ülesandeks elanikkonna nõudmiste selgitamisel on tema maksevõimelise nõudmise suuruse väljatoomine. Viimasega ongi määratud kõigi tarbekaupade turu üldine maht, mille raames tuleb seejärel välja selgitada nõudmine konkreetsete kaupade järele ehk nende kaupade turu maht. Elanikkonna üldise maksevõimelise nõudmise väljaselgitamise meetodid on praktikas küllaltki hästi välja kujunenud ning baseeruvad elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi väljatöötamisele.

Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansiga tehakse kindlaks elanikkonna maksevõimelise nõudmise suurus ehk nn. ostufond, mis on aluseks kaubakäibe mahu ja struktuuri planeerimisel. Ostufond leitakse kõigist tuludest kõigi mittekaubaliste kulude lahutamiseга. Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi abil kindlaksmääratud ostufondile tuleb lisada asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide kaupade ostmisega seotud kulutused (nn. kollektiivtarbimine, kollektiivtarbijate nõudmine). Sellisel saadakse kogu nõudmise üldmaht, mis peab olema kaetud kaupade pakkumisega.

Jaekäibe planeerimisel on osutunud küllaltki komplitseerituks jaekäibe mahu ja selle struktuuri kooskõlastamine tarbekaupade tootmise ja elanikkonna nõudmisega. Kui tagatakse üldine vas-

tavus turu mahu, kaubakäibe ja kaubakatte vahel, siis on sageli tegemist kahesuguste probleemidega nende struktuuris.

1. Mõningate kaubarühmade ressursid ei kata elanikkonna sellekohast nõudmist ja need kaupad muutuvad defitsiitseiks. Seega ei leia elanikkond täielikku katet oma tuludele; siit tuleneb rahuldamata nõudmine käibesfääris ja materiaalsete stiimulite ebapiisavus kogu rahvamajanduses.

2. Mitmete kaubarühmade ressursid ületavad elanikkonna nõudmist nende kaupade järele (jaehindade antud taseme juures). Tekivad teatud kaupade liigsed varud, mis ei jäta mõju avaldamata käibevahendite ringluskiiirusele, fonditootlusele ja järelikult ka kogu ühiskondliku tootmise kasvutempole.

Kõik see annab tunnistust teatud disproportsioonidest tarbimisfondi väärtuselise ja naturaalsemelise struktuuri vahel, mida põhjustab suurel määral elanikkonna nõudmise struktuuri ebapiisav tundmaõppimine, selle arengutendentside prognooside puudulikkus, mistõttu tarbeesemeid tootvate tööstusharude ja põllumajanduse tootmisprogrammide kavandamisel ei ole küllaldaselt arvestatud toodangu plaanilist lõplikku tarbimist. Mõnel juhul on selline mittevastavus seletatav ka ebapiisavate tootmisvõimalustega (tootmisvõimsused, tooraine, materjal), samuti tootjate mitteküllaldase huviga elanikkonnale vajalike kaupade valmistamise vastu.

Sotsialismi tingimustes on olemas eeldused selleks, et kaupade pakkumine üha enam vastaks nende ühiskondlikule vajadusele ning seda nii koguseliselt kui ka struktuuriliselt. Nõudmise ja pakkumise dünaamika sõltub paljudest asjaoludest, pealegi võib see uute tegurite mõjul jälle muutuda. Seega on pidevalt vaja analüüsida nõudmise ja pakkumise arenemise suundi ja ulatust, kindlaks määrata maksevõimelise nõudmise maht ja struktuur ning vastavalt sellele kavandada konkreetsete kaupade tootmist.

Turu probleemid ja eriti turu mahu määramise küsimused on kujunenud aktuaalseteks seoses majandusreformi juurdumisega kogu NSV Liidu rahvamajanduses ning kõigi rahvamajandusharude järkjärgulise üleminekuga majandusliku tegevuse planeerimise ja materiaalse stimuleerimise uutele tingimustele. Kuna tööstusettevõtete tegevuse hindamise põhiliseks kriteeriumiks on saanud toodangu realiseerimisplaani täitmine, on nad hakanud tunduvalt enam huvituma oma toodangu turust ja selle kujunemise perspektiividest.

Turu probleemid aktuaalsus oleneb paljuski nõudmise ja pakkumise vahekorrast igal ajajärgul. Mida täielikumalt rahuldakse elanikkonna nõudmine, mida enam kõigi kaupade pakkumine sellele nõudmisele läheneb, seda enam suureneb turu tundmaõppimise tähtsus, selle mõju tootmisele ja tootmisprogrammide kujundamisele.

Elanikkonna nõudmiste tundmaõppimise ja prognoosimise probleemi teeb komplitseerituks elanikkonna nõudmiste dünaamilisus. Oma mitmekülguse ja dünaamilisuse peale vaatamata alluvad nõudmise mahus ja struktuuris toimuvad muutused siiski teatud seaduspärasustele. Sõltuvalt tulude tasemest on elanikkonna erinevad rühmad sunnitud kinni pidama vastavatest vahetõrgetest erinevate kaupade hankimisest, teatud järjekordsusest oma vajaduste rahuldamisel. Kahtlemata avaldavad nõudmise struktuurile mõju ka paikkondlikud, kliimaatilised, ajaloolised, rahvuslikud jt. iseärasused. Kõik see loob eeldused ostjate nõudmiste tundmaõppimiseks ja nende struktuuri nihete ettenägemiseks.

Plaanimajanduse tingimustes on võimalik prognoosida elanikkonna nõudmist ja selle struktuuri. Ühiskondliku tootmise, rahvatulu, palgafondi ja elanike teiste rahaliste tulude, jaehindade taseme ja vahetõrgete riiklik planeerimine tagab vajaliku lähtetandmed mitte ainult nõudmise üldmahu, vaid ka selle struktuuri määramiseks. Rahvamajanduse plaanipärase arengu tingimustes võib ette näha muudatusi elanikkonna nõudmise struktuuris ja vastavalt sellele arendada ühiskondlikku tootmist.

On oluline eristada a) makro- ehk kaubagruppilisest nõudmist ja b) mikro- ehk kaubaliigilisest nõudmist. Makronõudmise all mõistetakse elanikkonna poolt üksikutele kaupadele või kaubagruppidele (valmisriided, jalatsid, televiisorid, õmblusmasinad jne.) esitatavat nõudmist. Mikronõudmine avaldub aga ühe ja sama kauba või kaubaliigi erinevates modifikatsioonides (tegumood, materjal, suurus, värvus jne.). Nendele kahele nõudmise liigile vastavad ka erinevad nõudmise tundmaõppimise moodused.

Makronõudmise puhul seisneb ülesanne elanikkonna nõudmise üldmahu kindlakstegemises kogu antud kaubarühma järele ning selle seostamises tootmise planeerimisega tööstusharuti. Igas tööstusharus on makronõudmine grupilise toodangunomenklatuuri aluseks. Teatavasti planeeritakse tähtsamate kaupade grupiline sortiment kogu vabariigi või isegi NSV Liidu ulatuses. See võimaldab kiiremini kaotada kujunevaid disproportsioone nõudmise ja pakkumise vahel, parandada tooraineressursside ja tootmisvõimsuste kasutamist tööstuses. Seega on makronõudmise kindlakstegemine (nõudmise makroökonoomiline uurimine) ja prognoosimine kaalukaks majanduslikuks probleemiks, mida tuleb lahendada vähemalt vabariigi mastaabis.

Mis puutub kaupade mikronõudmise kindlakstegemisse ehk kaupade liigisisese sortimendi kujundamisse, siis nähakse see ette üksikute tootmisettevõtete plaanide väljatöötamisel ning kooskõlastatakse kaubandusorganisatsioonidega viimaste tellimuste esitamise või ka spetsifikatsioonide kaudu, samuti ka hulgilaatadel sõlmitud lepingutes. Mikronõudmise tundmaõppimine (nõudmise mikroökonoomiline uurimine) kujutab endast

peaasjalikult organisatsioonilis-kaubatundmislikku probleemi. Seda lahendatakse jae- ja hulgkaubanduses terve rea meetodite abil: kaupade liikumise väljavõtteline sortimendiline arvestus, elanikkonna küsitlused, näitusmüügid, rahuldamata nõudmise arvestus jne.

Seega on nõudmise tundmaõppimisel kaks külge — ökonoomiline ja kaubatundmislik. Nõudmise kaubatundmislikul uurimisel määratakse nõudmine kindlaks kaupade tarbimisomaduste seisukohalt. Selgitatakse välja nõudmine teatud kauba erinevate markide, mudelite, suuruste, värvuste jt. tunnuste järgi. Nõudmise jälgimise ja selle muudatuste tundmaõppimise alusel koostatakse tellimused tööstusele, tagatakse kaupade operatiivne kohalevedu, nende eelnev komplekteerimine jne.

Teistsugune tähendus on nõudmise ökonoomilisel uurimisel. Tema eesmärk seisneb teatud kaupade järele oleva nõudmise kvantitatiivsete piiride kindlakstegemises. Kui kaubatundmislikul nõudmise uurimisel on vaja kindlaks määrata näiteks, milline osatähtsus peab jalatsite tellimustes olema nende üksikutel suurusel, mudelitel, pealse ja talla materjalil, värvusel, kontsa kujul jne., siis nõudmise ökonoomilisel uurimisel tuleb määrata, kui palju jalatseid on vaja antud vabariigile, rajoonile või linnale rahalises või naturaalses väljenduses.

Makronõudmise tundmaõppimise metodoloogias

NSV Liidus väljakujunenud makronõudmise määramise metodoloogias võib täheldada järgmisi olulisemaid põhisuundi.

1. Esimese meetodi kohaselt määratakse nõudmise struktuur elanikkonna rühmitamisega nende tulude taseme järgi. Nõudmise prognoosimine taandub põhiliselt sellele, et iga elanikerühma nõudmise tegelik struktuur kantakse üle plaaniperioodi; sealjuures arvestatakse muidugi elanikerühmade endi vahekorra muutumist vastavalt tulude plaanilisele kasvule. Selliseks prognoosimiseks on vaja teada:

- a) ühele elanikule tarbekaupade ostmisel osanevate kulude keskmist struktuuri elanikkonna igas sotsiaalses (töölised, teenistujad, kolhoosnikud) ja ökonoomilises (tulude järgi) rühmas;
- b) iga sotsiaal-ökonoomilise grupi osatähtsust elanike üldarvus aruande- ja plaaniperioodil.

Praktiliselt taandub see meetod elanike büdžettide struktuuri analüüsile ja tulude dünaamika arvestamisele. Põhilisteks allikmaterjalideks on siinjuures perekondade büdžettide väljavõttelise uurimise andmed. Büdžetistatistika materjalid võimaldavad kindlaks teha nõudmise mahu ja struktuuri sõltuvuse perekondade tulude tasemest, perekonnaliikmete arvust ja perekonna struktuurist. Käesoleva meetodi kasutamine lähtub eeldusest, et ühesuguste tuludega tarbijate nõudmine on püsiva iseloomuga.

Büdzetimeetodi täiustamiseks on suurendatud büdžette koostavate perekondade arvu NSV Liidus 60 tuhandeni.¹ Seejuures tagatakse andmete vajalik representatiivsus. Büdžetistatistika edasine täiustamine aitab kahtlemata kaasa elanikkonna nõudmise uurimise täiustamisele ning seda eeskätt koos teiste meetoditega.

2. Nõudmise prognoosimise teine suund tugineb massilise kaubandusstatistika andmetele. Olgugi et kaupade müügi sortimendilise arvestuse süsteem pole täiuslik, tuleb selle meetodi andmete baasi pidada representatiivsemaks.

Massilise ja küllaltki operatiivse kaubandusstatistika andmed (jaekäibe struktuuri aruanded, kaubagrupiline käive ühe elaniku kohta, kaubavarude liikumise aruanded, jaehindade indeksid jne.) võimaldavad küllaltki operatiivselt ja objektiivselt informeerida plaaniorganeid nõudmise ja pakkumise majanduslikest seaduspärasustest. Nad võimaldavad operatiivselt hinnata üksikute kaupade «minekut» kaubandusvõrgus ning juhtida tähelepanu rahuldamata nõudmisele juba selle kujunemise järgus. Seega saavad kaubandusstatistika andmed olla lähtematerjaliks nõudmise prognoosimisel järgmiste lähemate perioodide kohta, rääkimata kaubaringle operatiivse reguleerimise parandamisest juba aasta jooksul.

Vastavalt arvutustehnilise baasi tugevnemisele, raalide laialdasemale kasutuselevõtmisele on võimalik massilise kaubandusstatistika baasil töötada välja nõudmise prognoose üha väiksema territoriaalse üksuste kohta, arvestada senisest rohkem sesoonsust jt. tegureid. Kõige täpsem saab siin olla muidugi järgmise aasta kohta koostatud prognoos. Seda on võimalik kooskõlastada ka järgmise aasta tootmise arendamise võimalustega, mis tagab nõudmise prognoosi reaalsuse, selle seose kaubakattega. Prognooside koostamisel ainult kaubandusstatistika andmetel ei lähtuta rahalistest tuludest, vaid tegelikult väljakujunenud jaekäibest, jäetakse kõrvale pidevad ja olulised nihked elanikkonna jagunemises sotsiaal-ökonoomilistesse rühmadesse.

Mõlemad nimetatud elanikkonna nõudmise makroökonoomilise uurimise meetodid võimaldavad teha rahuldavaid prognoose üksikute kaupade nõudmise kohta suhteliselt lähemaks perioodiks. Nende meetodite alusel koostatavaid prognoose on mõeldav kasutada kaubakäibe struktuuri planeerimisel nii aastaplaanide kui ka viie aasta plaanide väljatöötamisel. Selliselt koostatud plaan on kõige realsem ühe aasta kohta, viie aasta plaanide täitmisel võivad tulla arvesse juba mõnevõrra suuremad kõrvalekaldumised. On ilmne, et veel pikemaks perioodiks on raske rahuldavalt ette näha mitmeidki kardinaalseid, kuid suhteliselt aeglasi

¹ Использование методов изучения потребительского спроса для нужд перспективного планирования. Материалы международной конференции, М., 1967, с. 71.

muudatusi tarbimise struktuuris (tingitud näiteks elanikkonna kultuuritaseme tõusust, tootmise ja isikliku majapidamise tehnilise taseme tõusust jne.), mida on raske arvestada sellekohastes ökonoomilistes arvutustes.

Kõige otstarbekam on rakendada üksikute kaupade turumahu uurimisel ja prognoosimisel mõlemaid eeltoodud meetodeid koos, kasutades mõlema puhul kogutavat mitmekülgset majanduslikku informatsiooni ja kummagi meetodi positiivseid tunnetuslikke võimalusi. Nii ongi viimaste aastate tulemuslikemates uurimustes kasutatud kaubandusstatistika andmeid üksikute kaupade jaekäibe ja kaubavarude kohta, mis võimaldavad selgitada jaekäibe seaduspärasusi koos nõudmise seaduspärasuste analüüsiga budžetistatistika andmetel. Tähtis koht on sealjuures muidugi ka elanike sotsiaal-ökonoomiliste rühmade arvulise vahekorra muutuste prognoosil, seoses elanikkonna sissetulekute plaanilise suurenemisega, ja üksikute kaupade keskmise jaehinna muutumise seaduspärasuste selgitamisel.

Sellise kombineeritud lähenemise tulemusena on ka välja töötatud valem üksikute kaupade nõudmise mahu arvestamiseks:

$$Y = (X + D) \cdot I_H \cdot N^1,$$

- kus Y — antud kaubagrupi jaekäibe maht planeeritaval aastal;
 X — selle kaubagrupi jaekäibe maht ühe elaniku kohta aruandeaastal;
 D — kulutuste muutumine antud kaubagrupile ühe elaniku kohta sõltuvalt tulude muutumisest;
 I_H — kauba keskmise jaehinna muutumise indeks;
 N — elanike arv planeeritaval aastal.

3. Nõudmise prognoosimisel kaugemaks perioodiks (10—20 aastat) tuginetakse normatiivsele meetodile. Selle meetodi rakendamise aluseks on füsioloogia, kaubatundmise jt. teaduste kaasaegsete saavutuste baasil väljatöötatud ning sageli korrigeeritavad peamiste toiduainete füsioloogilised tarbimisnormid ja tähtsamate tööstuskaupade ratsionaalsed tarbimisnormid ühe isiku kohta. Nõudmise uurimine ja prognoosimine toimub tarbimise tegeliku taseme ja keskmiste tarbimisnormide kõrvutamise alusel, kusjuures töötatakse välja abinõud tarbimisnormide saavutamiseks järkjärguliselt, kindlateks tähtaegadeks.

Normatiivne meetod lähtub mitte niivõrd elanikkonna nõudmisest, kuivõrd tema vajaduste mahust. Tarbimisnormide teaduslik väärtus seisneb selles, et need võimaldavad kindlaks määrata inimese normaalseteks elamistingimusteks vajalike materiaalsete hüvede koguse ning annavad kriteeriumi juba saavutatud tarbimise taseme hindamiseks. Tarbimisnormid võrdsustavad aga tarbimise taset, samal ajal kui rahalised tulud (palk, pensionid

¹ Использование, op. cit., с. 86.

jt.) on küllaltki diferentseeritud, mis põhjustab ka tarbimise diferentseerumise.

Toitumishinnad lähtuvad eeskätt vajadusest kompenseerida inimeste energiakulu sõltuvalt nende töö- ja elamistingimuste, soo, vanuse, elukoha, kliimatiliste jm. tingimuste iseärasustest. Normide väljatöötamisel arvestatakse tarbimises juurdunud tava-
sid ja rahvuslikke iseärasusi, püütakse juurutada ratsionaalset toitumist. Seejuures ei saa piirduda ainult toidu biokeemiliste elementide (valgud, rasvad, süsivesikud, vitamiinid jt.) ja selle kalorsuse kindlaksmääramisega. Normide väljatöötamisel määratakse toiduainete vajadus elanikkonna iga rühma jaoks. Lähtudes rühmade vahekorrast elanike üldarvus, saab määrata keskmist tarbimishinni iga vabariigi ja NSV Liidu kohta tervikuna.

Loomulikult ei saa tarbimishinnad jääda stabiilseteks, kuna ka teadmised toitumisest täiustuvad. Põllumajanduse ja toiduainetetööstuse areng võimaldab toota väärtuslikumaid toiduaineid. Üksikute elanikkonna rühmade tarbimishinnad ja eriti keskmised hinnad muutuvad seoses töö- ja elutingimuste paranemisega ning elanikkonna struktuuri (elukutsete, vanuse, soo, territoriaalse paiknemise järgi) muutumisega. Seetõttu on vaja arvestada kõiki eeltoodud muudatusi.

Ratsionaalsed tarbimishinnad on välja töötatud võrdlemisi laia tööstuskaupade ringi kohta. Ka need hinnad peavad arvestama elanike töö- ja elutingimusi, elanikkonna struktuuri ja selle progresseeruvaid muudatusi. Tingimata tuleb siin rõhutada kliimatiliste tingimuste arvestamist, millest lähtudes on hinnad välja töötatud erinevate vööndite kohta. Mitmete tööstuskaupade hinnade väljatöötamine toimub komplekselt. Nii on näiteks kangaste ja valmisriiete tarbimishinnad üksteisega tihedalt seotud, viimaseid on ka esimestega liidetud, ümberarvestatuna kangastele. Sealjuures on muidugi ette nähtud valmisriiete osatähtsuse tunduv tõus nimetatud kaupade üldises tarbimises.

Erinevalt toidukaupadest ei tarbita tööstuskaupu ühekordselt, vaid need on suhteliselt pikema kasutamise objektideks. Seetõttu kaupade ostmisega nende tarbimine alles algab. Rõivaste, jalatsite jm. ostuga täiendab elanik oma garderoobi, tarbimine kujutab aga endast selle garderoobi kasutamist. Seega arvestatakse ratsionaalsete tarbimishinnade määramisel nii igale kodanikule vajalikku garderoobi kui ka selle igaaastase täiendamise ulatust. Praegusel ajal iseloomustab tööstuskaupade tarbimine nii kodanike garderoobi normaalse taseme saavutamist kui ka selle kulunud osa asendamist.

Paljude kaupade osas on suur tähendus mitte ainult nende füüsilisel, vaid ka moraalsel kulumisel tehnika arengu, moe ja maitse muutuste jne. mõjul. Nii näiteks viib uute rõiva- ja jalatsimudelite, uutest materjalidest trikootoodete jm. müügile ilmumine

varem toodetud ja realiseeritud kaupade moraalsele vananemisele ning kutsub esile nõudmise uute kaupade järele.

Omaette probleemide ringiks on kultuurikaupade, majapidamisseadmete jt. pika kasutamisajaga kaupade ratsionaalsete tarbimisnormide väljatöötamine. Siin ei piisa nende vajaliku pargi kindlakstegemisest teatud aastal, tuleb teada ka nende senist parki elanike kodudes, seadmete füüsilise ja moraalse kulumise optimaalset perioodi jt. tegureid.

О МЕТОДОЛОГИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕМА РЫНКА ОТДЕЛЬНЫХ ТОВАРОВ

И. Мююр

Резюме

Достижение цели социалистического производства предопределяет и необходимость систематического и всестороннего изучения рынка. Центральной задачей анализа рынка является, в свою очередь, определение его объема, в том числе и по отдельным товарам. В статье рассматриваются некоторые методологические вопросы структуры и классификации спроса и изучения макроспроса по отдельным товарным рынкам.

В условиях новой системы планирования и материального стимулирования изучение спроса содействует удовлетворению потребностей населения в товарах необходимого ему ассортимента, а тем самым и реализации принципа материального стимулирования и осуществления самой экономической реформы. На практике ресурсы по некоторым товарным группам не соответствуют спросу населения, а по другим товарам, наоборот, образуются лишние запасы. Все это приводит к отрицательным последствиям в народном хозяйстве и свидетельствует о наличии известных диспропорций между стоимостной и натурально-вещественной структурой фонда потребления.

Задачи сплошного перехода целых отраслей на новые условия хозяйствования и перспективы насыщения рынка по отдельным товарам придадут определению объема рынка отдельных товаров особую значимость. Государственное планирование общественного производства, национального дохода, фонда заработной платы и других денежных доходов населения, уровня и соотношений розничных цен создает необходимую базу для определения не только общего объема спроса, но и его структуры. В статье рассматриваются изучение макроспроса и микроспроса, их сущность, цели и методологический арсенал исследования.

Основное внимание уделяется методологии изучения макроспроса. Анализируются методы определения объема и структуры рынка, раскрываются положительные и отрицательные стороны этих методов.

Основными, применяемыми на практике методами изучения рынка, являясь бюджетный и статистический методы. Совершенствование бюджетного метода идет, главным образом, по линии усиления репрезентативности данных, расширения круга исследуемых семей. Развитие статистического метода связано с массовостью и оперативностью торговой статистики, а следовательно, и с совершенствованием базы счетной техники.

Обосновывается целесообразность совместного применения при изучении и прогнозировании объема рынка отдельных товаров обоих указанных методов, используя положительные познавательные возможности каждого из них, и разностороннюю экономическую информацию. Для такого комбинирован-

ного подхода имеется и формула для определения объема рынка отдельных товаров.

Для прогнозирования спроса на более длительное (10—20 лет) время опираются главным образом на нормативный метод. Нормативный метод исходит не столько из спроса населения, сколько из его потребностей. Нормы питания по продовольственным товарам и рациональные нормы потребления промышленных товаров дифференцированы, исходя из условий труда, питания и быта населения, и структуры его. Время от времени необходимо пересматривать нормы, в связи с изменениями в производстве и в потреблении отдельных товаров, совершенствованием питания и быта населения.

MÕNINGAID PROBLEEME SEOSSES PIIMAVALKUDE KASUTAMISEGA

M. Miljan

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateeder

Piimal ja piimasaadustel on inimeste toitlustamisel eriti suur tähtsus, kuna piimas leidub peaaegu kõiki inimorganismile vajalikke toidukomponente. Peale selle on need toitained kergesti omastatavad (95—98%). Oleks loomulik, et sellise kõrge toiteväärtusega toiduaine, nagu seda on piim, kõik komponendid kasutataks maksimaalselt inimorganismi vajaduste rahuldamiseks. Uurimused aga näitavad, et Nõukogude Liidus kasutatakse riigi poolt kokkuostetud piimas leiduvatest valkudest ainult natuke üle $\frac{1}{3}$ ja suhkrust ligi $\frac{1}{3}$ inimtoiduks.¹ Ülejäänud valgud ja süsivesikud kasutatakse kas loomasöödaks või väljaspool toiduainetööstust. Parem ei ole olukord ka meie vabariigis. Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi andmetel osteti 1970. aastal riigi poolt kokku kõikidest majandite kategooriatest 839,6 tuhat tonni piima. Samas tagastati neile majanditele loomasöödaks 373,3 tuhat tonni lõssi ja petti ning 100,9 tuhat tonni vadakut, kusjuures 1 kg petti ja lõssi sisaldavad keskmiselt 4,5% süsivesikuid, 3,4% valku ja 0,6—0,7% mineraalaineid. Vadak sisaldab kuni 5% süsivesikuid ja 0,7% mineraalaineid. Võrdluseks olgu veel märgitud, et 1 kg lõssi või petti, andes 350 kcal, vastab toiteväärtuselt 0,5 kg täispiimale, 0,2 kg veiseliha, 4 kanamunale või 2 kg tomatitele. 1 kg vadakut annab 200—220 kcal.²

Selline piima rasvade, valkude, süsivesikute kasutamise struktuur on välja kujunenud eelkõige ebaõige hinnakujunduse tõttu. Paljude piimasaaduste hind ei ole kooskõlas produktide väärtusega. Samuti pole hinnakujundamisel arvesse võetud nende tarbimisväärtust. Piimas leiduv rasv hinnatakse tunduvalt kallimaks kui valgud ja süsivesikud, mille tulemusena ca 90% piima

¹ А. Кац. Правильное ценообразование — предпосылка рационального использования ресурсов молока, — «Вопросы экономики», 1967, № 12, с. 49.

² «Sotsialistlik Põllumajandus», 1968, nr. 22, lk. 1034.

maksumusest on pandud rasvale. Olgu märgitud, et piimas rasva, valkude ja süsivesikute protsentuaalses koostises suuri erinevusi ei ole (keskmiselt 3,9, 3,4 ja 4,8%) ja peaaegu võrdsed on kulutused ka nende tootmiseks. Järelikult peaksid olema ka väärtused võrdsed. Sellele tuleb lisada, et tarbimisväärtus valkudel ja süsivesikutel ei ole madalam kui rasvadel, need on võrdvajalikud vahekorras 1 : 4 : 1.

Ebaratsionaalne piimasaaduste kasutamine on põhjustatud mitteekvivalentsest vahetusest piimatööstuse ja põllumajanduse vahel. 1970. aastal said vabariigi kolhoosid ja sovhoosid 1 tonni piima realiseerimise eest keskmiselt 196,5 rubla. Piimatööstuselt saadava lõssi ning peti tonni eest maksid piima tootjad vastavalt 11.50 ja 10.00 rubla. Võttes ühismõõdustajaks mainitud produktidest saadava energia, näeme, et piima tootjad maksavad võrdsete toiteväärtuste koguste eest ca 8 korda vähem kui neile makstakse.

Võidakse arvata, et loomakasvatuses on mainitud piimasaaduste kasutamise efektiivsus suurem ning sellist piimas leiduvate toidukomponentide kasutamise struktuuri võiks lugeda otstarbekaks. Esimesel pilgul võib see nii näidagi, kuna mainitud saaduste söötühiku omahind on madalam, sest piima hinna kujundamisel on ainult 10% maksumusest omistatud valkudele ja süsivesikutele. Tegelikult on olukord vastupidine. Rasvata piima liiter annab 0,13 söötühikut ja 1 kg loomaliha tootmiseks kulub seda 140 kg (1 kg sealiha tootmiseks 70 kg) kogukalorsusega ca 47 000 kcal (1 kg sealiha tootmiseks 24 000 kcal). Niisiis, et saada loomaliha, mis annab inimorganismile 1 kcal energiat, kulutame selle tootmiseks inimorganismi poolt hästi omastatavaid toitaineid, mille kogukalorsus on 42,5 kcal (sealiha puhul 9 kcal). Seejuures nende oluliseks komponendiks on valk, mida meie vabariigi elanikkond kasutab toiduks keskmiselt 20–30% vähem, kui teaduslikult põhjendatud tarbimisnormid ette näevad.⁴ Peale selle tuleb silmas pidada fakti, et kogu Nõukogude Liidu ulatuses loomsete toiduainete turul nõudmine ületab pakumise.

Ebaratsionaalsust piimasaaduste kasutamises loomatoiduks näitavad ka uurimused söötade majanduslikust efektiivsusest sõltuvalt nende töömaksumusest.⁵ Vastavatest uurimustest selgub, et söödaratsioonis kasutatava piima efektiivsus on 4,1–4,5 korda ja lõssi efektiivsus 4,9–5,3 korda madalam keskmisest söötade efektiivsuse tasemest. Seejuures töökulud lõssi kohta määrati piima tootmiseks tehtud täielike töökulude põhjal, arvestades lõssile selle osa piima maksumusest, mis on proportsionaalne piima

³ A. Kõõrna. Kvaliteet on aja nõue. Tallinn, 1968, lk. 32.

⁴ V. Sergejev. Söötade majandusliku efektiivsuse määramine sõltuvalt nende töömaksumusest. — «Sotsialistlik Põllumajandus», 1967, nr. 13, lk. 579.

ja lõssi kalorsuse vahekorraga. Olgu märgitud, et vastavates arvestustes ei ole arvesse võetud mitmekordseid lõssi transpordikuluseid, mille arvutamine oleks viinud lõssi efektiivsuse veel madalamale.

Ebaõige hinnakujundus piimale ja piimasaadustele ei soodusta üksnes piimavalkude ja süsivesikute kasutamist loomatoiduks, vaid soodustab põllumajanduses söödabaasi kujundamist ja loomakasvatuses tõuaretustööd väärade kriteeriumide järgi. See raskendab ka piima- ja piimasaaduste tootmise ning tarbimise ratsionaalse struktuuri väljakujunemist.

Loomulikult pole põhjust arvata, nagu ei tuleks piima ja lõssi üldse loomatoiduks kasutada. Vastupidi, noorloomade kasvatamine pole mõeldav piima ja lõssita. Kuid seda tuleb teha ots-
tarkalt, mitte aga sellistes ebaratsionaalsetes kogustes, nagu see toimub praegu.

Piimavalkude ja süsivesikute kasutamist ei ole võimalik kohe-
selt optimeerida, sest ei tööstus ega põllumajandus pole selleks veel valmis. Ümberkorraldused tuleks teha etappide kaupa, koos-
kõlas vastavate võimaluste loomisega selleks üksikutes rahva-
majandusharudes. Ümberkorralduse suunad võiksid olla järgmi-
sed.

1. Kõrgendada järk-järgult nii tööstuslikuks ümbertöötle-
miseks kui ka loomatoiduks kasutatava rasvata piima hinda. Võib-
olla oleks otstarbekas esimesel etapil kehtestada põllumajandus-
likele asutustele tagastatava rasvata piima tonni hinnaks 30 rubla,
nagu on ülenormatiivselt tagastatava rasvata piima hind, kus-
juures kaugemaks perspektiiviks jääks edasine hinna tõstmine
seni, kuni 1 kg rasvata piima hind oleks 1,5 kuni 2 korda mada-
lam täispiima hinnast. Olgu märgitud, et paljudes riikides kehtib
rasvata ning täispiima hinna vahel selline suhe. Näiteks Ameerika
Ühendriikides on täispiim ainult 1,9 korda kallim lõssist ning
piimatööstuses toodetavast lõssi kogusest kasutatakse 75% mitme-
suguste lahjapiimasaaduste tootmiseks.⁶

2. Ümber korraldada piima kokkuostmisel kehtiv hindade
süsteem. Aluseks tuleks võtta mitte ainult rasvasisaldus, vaid
ka piimas sisalduvad valgud ja süsivesikud. See aitaks ühtlasi
tagada ka juustutööstusele kvaliteetsemat toorainet. Vajaliku
aparatuuri hankimine, mille abil oleks võimalik täpselt ning kül-
lalt kiiresti määrata piimas leiduvate üksikute toidukomponentide
kogus, ei tohiks kujuneda ületamatuks raskuseks.

3. Veisekasvatuse tõuaretuses arvestada täiendavaid kritee-
riume. Kui siiani pöörati erilist tähelepanu toodangu ning rasva-
protsendi suurendamisele, siis tulevikus peaks kriteeriumiks
saama kogu piimas leiduv kuivaine. Mõningad uurimused näita-
vad, et püüdes aretada veiseid, kellel kõrge toodangu puhul on

⁶ В. В. Костыгов. Производство и использование молока и молоч-
ных продуктов в США, М., 1964.

ka suurim rasvasisaldus, ei kaasu sellele alati valgusisalduse tõus piimas. Küll on aga täheldatud, et veiste selektsioonil piima valgusisalduse järgi kaasneb ka rasvasisalduse tõus.⁷

4. Umber korraldada loomakasvatuse söödabaas, viies piima ja piimasaaduste kasutamise optimaalseks. Seda tagaks rasvata piima hinna tõstmine. Kui seni oli rasvata piima 1 söötühiku omahind odavam, siis hinna korrigeerimise korral oleks loomakasvatajad sunnitud suuremat tähelepanu pöörama taimse ja mikrobioloogilise valgu hankimisele.

5. Kindlustada lai ehitustegevus piimatööstuse arendamiseks ja ümberkorraldamiseks. Finantseerimise allikaks kujuneks võrdsete toiteväärtuste vahetusel ekvivalentsuse kehtestamisest laekuvad summad.

6. Muuta piimatööstuse toodangu struktuuri, eriti suurendada täispiimasaaduste ja lahjapiimatoodete osatähtsust ning laiendada nende sortimenti.

7. Luua kaubandusvõrgus kõik vajalikud tingimused piima ja piimasaaduste turustamiseks.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЯЗИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МОЛОЧНЫХ БЕЛКОВ

М. Милян

Резюме

Белки, углеводы и жиры, входящие в состав молока и молочных продуктов, имеют высокую питательную ценность. Было бы естественно, чтобы все эти пищевые компоненты использовались для удовлетворения пищевых потребностей людей. Но специальные исследования показывают, что только одна треть молочных углеводов и белков используется непосредственно для питания людей. Такое нерациональное использование компонентов молока обусловлено главным образом необоснованными ценами: 90% от цены молока составляет цена жиров. Это сделало обезжиренное молоко, в состав которого входит около 4,5% углеводов и 3,5% белков. В результате этого обезжиренное молоко в настоящее время является одним из дешевых кормовых продуктов.

Для рационального использования молока необходимо повысить цену на обезжиренное молоко, что потребовало бы переустройства кормовой базы, расширения и изменения структуры молочной промышленности, а так же создания всех необходимых условий для бесперебойной реализации молока и молочных продуктов в торгующих организациях.

⁶ «Sotsialistlik Põllumajandus», 1969, nr. 9, lk. 402.

PIIMA JA PIIMASAADUSTE TURUST EESTI NSV-s

M. Miljan

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateeder

I

Piima ja piimasaaduste suhteliselt kõrge tootmise tase on võimaldanud põhiliselt rahuldada vabariigi elanikkonna üha kasvavaid nõudmisi neile toodetele. On laienenud ka mainitud saaduste väljavedu nii teistesse liiduvabariikidesse kui ka välisriikidesse. 60-ndatel aastatel valitses Eesti NSV piima ja piimasaaduste turul põhiliselt konjunktuur, kus pakkumine ja nõudmine olid tasakaalus ning mõningal juhul pakkumine isegi ületas nõudmise. 1970. aastal võis aga mõningate saaduste osas täheldada olukorda, kus nõudmine ületas pakkumise. Põhjustatud oli see peamiselt ressursside vähesusest ja nõudmise struktuuris toimuvate nihete mitteametamisest.

1970. aastal tarbiti Eesti NSV-s ühe elaniku kohta piima ning piimasaadusi (ümberarvutatult piimale) 420 kg.¹ Mainitud taseme poolest on meie vabariik Leedu ja Läti NSV järel kolmandal kohal Nõukogude Liidus, seejuures ületab enamuse välisriikide tarbimise taset (näiteks Prantsusmaa, Inglismaa, Poola, Ungari jpt.). Viimastel aastatel ei näita piima ja piimasaaduste tarbimine ühe elaniku kohta meie vabariigis olulist tõusutendentsi. 1965. aastal tarbiti mainitud saadusi ühe elaniku kohta niisama palju kui 1960. aastal ning 1970. aastal 3,4% rohkem kui 1960. aastal. Samal ajal kasvas Nõukogude Liidus tervikuna piima ja piimasaaduste tarbimine ühe elaniku kohta keskmiselt kuni 5% aastas.

Piima ja piimasaaduste turu ressursside põhiliseks allikaks vabariigis on kohapealne tootmine, milles on saavutatud küllalt kõrge tase (väljalüps keskmiselt ühe lehma kohta on 3,3 tuhat liitrit aastas). Kogu Nõukogude Liidus toodetava ning riigi poolt

¹ Kogu arvuline materjal artiklis põhineb ENSV Statistika Keskvalitsuse andmetel.

kokkuostetava piima osas on meie vabariigi vastavad näitajad suhteliselt väikese osatähtsusega (tootmises ca 1,2% ning kokkuostus 1,8%).

Piima tootmine Eesti NSV-s kasvas eriti kiiresti 50-ndatel aastatel ning 60-ndate aastate algul, mille tulemusena 1965. aastal toodeti piima 1,7 korda rohkem kui 1950. aastal. Siinjuures tuleb märkida, et viimastel aastatel piimatoodangu kasvutempod ei ole märkimisväärsed. Põhiliselt on see tingitud lehmade arvukuse vähenemisest. 1969. aastal kaasnes sellele ka produktiivsuse langus, mille tulemusena piima kogutoodang ei ületanud eelneva aasta taset. Lehmade arvukuse üldist langust on põhjustanud nende arvu vähenemine individuaalsektoris. Selle tulemusena toodeti viimati mainitud majapidamiste kategoorias 1970. aastal 5,8% piima vähem kui 1965. aastal ning nende osatähtsus kogupiimatoodangus langes mainitud ajavahemikul 35,4 protsendilt 30,9 protsendile.

Loomakasvatuse areng Eesti NSV-s ei ole vahetult seotud vabariigi sise- (regionaalse) turu arenguga. Praegusel ajal piima tootmine vabariigis ületab tunduvalt kohapealse nõudmise. Kogu Nõukogude Liidu ulatuses on nõudmine piimale mõningal määral suurem kui pakkumine. Mõningad selle saadused on oluliseks ekspordiartiklaks. Arvestades mainitut, on võetud partei ja valitsuse poolt tarvitusele rida abinõusid piimatoodangu kiireks tõusuks meie maal. Nii näiteks tõsteti 1970. aastal piima kokkuostuhindasid, mis suurendas tunduvalt huvi piima tootmise vastu. Individuaalsektori täiendavaks mõjutamiseks otsustati põllumajanduslike asutuste töötajatele müüa piima majandist ainult jaehinnaga.

Kogu vabariigi piima ja piimasaaduste turu seisukord on oluliselt seotud piimatööstuse arenguga. Piimakombinaatide kaudu varutakse riikliku kokkuostu korras ca 77% vabariigis toodetud piimast. Oluline on märkida, et piima riiklik kokkuost suureneb kiiremini kui piima tootmine. Varutud piimast kasutatakse valdav enamus või ning täispiimasaaduste tootmiseks. Seoses juustutööstuse hoogsa arenguga suureneb viimastel aastatel piima kasutamine selles tootmisharus. Kui 1960. aastal riigi poolt kokkuostetud piimast kasutati või ja täispiimasaaduste tootmiseks 71,3% ning 23,6% ja juustu tootmiseks 5,1%, siis 1970. aastal olid need protsendid vastavalt 63,4, 27,3 ja 8,1. Siinjuures tuleb märkida, et piima ja piimasaaduste tootmise struktuur ei ole veel optimaalne. Liialt suur on või tootmise osatähtsus, suurenema peaks täispiimasaaduste ning juustu osatähtsus. Mis puutub toodetava piima ja piimasaaduste sortimenti ning kvaliteeti, siis tuleb nentida, et kõik võimalused selles osas nõudmiste täielikuks rahuldamiseks ei ole ammendatud.

Oluline koht vabariigi elanikkonna vajaduse rahuldamisel piima ja piimasaadustega kuulub riiklikule ja kooperatiivsele

kaubandusele. 1970. aastal realiseeriti vabariigis mainitud süsteemide ettevõtete kaudu ühele elanikule keskmiselt 320 kg piima ja piimasaadusi (ümberarvestatult piimale), mis moodustab ca 80% nende produktide tarbimisest. Piima ja piimasaaduste müük on kasvanud märkimisväärselt tempoga; nii realiseeriti 1970. aastal mainitud tooteid üle 2 korra rohkem kui 1960. aastal ning 42,9% rohkem kui 1965. aastal (vastava aasta hindades). Siinjuures on toimunud olulisi nihkeid piima ja piimasaaduste struktuuris. Aastatel 1965—1970 kasvas kõige kiiremini juustu (12,5% aastas) ning jäätise müük (11,3% aastas), suhteliselt aeglasema kasvutempoga oli või müük (keskmiselt 5,2% aastas). Selle tulemusena toimus märkimisväärsed nihkeid ka mainitud saaduste müügi struktuuris. Kui 1965. aastal piimasaaduste müügis oli või osatähtsus 37,1% ja juustul ning jäätisel 7,7 ja 4,8%, siis 1970. aastal olid need protsendid vastavalt 32,7, 9,0 ja 6,1. Siinjuures tuleb märkida, et piima ja piimasaaduste turul on iseloomustavaks jooneks asjaolu, et nende toodete müügi kasvutempod olid tunduvalt kõrgemad kui tarbimisel. Seda on põhjendanud nii mainitud toodete hinnaindeksi kui ka keskmiste hindade tõus. Viimane on seletatav struktuurinihetega nõudmises ning müügil.

Oluline on konstateerida fakti, et elanikkonna kaubandusliku teenindamise tase jääb maha piima ja piimasaaduste tootmise ning tarbimise tasemest. Peamiseks põhjuseks on siin kaubanduse nõrk materiaaltehniline baas ja puudused kaubanduse organiseerimisel. Osaliselt puuduvad kaasaja nõuetele vastavad pinnad mainitud toodete kvaliteetseks säilitamiseks ning realiseerimiseks. Piima ja piimasaaduste müügiga tegelevate kaupluste arvu suurenemine riiklikus ja koöperatiivses kaubanduses jääb tunduvalt maha nende käibe kasvutempost. Nagu spetsiaalsed uurimused näitavad, on ostjad mõningates kauplustes sunnitud tippkoormuse tundidel kulutama üle 30 minuti piima ja piimasaaduste ostmiseks. Peale selle asuvad kauplused sageli küllalt kaugel ostjate elukohast, mis suurendab üldist ajakulu ostude sooritamiseks ning arvestades ostude mahukust ja raskust, piirab nende mahtu.

Oluliseks puuduseks piima ja piimasaaduste müügi organiseerimisel on mitmesuguste jahutus- ning külmutusseadmete väheus või puudumine mainitud toodete säilitamiseks. Sellest tulenevalt ei suudeta alati säilitada kiiresti riknevaidprodukte kõrgekvaliteedilistena nende realiseerimistähtaaja jooksul. Samuti tellivad kaubandusettevõtted riknemise kartusel piima ja piimasaadusi tagasihoidlikes kogustes, mis ei suuda kindlustada nende müügilolekut kaupluse kogu lahtiolekuaja jooksul. Need asjaolud aga kas vähendavad kunstlikult nõudmist mõningatele piimasaadustele või ei võimalda nõudmist täielikult rahuldada.

II

Vaatamata piima ja piimasaaduste tarbimise küllalt kõrgele tasemele meie vabariigis, võib eeldada mainitud toodete tarbimises mõningat tõusu lähematel aastatel. Prognoosi kohaselt moodustaks see 1975. aastal 450 kg ühe elaniku kohta. See tõus toimub eelkõige madalapalgaliste perekondade arvel, kuna neis perekondades tarbitakse piima ja piimasaadusi 1,5—2 korda vähem kui kõrgema sissetulekuga perekondades. Seejuures võib aastatel 1970—1975 eeldada kaubalise tarbimise osatähtsuse edasist tõusu. Prognoosi kohaselt kasvab nõudmine piimale ja piimasaadustele meie vabariigis 1975. aastaks 1970. aastaga võrreldes ca 35 %.

Prognooseeritavale piima ja piimasaaduste nõudmise kasvule vabariigis kaasneb ka rida olulisi struktuurinihkeid. Tunduvalt kiiremini keskmisest võib eeldada nõudmise kasvu juustule, jäätisele, hapupiimasaadustele ja täispiimale. Aeglasemalt kasvab nõudmine võile. Mainitut arvestades on oodata, et 1975. aastaks piima ja piimasaaduste nõudmises või osatähtsus väheneb, samal ajal suureneb juustu ja täispiimasaaduste osatähtsus.

О РЫНКЕ МОЛОКА И МОЛОЧНЫХ ПРОДУКТОВ В ЭСТОНСКОЙ ССР

М. Милян

Резюме

По потреблению молока и молочных продуктов на душу населения ЭССР занимает третье место в Советском Союзе. В 1969 г. потребление молока и молочных продуктов на душу населения (в пересчете на молоко) составило 420 кг. Материальной основой этого является развитие животноводства и высокий уровень денежных доходов населения.

В 1965—1969 гг. на рынке молока и молочных продуктов спрос в основном превышал предложение, так как производство молока в республике значительно превышает его местное потребление. При этом в последние годы характерны ускоренные темпы роста продажи молока и молочных продуктов по сравнению с темпами роста производства и потребления этих продуктов.

Несмотря на относительно высокий уровень потребления молока и молочных продуктов можно предполагать их дальнейший рост, причем тенденция сокращения натурального потребления продолжается. В связи с этим спрос населения в государственной и кооперативной торговле на молоко и молочные продукты возрастет к 1975 г. (по сравнению с 1970 г.) на 35 %.

KOOLITOITLUSTAMISE ÜLESANNETEST, EESMÄRKIDEST NING VAJADUSTEST EESTI NSV-s

I. Siimon

Rahvamajandusharude ökonomika kateeder

Koolitoitlustamise problemaatika on mitmetahuline, kuna see haarab 1) üldhariduslikke koole; 2) kutsehariduslikke koole; 3) keskerihariduslikke ning kõrgemaid koole.

Nimetatud alajaotused sisaldavad ainult neile iseloomulikke jooni, sellest tulenevalt vajavad need ka eraldi käsitlust. Antud artiklis vaadeldakse õpilaste toitlustamise olukorda vabariigi üldhariduslikes koolides.

NLKP ning Nõukogude valitsuse tähelepanu keskpunktis on alati olnud ja on igakülgne hoolitsus kasvava põlvkonna eest; ning seda ka koolitoitlustamise organiseerimise valdkonnas. Pii-sab märkimisest, et juba Rahvakomissaride Nõukogu dekree-diga 17. maist 1919. a.¹ kohustati tasuta toitlustama töötajate lapsi kuni 16. eluaastani. Programmülesanne koolitoitlustamise arengus püstitati aga NLKP XXII kongressi otsustega, kus võeti suund kommunismi materiaaltehnilise baasi igakülgsele väljaarendamisele. Viimase baasil nähakse ette aga tööliste, kolhoosi-talurahva ning kooliõpilaste tööõpingukohajärgset tasuta toit-lustamist.²

Õpilaste tasuta toitlustamise organiseerimine üldhariduslikes koolides seab ülesanded nii haridus- kui ka kaubandusorganitele. Need põhiülesanded oleksid järgmised:

1) vajaliku koolitoitlustamise materiaaltehnilise baasi loo-mine, mis võimaldaks toitlustamisega haarata kõiki üldhariduslike koolide õpilasi ning teenistujaid;

2) vajaliku toitlustamisalase kaadri ettevalmistamine, kes oleks võimeline õpilaste toitlustamist organiseerima lähtudes õpilastoitlustamise spetsiifikast;

¹ Ф. Я. Успенский, К. Д. Волков, Л. Г. Шапиро. Экономика общественного питания, М., 1965, с. 53.

² Материалы XXII съезда КПСС, М., 1961, с. 393—394.

3) kohustuste ning ülesannete kindel piiritus koolitoitlustamise organiseerimisel haridus- ning kaubandusorganite vahel.

Koolitoitlustamise eesmärkideks on:

- 1) õige toitlustusrežiimi tagamine õpilastele;
- 2) õpilaste esteetiline kasvatamine;
- 3) tervislike toitumisviiside ja ratsionaalse toitumise propaganda.

Koolitoitlustamise probleemi õige lahendamine tagab ülalnimetatud eesmärkide täitmise, teiselt poolt aga on selle probleemi lahendamine väga suure sise- ja välispoliitilise tähtsusega.

Eesti NSV kooliõpilaste toitlustamise organiseerimisega tegelevad:

- 1) Eesti NSV Kaubandusministeerium oma ühiskondliku toitlustamise ettevõtetega;
- 2) ETKVL-i ühiskondliku toitlustamise ettevõtted;
- 3) mittekaubanduslikud ühiskondliku toitlustamise ettevõtted (kolhooside, sovhooside majandamisel olevad ettevõtted);
- 4) üldhariduslikud koolid.

Üldreeglina tegelevad koolitoitlustamise organiseerimisega nimetatud kaubandusorganisatsioonid oma tegevusraadiuse piires. Kui Eesti NSV Kaubandusministeeriumi teenindamisraadiuses on kõikides üldhariduslikes koolides toitlustamine organiseeritud, siis ETKVL-i süsteemi tegevuspiirkonnas teenindati 662-st³ üldhariduslikust koolist 1969/1970. õppeaastal ainult 287 kooli ehk 43,4% koolide üldarvust. Ülejäänud koolide õpilaste toitlustamist teostatakse kolhooside-sovhooside sööklate poolt — 40 koolis, või on siis toitlustamine organiseeritud koolide endi poolt — 114 koolis. Toitlustamine puudub aga üldse 247 koolis.⁴

Üldprintsibiina toimub toitlustamise organiseerimine kaubandusorganisatsioonide poolt suuremates koolides ning asustatud punktides, kus on olemas statsionaarsed ühiskondliku toitlustamise ettevõtted. Väiksemates koolides, mille läheduses ühiskondliku toitlustamise ettevõtted puuduvad, on toitlustamine organiseeritud kas vahetult koolide internaatide juures või kui see puudub, siis koolide juures. Huvitav on märkida, et kõige väiksemaks kooliks, kus on organiseeritud õpilaste toitlustamine, on Harju rajooni Pikva algkool, kus õpilaste arv oli ainult 5.

Eesti NSV-s asuvate üldhariduslike koolide arvu, kus puudub õpilaste toitlustamine, iseloomustab tabel 1.

³ ETKVL-i Ühiskondliku Toitlustamise Valitsuse operatiivandmed.

⁴ Toitlustamise puudumine üldse ei tähenda veel, et igasuguse toitlustamise organiseerimine seal puudub, vaid puudub sooja toidu saamise võimalus. Nendes koolides antakse õpilastele tavaliselt kuuma teed või kohvi.

Tabel 1

Üldhariduslikud koolid Eesti NSV-s rajoonide lõikes, kus õpilaste toitlustamist ei ole organiseeritud 1. I 1970. a. seisuga⁵

Rajoon	Kokku		Sealhulgas					
	koo- lide arv	õpi- laste arv	koo- lide arv	õpi- laste arv	koo- lide arv	õpi- laste arv	koo- lide arv	õpi- laste arv
Haapsalu	10	192	—	—	—	—	10	192
Harju	32	1460	—	—	8	978	24	482
Hiiumaa	3	558	1	537	—	—	2	21
Jõgeva	9	315	—	—	1	93	8	222
Kingissepa	25	757	—	—	2	278	23	479
Kohtla- Järve	12	374	—	—	1	128	11	246
Paide	18	604	—	—	3	318	15	286
Pärnu	19	831	—	—	5	417	14	414
Rakvere	22	1040	—	—	4	615	18	425
Rapla	10	412	—	—	2	199	8	213
Tartu	30	933	—	—	5	368	25	565
Põlva	19	691	—	—	2	327	17	364
Valga	9	305	—	—	—	—	9	305
Viljandi	7	433	—	—	2	295	5	138
Võru	22	1149	1	607	2	114	19	428
Kokku	247	10 054	2	1144	37	4130	208	4780

Võrdluseks olgu märgitud, et üldhariduslike koolide üldarv Eesti NSV-s on 817, s.-h. 143 keskkooli, 359 8-kl. kooli ja 153 algkooli.⁶

Seega esimese üldistusena üldhariduslike koolide toitlustamise olukorrast võib nimetada, et meie vabariigis on toitlustamisega haaratud 69,7% üldhariduslikest koolidest. Võrdluseks olgu lisatud, et vastav üleliiduline keskmine tase oli tunduvalt madalam — ainult 25%.⁷

Iseloomustav koolitoitlustamise arengutaseme määramisel ei ole mitte see, mitmes koolis puudub organiseeritud toitlustamine (koolide arv on muutuv suurus ning sel on vähenemise tendents väiksemate algkoolide likvideerimise tõttu), vaid kui palju õpilasi omab reaalselt võimalust toitlustamiseks ning missugune on nende õpilaste struktuur. Järgnev tabel iseloomustab üldhariduslike koolide õpilaste haaratust organiseeritud toitlustamisega.

⁵ Eesti NSV Haridusministeeriumi plaani-finantsosakonna statistilise aruandluse (vorm OS-4) andmetel.

⁶ Sama aruandluse andmetel.

⁷ А. М. Ум ен. Общественное питание учащихся в общеобразовательных школах и пути его совершенствования. Автореферат, Киев, 1970, с. 6.

**Üldhariduslike koolide õpilaste organiseeritud toitlustamisega
kindlustatuse tase⁸**

	Õpilaste arv	Sealhulgas		
		1.—4. kl.	5.—8. kl.	9.—11. kl.
Õpilaste arv kokku	192 160	87 183	84 140	20 837
Organiseeritud toitlustamisega kindlustamata õpilaste arv	10 054	7 302	2 548	204
Organiseeritud toitlustamisega kindlustatud õpilaste arv	182 106	79 881	81 592	20 633
Organiseeritud toitlustamisega haaratus %	94,5	91,6	97,0	99,0

Eesti NSV-s on organiseeritud toitlustamisega haaratud õpilaste osatähtsus käesoleval ajal küllalt kõrge — 94,5%, halb on siinjuures aga see, et just algklasside õpilaste organiseeritud toitlustamise osatähtsus on madalaim — 91,6%, kuid just nemad vajavad esmajärjekorras sooja toiduga kindlustamist. Tabeli 1 andmetest nähtub, et 84,2% koolidest, kus ei ole organiseeritud toitlustamist, moodustavad algkoolid. Väiksemad algkoolid kuuluvad aga järkjärgulisele likvideerimisele ning seetõttu ei ole nendes koolides õpilaste toitlustamise organiseerimisele täit tähelepanu pööratud.

Koolitoitlustamise organiseerimise taseme teiseks tahuks on üldhariduslike koolide õpilaste toitlustamise reaalne võimalus koolitoitlustamise võrgu kaudu, samuti selle võrgu suuruse vastavus õpilaste arvule.

1969/1970. õppeaastal teenindati ENSV kaubandusorganisatsioonide poolt koolides kohapeal 313 üldhariduslikku kooli õpilaste üldarvuga 153 302 (siinjuures ei ole arvesse võetud ETKVL-i poolt praktiseeritavat statsionaarsete sööklate kasutamist), samaaegselt omasid koolitoitlustamise ettevõtted 26 994 istekohta. Kaubandusorganisatsioonide teeninduspiirkondades õpivad 41 726 õpilast teises vahetuses. Siit tuleneb, et vabariigi suuremates üldhariduslikes koolides ühele istekohale osaneb keskmiselt 4,13 õpilast ehk teiste sõnadega: ühes vahetuses õppivate õpilaste üldkontingendi toitlustamisel soojade toitudega kasutatakse ühte istekohta keskmiselt 4,13 korda.

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtte majandamise aspektist on seda tulusam, mida rohkem tööpäeva jooksul kasutatakse ühte

⁸ Eesti NSV Haridusministeeriumi statistilise aruande OS-4, Eesti NSV Kaubandusministeeriumi kaubandusorganisatsioonide ning ETKVL-i operatiivandmetel.

istekohta. Koolitoitlustamise õige organiseerimise aspektist viitab aga istekoha kasutamise intensiivsus koolisööklate materiaalse baasi puudustele. Üldhariduslikes koolides peaks õpilaste toitlustamine soojade toitudega toimuma maksimaalselt kahes tsüklis ning selliselt, et õpilased saaksid toidu koolipäeva keskel: algklassides peale teist, vanemates klassides aga peale kolmandat õppetundi. Vabariigi kaubandusorganisatsioonide poolt majandatavates toitlustamisettevõtetes ei ole seda aga võimalik teha.

Tabel 3

Kaubandusorganisatsioonide poolt majandatavate koolitoitlustamisettevõtete kvalitatiivse struktuuri võrdluse % ettevõtete ning istekohtade arvust 1. I 1969. a. seisuga⁹

Ettevõtte tüüp	NSVL		Eesti NSV		Läti NSV		Leedu NSV	
	ettevõtete arv	istekohtade arv	ettevõtete arv	istekohtade arv	ettevõtete arv	istekohtade arv	ettevõtete arv	istekohtade arv
Täieliku tootmis-tsükliliga toitlustamisettevõtted ning toidujao-tuspunktid	39,4	77,9	91,4	97,2	95,2	99,2	65,8	83,4
Einelauad, puhvetid (ilma sooja toidu saamise võimaluseta)	60,6	22,1	8,6	2,8	4,8	0,8	34,2	16,6

Toodud võrdlusandmed lubavad järeldada, et meie vabariigi (samuti ka Läti NSV) koolitoitlustamise poliitikas on lähtutud ainuõigest teest — pearõhk on asetatud üldhariduslike koolide õpilaste soojade toitudega toitlustamisele, mitte aga toitlustamisele üldse. Eesti NSV koolitoitlustamise organiseerimise suhteliselt kõrgest tasemest räägib fakt, et ühele üldharidusliku kooli õpilasele kaubandusorganisatsioonide teeninduspiirkonnas osanev päevane toitlustusettevõtte kaubakäive on 17,1 kop., samaaegselt üleliiduline keskmine näitaja on ainult 5,2 kop.¹⁰

Nagu me juba esepool märkisime, on üheks peamiseks teguriks, mis takistab üldhariduslike koolide õpilase soojade toitudega varustamist, mainitud koolide toitlustusettevõtete ebapiisav istekohtade arv. Toitlustusettevõtete istekohtade arvu mittevastavus

⁹ Arvutatud statistilise bületääni — ЦСУ СССР, Розничная торговля в 1968, М., 1969 andmete põhjal.

¹⁰ Arvutatud osundatud bületääni andmete põhjal.

õpilaste arvule on tingitud vastavate ruumide puudumisest üldhariduslikes koolides. Suur osa koolihoonetest pärineb kodanlikust ajast või on ehitatud vahetult peale sõda — s. o. perioodil, kui koolitoitlustamise organiseerimisele ei pööratud maksimaalset tähelepanu. Siit tulenevalt puuduvad enamikes vanemates koolihoonetes spetsiaalsed söökla- ja tootmisruumid, viimased asuvad selleks kohandatud ruumides. Nendes koolides on õpilaste soojade toitudega varustamine saavutanud «lae» ning õpilaste toitlustamise probleemi lahendamine on mõeldav ainult juurdeehituste näol. Toodud väite illustreerimiseks vaatleme Tartu ja Pärnu koolitoitlustamisetevõtetes ühele istekohale osanevat söögisaali pindala. Need keskmised näitajad olid vastavalt 0,51 ja 0,49 m² ühele istekohale. Kirjanduse andmeil ollakse seisukohal, et üldhariduslike koolide toitlustamisetevõtete ühele istekohale peab osanema söögisaali põrandapinda 0,9—1,1 m².¹¹ Tartu ja Pärnu üldhariduslikest koolidest ületab ainult Tartu II Keskkooli ühele istekohale osanev söögisaali pindala viidatud optimaalse põrandapinna suuruse — 1,35 m². Nimetatud linnade ülejäänud üldhariduslikud koolid jagunevad ühele istekohale osaneva söögisaali pindala järgi järgmiselt:

Põrandapind	Koolide arv
0,2—0,3 m ²	3
0,3—0,4 m ²	7
0,5—0,6 m ²	5
0,6—0,7 m ²	4
0,7—0,8 m ²	2

Siit järeldub, et kuni pooltes koolitoitlustamise ettevõtetes ollakse sunnitud ruumikitsikuse tõttu kasutama pikki ja kitsaid ühiseid söögilaudu, et võimaldada õpilaste toitlustamist sooja toiduga. Toitlustamise organiseerimine nendes tingimustes ei soodusta õpilaste maksimaalset haaratust sooja toiduga toitlustamisel, samuti ei soodusta see õpilaste esteetilist kasvatamist.

Koolitoitlustamisetevõtete materiaalse baasi puudustest on tingitud, et mitte kõik üldhariduslike koolide õpilastest ei kasuta või ei saa kasutada sooja toidu saamise võimalust. Nagu nähtub Eesti NSV Kaubandusministeeriumi andmetest,¹² said 1967/1968. õppeaastal sooja toitu ainult 53,7% kõigist antud süsteemi poolt teenindada olevatest üldhariduslike koolide õpilastest, üldtoitlustamisega oli haaratud aga 70,8%. ETKVL-i operatiivandmetel toitlustati 1969/1970. õppeaastal sooja toiduga 75,5% antud süsteemi poolt teenindatavate õpilaste arvust. Üldreeglina jäävad sooja toiduga toitlustamisest kõrvale vaenemate klasside õpilased.

¹¹ «Торговля за рубежом», № 9, 1963, с. 51.

¹² Eesti NSV koolitoitlustamise nõupidamise ettekannete teesid. Tallinn, 1969, lk. 5.

Selle põhjuseks on mitte kõikides koolides rakendatav diferentseeritud toitlustamine, mistõttu vanemate klasside õpilastele antav toidukogus ei rahulda nende vajadusi.¹³

Eesti NSV kaubandusorganisatsioonide teenindada olevates koolitoitlustamisetevõtetes on põhiliseks organisatsiooniliseks printsiibiks soojade roogade valmistamine koolides ehk täieliku tootmistsükliga köökide rakendamine. Nii toimub Tallinna, Tartu, Pärnu 77 üldhariduslikust koolist 68-s toitude valmistamine koolides, ainult 9-s koolis (ning 1 kooli filiaalis) on rakendatud toidu-jaotuspunktid. Toidujaotuspunktide olemasolu tuleb käsitleda kui koolitoitlustamise materiaalse baasi puudujääki, erandjuhul aga kui objektiivset vajadust.

Eespool esitatud üldhariduslike koolide toitlustamisetevõtete materiaalse baasi olukorra käsitlemisest järeldub, et

1) koolitoitlustamise organiseerimise küsimused on olnud pidevalt haridus-, kaubandus- ning ühiskondlike organisatsioonide tähelepanu keskpunktis;

2) meie vabariigis on saavutatud suhteliselt kõrge üldhariduslike koolide õpilaste toitlustamise tase;

3) koolitoitlustamise edasiarendamisel peab pearõhk olema pööratud koolitoitlustamise organiseerimise kvalitatiivsele küljele, et see muutuks sõna otseses mõttes kõigile õpilaskontingentidele tervisliku toitumise ning esteetilise kasvatuselavaks.

Kehtiv normatiiv — iga 1000 õpilase kohta ühes vahetuses 250 istekohta ehk igale istekohale 4 õpilast^{14, 15} — on meie vabariigi kaubandusorganisatsioonide teenindada olevate koolitoitlustamisetevõtete poolt peaaegu saavutatud. Järelikult ei saa seda näitajat kasutada koolitoitlustamisvõrgu perspektiivseks plaanimiseks.

Arvestades koolitoitlustamise taset meie vabariigis, peaks lähema normatiivide soovitusel koolitoitlustamise organiseerimise ideaalsest variandist — s. t. olukorrast, kus õpilaskontingendid oleksid täielikult kindlustatud sooja toiduga olenevalt vanuselistest erinevustest; teiseks — õpilaste toitlustamine toimuks õppetööpäeva suhtes optimaalsel ajal. Seega oleks optimaalseks õpilaskonna toitlusrežiimiks ainult 2 vahetust. Arvestama peab ka seda, et üldhariduslikes koolides moodustavad tarbijaskonna mitte ainult õpilased, vaid ka õpetajad ning kooliteenistujad. Meie vabariigi oludes peaks koolitoitlustamise perspektiivide arvestamisel lähema 420—500 istekohast iga esimese vahetuse 1000 õpilase kohta.

¹³ Sealsamas, lk. 6.

¹⁴ NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkiri nr. 146, 11. IX 1967. a.

¹⁵ А. М. Умен. Общественное питание учащихся в общеобразовательных школах и пути его совершенствования. Автореферат, Киев, 1970, с. 18.

О ЦЕЛЯХ И ЗАДАЧАХ ШКОЛЬНОГО ПИТАНИЯ В ЭСТОНСКОЙ ССР

И. Сиймон

Резюме

Реальность бесплатного питания в общеобразовательных школах ставит ряд задач перед системами образования и торговли. Основными из них являются:

- 1) создание необходимой материально-технической базы школьного питания, для того чтобы охватить горячим питанием всех учеников и служащих общеобразовательных школ;
- 2) подготовка кадров для проведения школьного питания с учетом специфики;
- 3) точное распределение задач и обязанностей при организации школьного питания между системами образования и торговли.

Целями школьного питания являются:

- 1) обеспечение учащихся правильным режимом питания;
- 2) эстетическое воспитание учащихся;
- 3) пропаганда здорового и рационального питания.

Правильное решение этих задач имеет огромное внутри- и внешнеполитическое значение.

Основным видом организации школьного питания в нашей республике является предоставление школьникам горячей пищи. Из всех школ, где организовано питание учащихся, в 91,4% имеются столовые.

В настоящее время горячим питанием охвачено 69,7% всех общеобразовательных школ, в которых учится 94,5% учеников ЭССР. Проблемой является применение дифференцированного меню для школьников.

Согласно приказу Министерства торговли СССР за № 146 от 11 IX 1967 г., нормативом в предприятиях школьного питания является 250 мест для 1000 учащихся первой смены. В нашей республике этот норматив почти выполнен. Исходя из требования охватить горячим питанием в оптимальное время питания всех учащихся и служащих, целесообразно было бы установить норматив 420—500 мест для первой смены.

TAKSOJUHTIDE TÖÖTASUSTAMISE PROBLEEME

V. Tellis

Rahvamajandusharude ökonomika kateeder

Sõidutaksodega teenindab elanikkonda ja erandjuhtudel ettevõtteid ning organisatsioone Eesti NSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi süsteemis 14 automajandit ühtekokku üle 1100 taksoga.

Taksojuhtide töötasustamine progressiivse tükitöötasuga toimub Tartu ja Rakvere Autobussi-Taksoparkides (ATP) ning autotranspordibaasides nr. 5 (Põltsamaal), nr. 8 (Viljandis), nr. 10 (Paides), nr. 11 (Kingissepas), nr. 15 (Kärdlas) ja nr. 19 (Raplas). Premiaalset ajapalgasüsteemi rakendatakse Tallinna Takso-pargis (TP), Kohtla-Järve ja Narva ATP-des ning autotranspordibaasides nr. 3 (Võrus) ja nr. 6 (Haapsalus). Premiaalse tükitöö-palgasüsteemi alusel tasustatakse taksojuhte üksnes Pärnu ATP-s.

Tükitööhinded on automajandites välja töötatud kas laekuvate tulude 1 rubla kohta või eraldi tasulise läbisõidu, taksomeetri sisselülitamise ja tasulise ooteaja eest laekuvate tulude kohta.

Isemajandaval transpordiettevõttel tuleb taksojuhtide töötasustamisel lähtuda mitmest omavahel vastuolulisest nõudest. Raken-datav töötasusüsteem peab tagama:

- 1) taksojuhtidele töötasu vastavalt nende töö kvantiteedile ja kvaliteedile ning teiste autojuhtide sama töökuulu juures kujune-vale keskmisele töötasule;

- 2) tööviljakuse kasvu ning õige suhte keskmise töötasu ja töö-viljakuse kasvu vahel;

- 3) taksovedude omahinna alanemise ning kasumi kasvu;

- 4) elanikkonna kultuurse teenindamise;

- 5) materiaalse ja moraalse stimuleerimise ühtsuse, töötasus-tamise psühholoogiliselt positiivse kasvatusliku mõju.

Spetsialiseeritud automajandis ei ole alust ühegi nimetatud nõude eelistamiseks, sest töötasusüsteem on efektiivne vaid kõigi toodud nõuete täitmisel. Omahinna alanemine ja töötasu ning töö-

Tulude ja töötasu vahekorrad automajandites reisijateveol sõidutaksodega
(ilma marsruuttaksodeta) 1969. a.

Jrk. nr.	Automajand	Tulud (t. rbl.)	Töötunnid (t. tundi)	Töötasu ilma MEF-ita (t. rbl.)	Tulud ühes töötunnis rbl.	Töötasu ühes töötunnis kop.	Töötasu tulude 1 rbl. kohta kop.	Läibsoidu kasut. koef.	Ekspluatatsioonil. kiirus km/t.	Märkused
1.	Tallinna Taksopark	5249,4	2100,4	1671,7	2,50	79,6	31,84	0,776	26,8	Ilma Valga kolon- nita
2.	Tartu ATP	982,8	418,3	321,8	2,35	76,9	32,75	0,674	29,7	
3.	Pärnu ATP	422,1	182,0	141,0	2,32	77,5	33,41	0,636	30,7	
4.	Kohtla-Järve ATP	297,8	128,0	94,0	2,33	73,4	31,56	0,698	31,0	
5.	Rakvere ATP	242,6	97,3	76,2	2,49	78,3	31,41	0,645	35,2	
6.	Narva ATP	239,9	107,9	75,9	2,22	70,4	31,65	0,723	26,3	
7.	Autotranspordibaas nr. 3	160,1	63,6	42,9	2,52	67,5	26,81	0,619	36,8	
8.	" nr. 5	137,5	56,2	43,5	2,45	77,4	31,64	0,644	34,5	
9.	" nr. 6	82,0	33,6	21,9	2,44	65,3	26,73	0,637	33,9	
10.	" nr. 8	290,1	106,6	90,8	2,72	85,2	31,30	0,648	38,2	
11.	" nr. 10	153,8	71,9	49,3	2,14	68,5	32,03	0,660	29,6	
12.	" nr. 11	123,7	60,5	36,3	2,04	60,0	29,36	0,611	30,5	
13.	" nr. 15	27,6	13,6	7,8	2,04	57,3	28,16	0,588	31,1	
14.	" nr. 19	85,4	35,9	26,0	2,38	72,6	30,48	0,635	33,8	
		8494,8	3475,8	2699,1	2,44	77,65	31,77			

viljakuse õige proportsioon tulude plaani täitmisel tagab majandusliku tegevuse vajaliku lõppresultaadi — kasumi.

Segamajandites on aga omahinna alandamise ja keskmise töötasu ning tööviljakuse kasvu õige suhte nõue suuremal või vähemal määral allutatud ülejäänutele, eriti aga keskmise töötasu kasvu nõudele.

Sõltuvalt rakendatud töötasustamise vormidest ja süsteemidest on taksojuhtide töötasudes majandite lõikes suured erinevused. Seda eriti ühe töötunni, kuid ka laekunud tulude 1 rubla kohta (vt. tabel nr. 1). Mõningate majandite kõrged eksploatatsioonilise kiiruse andmed (lk. 94) viitavad sellele, et neis majandites (ATB-d nr-d 8, 3 jt.) esineb kasutatud tööaja varjamisi. Seda kinnitab ka küsimuse selgitamine nimetatud majandis. Tööandmete moonutamine — nõrga kontrolli tõttu värvavas — halvab nii majandusliku tegevuse analüüsi ja plaanimist kui ka õiget töötasustamist. Nii näiteks oli ATP-s nr. 8 taksojuhtide tunniplaan 1969. a. kinnitatud sõltuvalt sõidutakso vahetuste arvust kuni 2,9 rbl., mis oli üle 30% kõrgem vabariigi keskmisest tunniplaanist. On selge, et Viljandis saavutati selline tunnitootlikkus tööaja varjamise abil.

Et tunnitootlikkus sõltub mitte ainult taksojuhtidest ja tööorganiseerimisest, vaid ka teeninduspiirkonna iseloomust, reisijate keskmisest sõidukaugusest, ettevõtete ja organisatsioonide teenindamise osatähtsusest, sesoonsusest jne., siis ei ole alust taksojuhtide progressiivsete tükitööhinnade ühtlustamiseks. Progressiivsete tükitööhinnade skaala sõltub ka omahinna tasemest. Viimane omakorda üldkulude osatähtsusest, mis väikestel automajanditel on aga tunduvalt suurem.

Erinevusi omahinnas põhjustab ka segamajandites kehtiv üldkulude jaotamise puudulik metoodika.

Majandites, kus töötasu hinnade skaala laekunud tulude 1 rubla kohta on välja töötatud sõltuvalt läbisõidu kasutamise koefitsiendist (tasulise läbisõidu kilomeetri suhe üldläbisõitu), peab skaala kõrgema omahinna juures olema väiksema tõusuga, mis aga omakorda stimuleerib vähem.

Õige proportsioon keskmise töötasu ja tööviljakuse (tulud ühe taksojuhi kohta) kasvu vahel, võrreldes eelmise aastaga, ei ole üldreeglina tagatud üheski majandis, kus on kehtestatud progressiivsed tükitööhinnad tulu ühele rublale. Sama kehtib ka premiase ajapalga puhul, kui plaani ületamise 1 protsendi eest makstakse preemiat üle 1% tariifsest töötasust. Taksojuhtide stimuleerimise korraldamisel ongi raskemaks küsimuseks kultuurse teenindamise tagamise kõrval keskmise töötasu ja tööviljakuse kasvu õige suhte kindlustamine. Küsimuse lahendamine on keerukas eelkõige kahel põhjusel:

1) sõidutaksojuhtide tariifne töötasu on põhjendamatult madal (65 rbl.);

Taksojuhtide töötasustamise

Tasulise läbi- sõidu koefitsient	Tasulised kilomeetrid tuh/km	Tulud tasu- listest km-test T_{tk} t. rbl.	Tulud taksoometri sisselülit. T_{ts} t. rbl.	Tulud tasul. ooteajast T_{to} t. rbl.	Tas. km tulude töötasu hinne H_{tk} kop.	Töötasu tas. km tuludelt $T_{tk}H_{tk}$ t. rbl.	Töötasu taksom. sisselülit. tulu- delt $T_{ts}H_{ts}$ t. rbl.
0,60	750,0	75,0	9,0	4,0	15,0	11,25	4,5
0,61	762,5	76,25			15	11,45	
0,62	775,0	77,5			15	11,65	
0,63	787,5	78,75			15	11,80	
0,64	800,0	80,0			18	14,40	
0,65	812,5	81,25			21	17,05	
0,66	825,0	82,50			23	19,00	
0,67	837,5	83,75			24	20,10	
0,68	850	85,0			24	20,40	
0,69	862,5	86,25			25	21,60	
0,70	875,0	87,50			25	21,90	
0,71	887,5	88,75			27	24,00	
0,72	900,0	90,0			27	24,30	
0,73	912,5	91,25			27	24,60	
0,74	925,0	92,5			27	25,00	
0,75	937,5	93,75			28	26,20	
0,76	950,0	95,0			28	26,60	
0,77	962,5	96,25			28	26,90	
0,78	975,0	97,50			28	27,30	
0,79	987,5	98,75			28	27,65	
0,80	1000,0	100,0			28	28,00	

2) tulude juurdekasv tehnilis-ekspluatatsiooniliste näitajate parandamise ergutamisest on väike ja eeldab premeerimise skaala väikest tõusu.

Elanikkonna kultuurse teenindamise tagamine on taksojuhtide töö organiseerimise ja stimuleerimise keerukaim osa. Peale materiaalse ergutamise ja materiaalse vastutuse rakendamise on vaja printsipiaalselt, asjatundlikult ja objektiivselt valida tööjõudu, panna suurt rõhku taksojuhtide moraalsele stimuleerimisele ning teha nende seas järjekindlat kasvatustööd.

Taksojuhtide materiaalse ja moraalse stimuleerimise ühtsuse nõue on tihedalt seotud töökulule vastava töö järgi jaotamise põhimõtte elluviimisega. Et saavutada taksojuhtide stimuleerimisel suuremat psühholoogilist efekti, on vaja arvestada taksojuhtide koosseisu, nende olemasolevaid töötingimusi, seniseid töötasustamise aluseid jne.

Segamajandites lähtutakse taksojuhtide premeerimise efektiivsuse hindamisel sageli ainult kasumist, mille minimaalne kasv ka

ökonoomiline efektsus Tartu ATP-s

Töötasu tas. ooteaja tuludelt $T_{to}H_{ts}$ t. rbl.	Töötasu kokku ilma juurdearvest. ja lisatasudeta S_t t. rbl.	Töötasu koos lisatasudega ja juurdearvestustega 1,25 S_t t. rbl.	Muud püsivad ja muutuvad kulud S_{mp} t. rbl.	Kokku kulud S t. rbl.	Tulud kokku T t. rbl.	Tulud — 2% (0,98T)	Kasum K t. rbl.
1,4	17,15	21,40	53,1	74,5	88,0	86,2	11,7
	17,35	21,65		74,75	89,75	87,4	12,65
	17,55	21,90		75,0	90,5	88,7	13,7
	17,70	22,10		75,1	91,75	89,9	14,8
	20,30	25,30		78,4	93,0	91,2	12,8
	22,95	28,60		81,7	94,25	92,3	10,6
	24,90	31,10		84,2	95,5	93,6	9,4
	26,00	32,50		85,6	96,75	94,7	9,1
	26,30	32,80		85,9	98,0	96,1	10,2
	27,50	34,40		87,5	99,25	97,2	9,7
	27,80	34,70		87,50	100,50	98,2	10,4
	29,90	37,40		90,5	101,75	98,8	8,3
	30,20	37,70		90,8	103,0	101,0	10,2
	30,50	38,10		91,2	104,25	102,0	10,9
	30,90	38,60		91,7	105,5	103,3	11,6
	32,10	40,10		93,2	106,75	104,8	11,4
	32,50	40,60		93,7	108,0	105,9	12,2
	32,80	40,90		94,0	109,25	107,0	13,0
	33,20	41,40		94,5	110,50	108,2	13,7
	33,55	41,80		94,9	111,75	109,9	15,0
	33,90	42,40		95,5	113,0	110,7	15,2

üldreeglina tagatakse. Sealjuures esineb aga sageli olukord, kus majandil on kasumi seisukohalt eelistatavam taksojuhtide poolt madala tasulise läbisõidu koefitsiendi saavutamine, mida näitab ka tabel 2 (lht. 16). Tabel on koostatud Tartu ATP 1969. a. III kvartali omahinna taseme ja ühe tulusubla kohta kehtestatud progressiivsete tükitoühinnade skaala alusel. Projektarvutused on tehtud järgmiste valemite abil ühe kuu kohta:

$$K = 0,98T - S, \quad (1)$$

kus K = kasum (rbl.)

T = tulud (rbl.);

S = kulud (rbl.);

$0,98T$ = tuludest on eraldatud 2% maanteede korrashoiuks.

$T = T_{tk} + T_{ts} + T_{to}$,

kus T_{tk} = tulud tasulistelt kilomeetritelt (rbl.);

T_{ts} = tulud taksomeetri sisselülitamiselt (rbl.);

T_{to} = tulud tasuliselt ooteajalt (rbl.).

$$S = S_t + S_{mp}, \quad (3)$$

kus S_t = kulud töötasule koos juurdearvestustega (rbl.);
 S_{mp} = teised muutuvad ja püsivad kulud (rbl.).

$$S_t = 1,25(T_{tk}H_{tk} + T_{ts}H_{ts} + T_{to}H_{to}), \quad (4)$$

kus H_{tk} = progressiivne tükitööhinne tasuliste kilomeetrite eest laekunud tulude 1 rbl. kohta vastava tasulise läbisõidu koefitsiendi puhul (rbl.);

H_{ts} = tükitööhinne taksomeetri sisselülitamise eest saadava tulu 1 rbl. kohta (rbl.);

H_{to} = tükitööhinne tasulise ooteaja eest saadava tulu 1 rbl. kohta (rbl.);

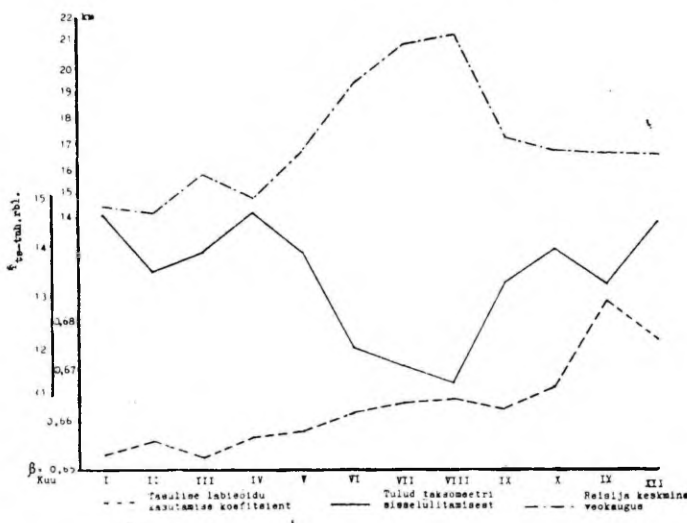
1,25 = põhitöötasule mitmesuguste lisatasude (liigitasu, pühadetasu, sots. erald. jm. juurdearvestamise koefitsient.

Seega:

$$K = 0,98(T_{tk} + T_{ts} + T_{to}) - 1,25(T_{tk}H_{tk} + T_{ts}H_{ts} + T_{to}H_{to}) - S_{mp}. \quad (5)$$

Kuu üldlâbisõiduks on võetud 1250 tuh. km ning on eeldatud, et tulud taksomeetri sisselülitamiselt ning tasuliselt ooteajalt jäävad muutumatuiks tasulise läbisõidu koefitsiendi muutumisel. Kui aga tulud muutuvad tasulise läbisõidu koefitsiendi muutudes püsiva seaduspärasusega, võib nimetatud tulusid arvestuses vastavalt muuta.

Kuue automajandi (Tartu ja Rakvere ATP-d ja ATB-d nr-d 3, 5, 8, 10) 1969. a. andmete alusel tehtud üldistused viitavad teatud seaduspärasustele tasulise läbisõidu koefitsiendi, taksomeetri sisselülitustelt laekuvate tulude ja reisijate keskmise sõidukauguse vahel, mis on kujutatud graafilisel joonisel 1.

Progressiivsete tükitööhinnete skaalat saab kasumi seisukohalt lugeda põhjendatuks, kui on tagatud plaaniline (K_{pl}) või sellest suurem kasum.

$$\text{Seega: } K_{pl} \geq 0,98T - S.$$

Nagu tabelist 2 näeme, kujuneb madalaim kasum, kui tasuline läbisõidu koefitsient $\beta = 0,65 - 0,71$, sest töötasuühine järsult tõuseb. Kui võtta plaaniliseks või baasiperioodi aluseks $\beta = 0,65$, siis tasemel $\beta = 0,75$ kasvavad tulud 11%, töötasu aga 40%. Seega on keskmise töötasu ja tööviljakuse kasvu lahkuminek väga suur.

Toodud valemite ja tabeli abil on võimalik võrrelda tasustamise skaala mitmesuguseid variante.

Premiaalse ajatöö puhul soovitame teha arvestused ühe taksojuhi kohta kuus järgmise skeemi kohaselt:

$$K = 0,98(T_{tk} + T_{ts} + T_{to}) - (S_t + L_{\bar{u}}C_m + BC_p), \quad (6)$$

kus $L_{\bar{u}}$ = üldläbisõit (km);

B = töötunnid liinil (t.);

C_m = muutuvad kulud 1 läbisõidu km-le (rbl.);

C_p = püsivad kulud 1 töötunnile (rbl.).

$$S_t = 1,25 \left[65k_{ta} + \frac{65k_{ta} + p_t}{100} + \frac{(k_{T_{pl.t}} \times 100 - 100)p_{\bar{u}} \times 65k_{ta}}{100} \right], \quad (7)$$

kus k_{ta} = tööajafondi kasutamise koefitsient (kuu tegelike liinitundide suhe kuu tööajafondi);

$k_{T_{pl.t}}$ = tulude plaani täitmise koefitsient (laekunud tulusumma suhe plaanilisse tulusummasse);

p_t = preemiaprotsent tariifsest töötasust tulude plaani täitmisel;

$p_{\bar{u}}$ = preemiaprotsent tariifsest töötasust tulude plaani ületamise 1% eest;

65 = taksojuthide kuu tariifne töötasu, kui $k_{ta} = 1$ (rbl.).

Lihtsustades eelnevat avaldust (7) saame:

$$S_t = 1,25 \times 65 \times k_{ta} [1 + k_{pt} + p_{\bar{u}}(k_{T_{pl.t}} - 1)], \quad (8)$$

kus k_{pt} = preemiaprotsent tariifsest töötasust tulude plaani täitmise eest, väljendatuna koefitsiendina.

Sagedamini esinevates premeerimissüsteemides makstakse tulude plaani täitmise eest preemiat 40% ja ületamise iga % eest 2% tariifsest töötasust. Kui väljendada esimene koefitsiendina $k_{pt} = 0,4$ ja teine protsentides $p_{\bar{u}} = 2$, siis lihtsustub eeltoodud avaldus (8) veelgi:

$$S_t = 1,25k_{ta} [91 + 130(k_{T_{pl.t}} - 1)]. \quad (9)$$

Teeme näitliku arvestuse järgmiste andmete alusel: tulude plaan 450 rbl., tegelik täitmine 540 rbl., tööajafond 172 tundi, tegelikult töötati 190 tundi.

$$\text{Siit: } k_{\text{rpl.t}} = \frac{540}{450} = 1,2 \quad \text{ja} \quad k_{\text{ta}} = \frac{190}{172} = 1,1;$$

$$S_t = 1,25 \times 1,1 [91 + 130(1,2 - 1)] = 1,375 \times 117 = 161 \text{ rbl.}$$

Taksojuhtide põhitöötasule mitmesuguste lisatasude (liigi lisatasu, keskmised töötasu, pühadetasud jne.) osa on tariifse töötasu suhtes suur ja mõnes majandis jääb koefitsient 1,25 väikseks. Sellisel juhul tuleb koefitsienti suurendada.

Eeltoodud meetodika, s. o. projektarvestuste (tabel 2) ja valemite abil on võimalik hinnata taksojuhtide kehtivate töötasusüsteemide ja premeerimise ökonoomilist efektiivsust ning valida vastavad töötasuhood või premeerimismäärad. Kuid mainime veel kord, et taksojuhtide tasustamis-premeerimissüsteemid, mida eeltoodud meetodika võimaldab hinnata, ei taga üldreeglina keskmise töötasu ja tööviljakuse kasvu õiget suhet. Selliseid töötasustamis-premeerimissüsteemide saab rakendada ainult segamajandites, kus teised veoliigid aitavad kindlustada majandis teravikuna õige suhte keskmise töötasu ja tööviljakuse kasvu vahel. Samuti ei soodusta nimetatud tasustamissüsteemid reisijate kultuurset teenindamist. Seepärast on vaja peale kehtiva töötasustamis- ja premeerimissüsteemi efektiivsuse hindamise leida otsustav ja põhjendatud stimuleerimissüsteem.

Et taksojuht üldreeglina sõidaks sinna, kuhu reisija soovib, peatuks vastavalt eeskirjadele esimesel nõudmisel (ka siis, kui sõidab garaaži), ei valiks reisijaid, oleks teenindamisel viisakas jne., ei piisa üksnes materiaalse stimuleerimise paremast korraldamisest. Automajandites on vaja teha suurt tööd taksojuhtide kaadri valikul ja kasvatamisel, moraalse stimuleerimise juurutamisel, liikumiskontrolli tõhustamisel.

Artikli autor — koostöös Tallinna Taksopargi töö ja töötasu osakonnaga — analüüsis olemasolevaid võimalusi taksojuhtide töötasusüsteemi parandamiseks.

Taksojuhtide töö parema korraldamise esmaseks sisemiseks reserviks on põhjendatud materiaalse stimuleerimise kehtestamine. Taksoparkides tuleks kehtestada premiaalne tükitöösüsteem, mis tagaks rahvamajanduse ühe tähtsama proportsiooni — keskmise töötasu ja tööviljakuse kasvu õige suhte — ning elanikkonna eeskujuliku teenindamise. Tuleks soovitada eraldi hindeid tasuliselt läbisõidult, taksomeetri sisselülitamiselt ja tasuliselt ooteajalt laekuvate tulude ühe rubla kohta. Tasulise läbisõidu koefitsiendi plaani andmisest peaks üldreeglina loobuma, katseliselt ka tulude individuaalplaani. Igal juhul ei või töötasuhoonet viia

suurenevalt sõltuvusse tasulise läbisõidu koefitsiendi kasvust. Kui aga automajandis otsustatakse anda tasulise läbisõidu koefitsiendi optimaalne plaan, siis võiks nimetatud plaani mittetäitmisel rakendada mitte alandatud hinnet, vaid töötasu arvestamise lihtsustamiseks maksta sel puhul tariifne töötasu. Tulude 1 rubla kohta töötasu muutumatu hinde rakendamisel tuleks anda taksojuhile optimaalselt pingeline plaan ühe liinitunni kohta ja kõrvaldada igasugune liinitundide varjamise võimalus. Pingeline tulude plaan sunnib taksojuhte kasutama tööaega liinil otstarbekohaselt vastavalt teenindamise võimalustele ja on automajandile garantiiks tulude plaani täitmisel. See võiks lahendada ka omahinna alandamise ülesande, kui omahinda arvestataks tulude 1 rubla kohta, mis artikli autori arvates oleks õigem ametlikult kehtivast (kulud ühe tasulise kilomeetri kohta). Taksojuhtidele tulude plaani andmisel on soovitatav teenindamiskultuuri tõstmiseks kehtestada töötasu kõrgendatud hinded tasuliselt ooteajalt ja taksomeetri sisselülitamiselt laekunud tulude eest.

Tallinna Taksopargis kehtestati katseliselt kahes kolonnis alates 1. juulist 1970. a. taksojuhtide tasustamise lihtsustatud premiaalne tükitöösüsteem, mis on ligilähedane Moskvas ja Leningradis kehtivaile. Rakendatud premiaalse tükitöösüsteemi juures tulude ja tasulise läbisõidu kasutamise koefitsiendi individuaalplaani ei anta. Kehtestati laekunud tulude 1 rubla kohta põhihinne ja preemia kultuurse teenindamise eest.

Senini on laekunud andmed, mis kinnitavad süsteemi esialgset põhjendatust, kuid eksperimendiperiood on olnud liiga lühike lõplike järelduste tegemiseks.

Tükitööhindade väljatöötamisel tulude 1 rubla kohta tuleb lähendada eelneva aasta tulude mahust ja taksojuhtide töötasu osast, mille moodustavad tüki- või ajatasu koos preemiatega.

Majandid, kus arvestatakse eraldi hinded tasuliselt läbisõidult laekuvate tulude kohta, võivad kasutada Kasahhi NSV ATMM-i töö ja töötasu osakonna juhataja N. I. Artamonovi poolt antud metoodikat (vt. Н. И. Артамонов, «О материальном стимулировании труда и эффективность премирования на автотранспорте», Ташкент, 1968, с. 49).

Esitatud taksojuhtide töötasustamisele lähenemine ja analüüsi mõningad suunad ei ammenda küsimuse lahendamise võimalusi. Et sõidutaksojuhtide töö stimuleerimise parandamine, teenindamiskultuuri tõstmine ja keskmise töötasu ning tööviljakuse õige suhte tagamine on edasilükkamatud ülesanded, siis loodab artikli autor, et eeltoodu aitab kaasa kehtivate tasustamissüsteemide analüüsile ja paremate väljatöötamisele ning täidab mõningal määral lünka, mis on tekkinud vastava metoodika ja soovitude puudumisest.

О ПРОБЛЕМАХ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ ШОФЕРОВ ТАКСИ

В. Теллис

Резюме

Организацией перевозок пассажиров в такси занимаются 14 автохозяйств Министерства автомобильного транспорта и шоссейных дорог Эстонской ССР. В восьми из них применяется сдельно-прогрессивная система оплаты труда. В пяти автохозяйствах повременно-премиальная система. Лишь в одном (Пярнуском АТП) — сдельно-премиальная система.

На хозрасчетных предприятиях при организации заработной платы и премирования шоферов такси приходится исходить из нескольких противоречащих друг другу требований. Заработная плата и премии шоферов такси должны обеспечить:

- 1) оплату труда по количеству и качеству;
- 2) снижение себестоимости перевозок;
- 3) стимулирование повышения производительности труда и правильное соотношение между ростом средней зарплаты и ростом производительности труда;

- 4) культурное обслуживание пассажиров;

- 5) единство материального и морального стимулирования.

В большинстве автохозяйств, занимающихся организацией перевозок пассажиров в такси, не обеспечивается правильное соотношение между ростом средней зарплаты и ростом производительности труда. Обеспечение соотношений наряду с обеспечением культурного обслуживания пассажиров является сложнейшим вопросом при организации материального стимулирования шоферов такси. Решение этого вопроса затрудняется двумя причинами:

1. Тарифный оклад шоферов таксомоторов необоснованно низкий.

2. При улучшении технико-эксплуатационных показателей имеет место незначительное повышение доходов, что в свою очередь предполагает небольшие повышения в шкале премирования.

Для анализа сдельно-прогрессивных систем зарплаты рекомендуется составлять таблицу при помощи формулы:

$$П = 0,98 (Д_{пл. км} + Д_{вт} + Д_{пл. е}) - 1,25 (Д_{пл. км} Опл. км + Д_{вт. Овт} + Д_{пл. с} Опл. с) - S \text{ пер. пос.}, \text{ где}$$

П — прибыль (на тысяч. квартал, год)

0,98 — коэффициент, показывающий, что 2% от доходов идет на ремонт дорог, Д_{пл. км} — доходы от платных километров (руб.)

Опл. км — сдельная расценка на рубль доходов от платных километров (руб.)

Д_{вт. т/} } то же самое от включения таксометра (руб.)

Ов. т// }
Д_{пл. с/} } — „ — от платной стоянки (руб.)
Опл. с/// }

1,25 — коэффициент расчета дополнительных зарплат и отчислений на соцстрахование.

S пер. пос. — сумма остальных расходов кроме зарплаты (руб.)

Для улучшения организации заработной платы шоферов такси рекомендуется дифференцировать сдельные расценки по доходам от платного пробега, по доходам от включения таксометра и по доходам от платной стоянки. Даваемый индивидуальный план по коэффициенту платного пробега не обоснован. Надо попробовать отказаться и от индивидуального плана доходов. Такой эксперимент проводится в Таллинском таксомоторном парке с 1 июля 1970 г. Получаемые по ходу эксперимента данные, дают возможность предположить положительный результат опыта.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

H. Müür. Ühiskondlikult vajalikest töökuludest ja hindade funktsioonidest kaasaja tingimustes	3
X. М ю ю р. Об общественно необходимых затратах труда и функциях цен в современных условиях. <i>Резюме</i>	11
A. Цирк. Потребительная стоимость и качество продукции	13
B. Криналь. Об аграрных отношениях и аграрных теориях в буржуазной Эстонии	21
J. Vainu. Majandusstatistiliste mudelite interpreteerimisest	36
Я. В а й н у. Об интерпретации экономико-статистических моделей. <i>Резюме</i>	40
V. Josu. Tööstusettevõtete rentaablus	42
B. Й о з у. Рентабельность промышленных предприятий. <i>Резюме</i>	45
V. Raudsepp, V. Tamm. Ehitusettevõtete tootmisvarudesse paigutatud käibevahendite normatiivide analüüs matemaatilis-statistilistel meetoditel	47
B. Р а у д с е п п, В. Т а м м. Анализ нормативов оборотных средств, выделенных для образования производственных запасов строительных организаций, с применением математико-статистических методов. <i>Резюме</i>	54
R. Lumiste. Mõningatest hinnakujundamise probleemidest teeninduses	56
P. Л у м и с т е. О некоторых проблемах ценообразования в бытовом обслуживании. <i>Резюме</i>	61
Ü. Mallene. Töö stimuleerimise mõningatest psühholoogilistest ja majanduslikest probleemidest kaubanduses	62
Ю. М а л л е н е. О некоторых психологических и экономических проблемах стимулирования в торговле. <i>Резюме</i>	66
I. Müür. Üksikute kaupade turu mahu määramise meetodid	67
И. М ю ю р. О методологии определения объема рынка отдельных товаров. <i>Резюме</i>	75
M. Miljan. Mõningaid probleeme seoses piimavalkude kasutamisega	77
М. М и л ь я н. Некоторые проблемы в связи с использованием молочных белков. <i>Резюме</i>	80

M. Miljan. Piima ja piimasaaduste turust Eesti NSV-s	81
М. Мильян. О рынке молока и молочных продуктов в Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	84
I. Siimon. Koolitoitlustamise ülesannetest, eesmärkidest ning vajadustest Eesti NSV-s	85
И. Сиймон. О целях и задачах школьного питания в Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	92
V. Tellis. Taksojuhtide töötasustamise probleeme	93
В. Теллис. О проблемах организации заработной платы шоферов такси. <i>Резюме</i>	102

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ
XVII

На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет,
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.

Vastutav toimetaja M. Loim

Korrektorid L. Aboldujeva, V. Lang, V. Loginova

Ladumisele antud 13. VII 1972. Trükkimisele antud 24. I 1973. Trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 6,5 + 1 kleebis. Arvestuspoognaid 7,1. Trükiarv 400. MB-00161. Tell. nr. 4293.

Hans Heidemanni nim. trükikoda,
ENSV, Tartu Ülikooli 17/19. II.

Hind 70 kop.

70 kop.

XV
9
9

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00290346 8